

«İŞ YERLƏRİNİN ATTESTASIYASI» fənni üzrə mühazirə mətnləri

GİRİŞ

«İş yerlərinin attestasiyası» fənni üzrə dərs vəsaiti bu fənnin yeni proqramı əsasında yazılmışdır.

Müasir təhsil sistemi müvəffəqiyyətlə inkişaf etməkdədir və müasir biliklərin dərinədən öyrənilməsi bazar iqtisadiyyatı şəraitində çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu sahədə boşluğun aradan qaldırılması üçün də xeyli işlər görülür. Əlbətdə, oxuculara təqdim olunan dərsliklərin və dərs vəsaitlərinin sayının artması da vacibdir.

Dərs vəsaitində iş yerlərinin attestasiyasının nəzəri məsələləri, ayrı-ayrı mövzuların mahiyyəti, iqtisadiyyatın inkişafında əhəmiyyəti, hesablama qaydaları konkret formada işlənmişdir.

Dərs vəsaitində «İş yerlərinin attestasiyası» kursunun predmeti, məzmunu və vəzifələri; iş yerləri və onların təsnifatı; iş yerlərinin sosial-iqtisadi mahiyyəti və onun attestasiyasının zəruriliyi; iş yerlərinin attestasiyasının əsas mərhələləri; iş yerlərinin qiymətləndirilməsi; iş yerlərinin səmərələşdirilməsi; iş yerlərinin planlaşdırılması; iş yerlərində əmək şəraiti və onun yaxşılaşdırılması; iş yerlərinin attestasiyası və səmərələşdirilməsi tədbirlərinin iqtisadi səmərəsinin hesablanması mövzuları proqrama uyğun işlənmişdir və proqramda nəzərdə tutulmuş bütün mövzuları əhatə edir.

«İş yerlərinin attestasiyası» fənni «Əməyin iqtisadiyyatı və sosiologiyası» ixtisası üzrə bakalavr pilləsində təhsil alan tələbələr üçün nəzərdə tutulur, eləcə də firma və şirkətlərin mütəxəssisləri üçün də nəzərdə tutulmuşdur.

MÖVZU 1. «İŞ YERLƏRİNİN ATTESTASIYASI» KURSUNUN PREDMETİ, MƏZMUNU VƏ VƏZİFƏLƏRİ

İstehsal prosesində işçi passiv rol oynayır, mexanizmlərin işinə tabe olur, ona və texnoloji prosesə uyğunlaşır. Eyni zamanda texnika və texnologiya, elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi şəraitində təkmilləşir. Bu proses ardı kəsilmədən baş verir və işçiyə daha yüksək tələblər irəli sürür.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində elm və texnikanın yeni nailiyyətləri, elmi ixtiralar sinxron qaydada istehsala tətbiq olunur. Bu prosesdə iş yerlərinin attestasiyası və səmərələşdirilməsi əhəmiyyətli rola malikdir, ona görə ki, istehsalın inkişafını sürətləndirə bilir.

Bazar iqtisadiyyatına keçid və sosial-iqtisadi inkişafın müasir səviyyəsi cəmiyyətin mövcud əmək potensialından səmərəli istifadə olunmasını, bütün ehtiyatların hərəkətə gətirilməsini tələb edir. bu məsələnin həllində iş yerlərinin attestasiyası və onun səmərələşdirilməsinin təmin edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

«İş yerlərinin attestasiyası» kursunun predmeti müəssisələrdə əmək ehtiyatlarından, əsas istehsal fondlarından istifadənin və istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsinin təmin edilməsi məqsədilə qabaqcıl elmi-texniki və təşkilati səviyyəyə müvafiq olaraq hər bir iş yerinin təşkilinin öyrənilməsi və kompleks qiymətləndirilməsindən ibarətdir.

İqtisadiyyatın müasir inkişaf mərhələsində iş yerlərinin attestasiyasının yeri və rolu, əsas istehsal fondlarından səmərəli, məqsəduyğun istifadə olunmasında, iş yerlərinin sayının əmək ehtiyatları ilə tarazlaşdırılmasında onun əhəmiyyəti artır.

«İş yerlərinin attestasiyası» kursunun məzmunu predmetindən genişdir.

İş yerlərinin attestasiyasının məzmununa iş yerlərinin mahiyyəti, onların təsnifatı, iş yerlərinin sosial-iqtisadi mahiyyəti, onun attestasiyasının zəruriliyi, iş yerlərinin attestasiyası-

nın aparılmasının əsas mərhələləri, iş yerlərinin qiymətləndirilməsi, iş yerlərinin səmərələşdirilməsi, planlaşdırılması və uçotu, iş yerlərində əmək şəraitinin nəzərə alınması, iş yerlərində işlərin təşkili, iş yerlərində attestasiyanın aparılması nəticəsində onun səmərələşdirilməsi tədbirlərinin iqtisadi effektivliyinin hesablanması kimi kompleks məsələlər daxildir.

«İş yerlərinin attestasiyası» bir sıra iqtisadi və texniki fənlərlə qarşılıqlı əlaqədə öyrənilir. Onlardan sahə iqtisadiyyatı (sənaye, kənd təsərrüfatı, nəqliyyat və s.), əməyin normalaşdırılması, iqtisadiyyatın tənzimlənməsi, əməyin statistikasına, əmək hüququ, əməyin mühafizəsi və texniki təhlükəsizlik, əməyin iqtisadiyyatı, xalq təsərrüfatı sahələrində əmək haqqının təşkili və bu kimi fənlərlə qarşılıqlı əlaqədə öyrənilir.

İstehsalın səmərəli inkişaf etdirilməsi və tempinin yüksəldilməsinin mühüm istiqaməti yaranmış istehsal potensialından, xüsusilə əsas istehsal fondlarının fəal hissəsi hesab edilən – maşınlar, dəzgahlar və avadanlıqlardan tam istifadə olunmasıdır.

İstehsalat avadanlığından səmərəli istifadə olunması ehtiyatlarının və bunun hesabına əmək məhsuldarlığının artmasına nail olmaqda ən konkret və kifayət qədər təsir göstərən forma iş yerlərinin attestasiyası və səmərələşdirilməsi olmuşdur.

Lakin təcrübə göstərir ki, iş yerlərinin attestasiyası çox vaxt müəssisələrdə formal həyata keçirilir, onun nəticəsi isə kifayət qədər göstəricilərin yaxşılaşdırılmasında öz əksini tapmır, xüsusilə iqtisadi stimullaşdırmada. Belə olduqda isə müəssisənin işçiləri istehsalat potensialından istifadə olunmasının kompleks ehtiyatlarının aşkara çıxarılıb istifadə olunmasında kifayət qədər maraqlı olurlar.

İşçilərin həvəsləndirilməsi sistemi iş yerlərini və avadanlıqların yüklənməsi və onların yüksək tempə artırılması göstəriciləri üzrə normativ parametrlərə nail olmaqla maraqlarını təmin etməyə yönəldilməlidir.

İş yerlərinin attestasiyası iqtisadi elmdir. Müəssisələrdə əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması iqtisadçılarla birlikdə bir çox mütəxəssislərin də fikrini daima özünə cəlb etməkdədir. Əmək şəraitinin yaxşılaşdırılmasında iş yerlərinin attestasiyası xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu baxımdan da qeyd olunan problemlərin öyrənilməsinə maraq artmaqdadır.

Əmək vasitələrinin təkmilləşdirilməsi, daha çox səmərəli əmək predmetlərinin istifadə olunması, daha da ixtisaslı canlı əməyin tətbiq edilməsi və bütünlükdə əməyin və istehsal prosesinin təşkilinin ardı kəsilmədən yaxşılaşdırılması ilə əlaqədar olaraq iş yeri məhsuldar qüvvələrin vahidi kimi daima dəyişikliyə məruz qalır.

MÖVZU 2. İŞ YERLƏRİ VƏ ONLARIN TƏSNİFATI

İş yerləri istehsal prosesinin ilkin həlqəsidir. İş yeri əmək normalarına və fəaliyyətdə olan digər normalara əsasən müəyyən olunan əməyin tətbiq olunma zonasıdır ki, bir icraçının əmək fəaliyyəti üçün zəruri olan vasitələrlə təchiz edilir. İş yerləri öz məzmun və mahiyyətinə görə fərdi, yəni yalnız bir işçi tərəfindən fəaliyyət göstərən və kollektiv, yəni bir qrup işçi tərəfindən fəaliyyət göstərən iş yerinə ayrılır. Beləliklə, iş yerləri öz mahiyyətinə görə kollektiv və fərdi xarakterə malikdirlər.

İş yerlərinin təşkili dedikdə, onu lazımi əmək vasitələri və predmetləri ilə təchiz etmək, bunları yerləşdirmək, lazımi iş şəraiti yaratmaq sahəsində tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

İş zonası – işçi və ya işçi qruplarının müəyyən istehsal əməliyyatlarını yerinə yetirmək üçün lazımi istehsal vasitələri ilə təchiz olunmuş meydançadır.

İş yerləri müəyyən əlamətlərə görə bir-birindən fərqlənir: iş və peşə növləri;

İcraçıların sayı;

İstehsal növü – əsas və ya yardımçı istehsal;

İstehsalın tipi: (kütləvi, seriyalı, fərdi);

İxtisaslaşdırma dərəcəsi (universal, ixtisaslaşdırılmış);

Mexanikləşdirilmə səviyyəsi (əl ilə görülən iş, mexanikləşdirilmiş, yarımavtomatlaşdırılmış, avtomatlaşdırılmış iş);

Əsas texnoloji avadanlığın sayı – birdəzgahlı, çoxdəzgahlı; iş yeri binada, açıq havada, yüksəldikdə, yer altında və i.a. iş növlərinin səyyarilik dərəcəsi (stasionar, səyyar) ola bilər.

1. İşçinin icra etdiyi funksiyadan asılı olaraq iş yerləri dörd kateqoriyaya ayrılır: fəhlələrin iş yerləri; mühəndis-texniki işçilərin iş yerləri; xidmət sahəsində işləyənlərin iş yerləri; şagirdlərin, digər işçi heyətlərinin iş yerləri.

Birinci kateqoriyaya – o iş yerləri aiddir ki, hansı ki, orada işçilər məhsul istehsalı ilə, sənaye xarakterli fəaliyyətlə, həmçinin avadanlığa qulluq, yüklərin daşınması, istehsal ərazisinin tənzimlənməsi ilə məşğuldurlar.

İkinci kateqoriyaya – ali və orta təhsil səviyyəsindən asılı olmayaraq mühəndis və ya texniki ixtisasın tələb etdiyi vəzifədə məşğul olan işçilərin iş yerləri aiddir.

Üçüncü kateqoriyaya – komplektləşdiricilərə və peşəkarlara aid olan iş yerləri daxildir.

Dördüncü kateqoriyaya – kurslar üzrə peşəkar təhsil keçən istehsalda fərdi və ya qrup formada təhsil alan, həmçinin əmək haqqı alan işçilərin iş yerləri aiddir.

2. Peşələr üzrə əsasən iş yerləri: xarratın iş yeri, təmirçinin iş yeri və s.

3. İşçilərin sayından asılı olaraq iş yerləri fərdi və kollektiv olur.

4. İstehsalın növündən və ya işçilərin funksiyalarından asılı olaraq iş yerləri əsas və köməkçi işçilərin iş yerlərinə ayrılır.

5. İstehsalın tipindən asılı olaraq iş yeri kütləvi, seriyalı və fərdi xarakterli olur.

6. İxtisaslaşma dərəcəsindən asılı olaraq iş yerləri ixtisaslaşdırılmış və universal iş yerlərinə ayrılır.

İxtisaslaşdırılmış iş yerlərində müəyyən əməliyyatlar və ya seriyalı kütləvi istehsal üçün xarakterik olan məhdud sayda birtipli əməliyyatlar (işlər) yerinə yetirilir. Universal iş yerlərində isə fərdi və kiçik seriyalı istehsal tipi üçün xarakterə malik olan müxtəlif cinsli işlər yerinə yetirilir.

İş yerlərinin təşkilinin təcrübə məsələlərinin həlli zamanı diqqət yetirmək lazımdır ki, iş yerlərinin dərin ixtisaslaşması işçilərin dar ixtisaslaşması ilə müşayiət olunmasın. Əks təqdirdə bu icraçının özünün məhdud fəaliyyətinə gətirib çıxara bilər.

İcra olunan istehsal əməliyyatlarının sistematik, elmi əsasdan bir-birini əvəz etməsi və işçilərin ixtisasının artması əsasında peşələrin qruplaşdırılması üçün şəraitin yaradılması əməyin yeknəsəkliyinin aşağı düşməsinə və aradan qaldırılmasına imkan verir.

7. Əməyin mexanikləşmə dərəcəsinə görə iş yerləri əl əməyinin tətbiq edilməsi iş yerlərinə, maşın – əl əməyinin tətbiq edildiyi iş yerlərinə, mexanikləşdirilmiş iş yerlərinə, avtomatlaşdırılmış iş yerlərinə və aparatlaşdırılmış iş yerlərinə ayrılır.

- Əl əməyinin tətbiq edildiyi iş yerlərində prosesləri, hər bir maşın və mexanizm tətbiq edilmədən yalnız əl vasitəsi ilə yerinə yetirilir.

- Maşın – əl əməyinin tətbiq edildiyi iş yerlərində əmək prosesləri işçilərin bilavasitə iştirakı ilə maşın və mexanizmlərlə həyata keçirilir. Belə bir şəraitdə əsas diqqət proseslərin maksimum mümkün olan mexanikləşməsinə, həmçinin əmək fəndləri və hərəkətlərinin təkmilləşdirilməsinə yönəldilməsidir.

- Mexanikləşdirilmiş iş yerlərində əmək proseslərinin bir və ya qrup işçilər tərəfindən idarə edilən maşınlar və mexanizmlər vasitəsilə həyata keçirilir. Mexanikləşdirilmiş iş yerlərinin özləri də qismən mexanikləşdirilmiş və kompleks mexanikləşdirilmiş olur.

Qismən mexanikləşdirilmiş iş yerlərində fəhlə mexanizmləri əl ilə hərəkətə gətirir. Kompleks mexanikləşdirilmiş iş yerlərində isə fəhlə mexanizmləri idarə etmək funksiyasını yerinə yetirir. İş yerlərinin kompleks mexanikləşdirilməsinin əsas məsələsi maşınla insanın sinxron fəaliyyətinin təmin edilməsidir.

Avtomatlaşdırılmış iş yerlərində proseslər işçilərin iştirakı olmadan maşınlar vasitəsilə yerinə yetirilir, hansı ki, o da işin yerinə yetirilməsinə nəzarət edir, avtomatın işə salınması və dayanmasını həyata keçirir. Belə bir şəraitdə səmərəli marşrut üzrə iş yerlərinə düzgün və dəqiq xidmət edilməsi təmin edilməlidir.

- Aparatlaşdırılmış iş yerləri xüsusi aparatlarla və avadanlıqlarla təchiz edilmişdir. Belə iş yerlərində istehsal prosesi əmək predmetinə elektrik və kimyəvi enerjinin təsiri yolu ilə aparatlarla həyata keçirilir. Bu zaman işçinin funksiyası aparatın işinə nəzarət və prosesləri tənzimləməkdir. Ona görə də belə iş yerlərinin təşkili zamanı əsas məsələ icraçının hərəkəti üçün səmərəli marşrutun seçilməsi və texnoloji proseslərə ciddi nəzarətin təmin edilməsidir.

8. Hərəkət dərəcəsi baxımından iş yerləri stasionar və hərəkətli olur.

Stasionar iş yerləri iş zonası çərçivəsində dəyişilməzliyi və sabitliyi ilə xarakterizə edilir. Məsələn, çilingərin, frezerçinin iş yerləri buna misal ola bilər, hərəkətli iş yerləri isə işçilərin və ya əmək vasitələrinin yerdəyişməsi ilə xarakterizə olunur. Belə iş yerlərinə nümunə olaraq elektrikin, təmirçinin, növbətçinin və xidmətçi heyətin iş yerlərini göstərə bilərik.

Stasionar iş yerlərinin təşkili zamanı diqqət etmək lazımdır ki, iş yerləri əsas və köməkçi avadanlıqlarla təchiz edilsin və onlar iş yerləri çərçivəsində səmərəli yerləşdirilsinlər.

Hərəkətli iş yerlərinin təşkili zamanı isə əsas diqqət iş yerlərinin yığıcam, sadə açılıb-yığılan asan hərəkət etdirilən avadanlıqlarla təmin edilməsinə yönəldilməlidir.

9. Texnoloji avadanlığın sayından asılı olaraq iş yerləri birdəzgahlı və çoxdəzgahlı olur. Birdəzgahlı iş yerlərində əsas diqqəti iş yerlərinin lazımi avadanlıqlar ilə təchiz edilməsinə yönəldilməlidir, həmçinin birdəzgahlı iş yerlərində səmərəli hərəkət üçün, təkmilləşdirilmiş əmək fəndlərinin tətbiqi üçün münasib əmək şəraiti yaradılmalıdır.

Çoxdəzgahlı iş yerləri təchiz edilmiş birtipli və ya çoxtipli avadanlıqdan asılı olaraq birçinsli və çoxcinsli olur. Çoxdəzgahlı iş yerlərinin təşkili zamanı ilk növbədə işçinin bir dəzgahdan başqa dəzgaha səmərəli hərəkət marşrutu hazırlanmalıdır.

İstehsalın müasir texniki inkişaf mərhələsində hər bir iş yerində fəhlənin əməyi elə təşkil olunmalıdır ki, tətbiq olunan əmək bölgüsü və əmək kooperasiyası onun əməyin məzmununun yüksəlməklə bərabər yeknəsəkliyi də kənar etməlidir. Bu da fəhlənin istehsalat profilinin qabaqcadan müəyyən edilməsi zəruriliyindən irəli gələn çoxdüzgaha xidmətin tətbiq edilməsi nəticəsində mümkündür.

10. Vaxtdan istifadə xarakteri üzrə iş yeri daimi və müvəqqəti olur.

11. Əsas iş duruşu, vəziyyəti üzrə iş yerləri oturaq, ayaqüstü və oturaq-ayaqüstü olur.

12. Əmək bölgüsündən irəli gələn fərdi və kollektiv iş yerləri mövcuddur. Fərdi iş yerlərində əməyin təşkilinin fərdi forması da uyğun olaraq bir icraçı məşğul olur.

Fərdi iş yerlərinin təşkili zamanı əsas diqqət əmək fəndlərinin və üsullarının təkmiləşdirilməsinə, əmək məsrəflərinin ixtisarına yönəldilməlidir. Burada yerinə yetirilən işlərin kəmiyyət və keyfiyyət nəticələri asan qeydə alınır.

Kollektivin iş yerlərinin təşkili zamanı funksiyaların icraçıları arasında düzgün və dəqiq bölüşdürülməsi, onların əmək fəaliyyətinin qarşılıqlı əlaqəsi, birgə əməyin fənd və üsullarının təkmiləşdirilməsi, hər bir işçinin hərəkət marşrutunun səmərələşdirilməsinin nəzərə alınması ən vacib ünsürlərdəndir.

13. İş növbələri üzrə iş yerləri bir növbəli, iki növbəli, üç növbəli və dördnövbəli olur.

14. Əmək şəraiti üzrə iş yerləri normal şəraitli iş yerlərinə, ağır fiiki əməyin mövcud olduğu iş yerlərinə, zərərli əmək şəraitinin mövcud olduğu iş yerlərinə, xüsusi zərərli əmək şəraitinin mövcud olduğu iş yerlərinə, yeknəsək əmək şəraitinin mövcud olduğu iş yerlərinə ayrılır.

«İş yerlərinin təşkili – tədbirlər sistemidir ki, əmək predmetləri və vasitələr ilə təchiz olunması, müəyyən bir qaydada

onların yerləşdirilməsi kimi məsələlərin həll olunmasını nəzərdə tutur».¹

İş yerlərinin təşkilinin layihələşdirilməsində aşağıdakıları müəyyən etmək lazımdır:

a) iş yerlərinin ixtisaslaşdırılması;

b) iş yerlərinin təchizatı (avadanlıqla, ləvazimatla, zəruri sənədləşmə və s.);

c) iş yerlərinin planlaşdırılması (iş yerinin bütün ünsürlərinin məkan cəhətcə yerləşdirilməsi);

ç) iş yerlərinə xidmət.

İş yerlərinin təşkilində texniki, təşkilati və psixofizioloji tələbləri fərqləndirmək lazımdır.

Texniki tələblərə görə iş yerlərinin texnoloji avadanlıqlar və qaldırıcı nəqliyyat avadanlıqları, vasitələri ilə təchizatı aid olur.

Təşkilati tələblərə görə iş yerlərinin zonası çərçivəsində əmək vasitələri və predmetlərinin bütün elementlərinin optimal bölgüsü yolu ilə əmək vasitələri və predmetlərinin işçilərlə daha səmərəli birləşdirilməsindən təşkil edilmişdir, həmçinin təşkilati tələblərə, iş yerinə xidmət üzrə funksiyanın bilavasitə icraçılar və xidmətedici heyət arasında bölüşdürülməsi, təhlükəsiz və sağlam əmək şəraitinin yaradılması aiddir.

Psixofizioloji tələblər iş yerlərinin təşkilinin texniki və təşkilati amillərinin optimal uyğunluğuna nail olunmasına imkan verir.

¹ Quliyev T.Ə. «Əməyin elmi təşkili». Dərslik. «Maarif» nəşriyyatı, Bakı, 1975. səh.188.

MÖVZU 3. İŞ YERLƏRİNİN SOSIAL-İQTİSADI MAHİYYƏTİ VƏ ONUN ATTESTASIYASININ ZƏRURİLİYİ

İş yeri-zəruri vasitələrlə təchiz edilmiş istehsal meydançasıdır. Burada işçinin və ya işçi qrupunun əmək fəaliyyəti həyata keçirilir və istehsal tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi üçün olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edir.

İş zonası-işçi və ya işçi qruplarının müəyyən əməliyyatların icra olunması üçün zəruri istehsal vasitələri ilə təchiz olunmuş meydançasıdır.

İş yerlərinin müasirləşdirilməsində mühüm sosial problemlərin öyrənilməsinə və həllinə diqqət daima artırmaqdadır. Məsələn, sənayedə avtomatik sistemin tiplərindən, robotlar, manipulyatorlar, yeriyən maşın, mikroprosessor texnikasının yaranması ilə əlaqədar yeni texnika ilə təchiz edilməsi və yenedən qurulması, mexanikləşmə və avtomatlaşdırma səviyyəsinin yüksəldilməsi, çoxəməliyyatlı dəzgahların tətbiq edilməsi ilə əlaqədar sosial problemlərin öyrənilməsinə də diqqət artırmaqdadır. Belə ki, insan orqanizminə mənfi təsir varsa, onu azaltmaq və qarşısını almaq üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi iş yerlərinin təchizatında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Vibrasiya mühüm sosial problem olaraq insan orqanizminə təsirinin öyrənilməsi və ondan müdafiə, qorunma vasitələrinin yaranması məsələsi də iş yerlərinin təchizatında diqqətdən yayınmır.

İstehsalın mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması getdikcə daha çox fəhləni əmək predmətlərinə bilavasitə təsir göstərilməsi zəruriliyindən azad edir, istehsal prosesinin gedişinə başlıca olaraq müşahidə, sazlama və nəzarət funksiyaların ona verir. Bununla əlaqədar olaraq iş yerində ölçü alətlərinin və ölçü-nəzarət cihazlarının ergonomikanın tələblərini uyğun konstruksiyasına tələblər artır.

«İş yerinin təşkili optimal əmək prosesi şəraitini təmin etmək üçün əsas və köməkçi əmək vasitələrinin məkanla düzqün yerləşdirilməsi, işləyənlərə əlverişli və komfort iş şəraitinin yaradılması, onların zərərli istehsalat mühiti amillərindən qorunması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər sistemini əhatə edir ki, burada aşağıdakıları nəzərə almaq vacibdir.

- iş yerinin yanğından mühafizə və sanitar-qiqiyenik normalara uyğunluğu;

- işçinin təhlükəsizliyi;

- iş yerinin parametrlərinin işçinin antropometrik, biomekaniki, fizioloji, psixofizioloji və psixi imkanlarına uyğunluğu;

- məqsədəuyğun işçi duruşunun secilməsi («oturaq», «ayaqüstə», «oturaq-ayaqüstə» vəziyyətində işləmək);

- optimal traektoriya üzrə işçinin sərbəst yerdəyişməsi;

- avadanlığın, alətlərin, nəzarət vasitələrinin, detalların yerləşdirilməsi üçün kifayət qədər sahənin olması;

- informasiya axınının işçi insanın- operatorun informasiyanı qəbul və emal imkanlarına uyğunluğu;

- iş günü ərzində operatorun qısamüddətli istirahəti üçün əlverişli şəraitin təmin edilməsi.

Layihələşdirmə zamanı iş yerlərində optimal və informasiya sahəsi zonasını təmin etmək zəruridir. Hərəkət sahəsi-texniki vasitələr və idarəetmə orqanları ilə birgə iş yeri məkanıdır ki, burada da tapşırığın yerinə yetirilməsi üzrə hərəkət fəaliyyəti həyata keçirilir. Hərəkət sahəsi: 1) əlcatan; 2) optimal; 3) asan əlcatan zonalara ayrılır. İnformasiya sahəsi-əmək fəaliyyəti prosesində insanın istifadə etdiyi informasiyanı əks etdirici vasitələrin və digər informasiya mənbələrinin yerləşdiyi iş yeri məkanıdır. İnformasiya sahəsinin optimal zonası informasiyanın daha yaxşı dərk olunmasını təmin edən iş yerinin informasiya sahə hissəsidir. İş yerinin təşkili zamanı mühüm meyar görünüş sahəsidir. Üfüqi müstəviyə nisbətən baxış bucağı 30-40⁰,

şaquli müstəviyə nisbətən isə 0-30° (normal baxış xəttindən 15° aşağı və 15° yuxarı təşkil edir.

Ümumiyyətlə iş yerinin parametrlərinin ergonomik tələblərə uyğunluğunun təmin edilməsi iş prosesində statik və dinamik gərginliyin, iş qabiliyyətinin səviyyəsinin nisbətən sabit qalmasına və əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə kömək edir.»¹

İnsanları daimə ucaldan əmək fəaliyyəti iş yerlərində həyata keçirilir. İş yeri müəssisənin istehsal texniki strukturunun bir hissəsidir. İş yeri norma və normativlərin əsasında müəyyən edilir.

Hər bir iş yaxud əmək sərfi müxtəlif istehsal şəraitində, müxtəlif alətlərlə və üsullarla icra olunur ki, bu da öz növbəsində əmək normalarının müxtəlifliyinə səbəb olur.

Əməyin normalaşdırılması çox mürəkkəb bir proses olmaqla istehsal olunan məhsulun, yaxud görülən işin əmək tutumunun müəyyən edilməsinin əsasını təşkil edir. Hər bir iş yerində normaların yerinə yetirilməsi səviyyəsi təhlil olunur. İş yerlərinə olan tələblərdən biri də sosial tələblərdir. Müəssisənin, sexin, istehsalat sahəsinin, briqadanın istehsalat kollektivində psixofizioloji iqlimin, istehsalatda qarşılıqlı anlama mühitindən doğan sosial tələbləri qeyd etmək olar. Onlardan biri də əmək normalarının gərginlik səviyyəsinə olan tələbdir ki, əmək normalarının keyfiyyəti də təhlil olunmalıdır.

Əmək normalarının keyfiyyəti bir necə göstərici ilə xarakterizə olunur. Onlardan: əmək normalarının tərkibi, quruluşu və onların yerinə yetirilməsi, normaların bərabər gərginliyi və vəhdətlik səviyyəsi, əmək normalarının mütərəqqiliyi və dinamizmiliyidir ki, iş yerlərinin iqtisadi mahiyyətini daima zənginləşdirməlidir. Son nəticədə müəssisənin gəlirlərinə müsbət

¹ Hüseyinov R.A. əmək və sosial problemlər üzrə Elmi- Tədqiqat və Tədris Mərkəzi. İş yerlərinin təşkilinin ergonomik aspektləri. Bakı 2003 s.253-254.

təsir göstərməklə bərabər əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi amili kimi onlardan bəşəriyyətlə istifadə olunmalıdır:

İş yerlərinin sosial-iqtisadi problemlərinin həllində mühüm məsələlərdən biri də ixtisaslı əmək bazarının yaranmasıdır.

Ölkəyə dünyada ən zəngin ixtisaslı əmək bazarı lazımdır və onun formalaşması ən təxirəsalınmaz qayğı hesab edilir. Peşə-ixtisasın artırılması prosesinə yanaşmada adamların bacarığı, həvəsi, meyli və maraqlarının nəzərə alınmasında yeni keyfiyyətdə yanaşmaqla bərabər iqtisadiyyatın inkişafının dinamik tələbatı nəzərə alınmalıdır.

İş yerlərinin sosial-iqtisadi problemləri mütəxəssislər tərəfindən öyrənilir. Respublikada hazırda iş yerlərinin təşkilində müəyyən əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirilməkdədir. İş yerlərinin müasirləşdirilməsinə iqtisadiyyatın demək olar ki, bütün sahələrində rast gəlmək mümkündür, eyni zamanda Azərbaycan Respublikasında « İş yerlərinin attestasiyasının keçirilməsi qaydasının təsdiq edilməsi haqqında» 6 mart 2000-ci il tarixli qərarının da olduqca böyük əhəmiyyətini də qeyd etməliyik. Artıq müəssisə və təşkilatlarda iş yerlərinin attestasiyası aparılmışdır.

İş yerlərinin attestasiyası haqqında «Qısa iqtisadi lüğət» də yazılmışdır: «İş yerlərinin attestasiyası dedikdə hər bir iş yerinin mütərəqqi texniki, texnoloji, təşkilati nəticələrə, əməyin mühafizəsi tələblərinə, qabaqcıl təcrübəyə normativ və standartlara uyğunluğunun və təkmilləşdirilməsi məqsədilə kompleks qiymətləndirilməsi başa düşülür.

İş yerlərinin attestasiyasının əsas vəzifəsi – iş yerləri sayının işləyənlərin sayı ilə tarazlaşdırılmasından, istehsalın effektivliyinin yüksəldilməsindən, əmək məhsuldarlığının artırılmasından, əsas fondlardan və əsaslı vəsait qoyuluşundan səmərəli istifadə edilməsindən ibarətdir. İş yerlərinin attestasiyası üzrə işçi – müəssisə rəhbərləri həmkarlar ittifaqı, təşkilatları ilə birlikdə fəhlələrin, mütəxəssislərin və qulluqçuların elmi-

texniki ictimaiyyətin və səmərələşdiricilərin geniş iştirakı ilə təşkil edilir.

Bu işlər yerinə yetirilərkən aşağıdakılar təmin edilir: mü-tərəqqi nəticələrə uyğun gəlməyən iş yerlərinin aşkar edilməsi, iş yerlərinin səmərələşdirilməsi üzrə tədbirlərin işlənil hazırlan-ması və həyata keçirilməsi, əl əməyi və ağır fiziki əməyin tətbi-qinin, həmçinin əlverişli əmək şəraiti olan iş yerlərinin ixtisar olunması, az səmərəli iş yerlərinin ləğvi, avadanlığın işinin növbəlik əmsalının yüksəldilməsi, əl əməyi və ağır fiziki əməyin tətbiqinin, həmçinin əlverişsiz əmək şəraiti olan iş yerlərinin ix-tisar olunması, az səmərəli iş yerlərinin ləğvi, avadanlığın işinin növbəlik əmsalının yüksəldilməsi, tətbiq olunan əmək sərfi nor-malarının əsaslığının yoxlanılması və texniki əsaslandırılmış nor-maların tətbiqi, briqada formasında əməyin təşkilinin və sti-mullaşdırılmasının səmərəliliyinin yüksəldilməsi.

İş yerlərinin attestasiyasında bir çox müəssisələr böyük uğurlar qazanmışlar, onlar iş yerlərinin elmi-texniki tərəqqinin müasir tələblərinə uyğun gəlməsinə nail olmuşlar»¹.

Müəssisədə iş yerlərinin attestasiyasının aparılması və atestasiyanın nəticələrinin qiymətləndirilməsi vacib tədbirlərdən biridir. Aparılan tədqiqat işlərin nəticələri göstərir ki, müəssisələrdə iş yerlərinin attestasiyasından sonra əmək məhsuldarlığını xeyli artırmaq mümkün olur.

Yeni şəraitdə hər bir müəssisədə dəyərlərin yenidən qi-y-mətləndirilməsi baş verir. Bununla da əlaqədər keçmişə mür-a-ciyyət etmək, keçmişdən bəhs etmək-retrospektivə və attestasi-yanın perspektivindən və iş yerlərinin səmərəliliyi haqqında dü-şünmək olar.

Ölkənin müəssisələrində attestasiya və iş yerlərinin sə-mərələşdirilməsi necə baş vermişdir? Məlumdur ki təcrübə gö-sterir ki, rəqabətdə acısını çəkmirlər. Daima sifarişlə yüklə-nirlər. Müflisləşmə təhlükəsi olmur. Belə əlverişli şərait ona

¹ Qısa iqtisadi lüğət. ASE Baş Redaksiyası. Bakı-1989, səh. 147.

gətirib çıxartdı ki, iqtisadiyyatın idarə olunması, hansıki müasir elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsi onların qarşısında tələblər qoyurdu, zavod və fabriklərin əksəriyyəti, çoxu həmin tələblərə cavab verə bilmədilər. Vaxtı ilə Dneprepetrovski Kombayn zavodunda yüzlərlə işçilər və mütəxəssislər işdən azad oldular. Eyni zamanda dünya standartlarına cavab verə bilən məhsul buraxılışı ikiqat artdı.

Belə bir fikir, ideya yaranır ki, bu tədbiri bütün müəssisələrdə həyata keçirməklə yüksək nailiyyətlərə sahib olmaq mümkündür.

Sual da olunur: mümkündürmü bu tədbirlər? Əvvəla, strateji təminat, onun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, nəyəcən atırıq. İkincisi, texnoloji təmin etmək. O iş yerlərinin attestasiyası və səmərələşdirmənin hansı yolla müəssisədə həyata keçirilməsini müəyyən edir. Üçüncüsü, iqtisadi cəhətcə əsaslandırmaq. Onun vəzifəsi ondan ibarətdir ki, bu tədbirin həyata keçirilməsində hər bir işçi fəal iştirak etməlidir.

Beləliklə, zavoddaxili planlaşdırma sistemi və stimullaşdırmadan başlamalı və bu da onunla nəticələnir ki, işin son nəticələrində maraqlı mexanizmi və zavoddaxili səmərə əldə olunur. Bunun ardınca da iqtisadi müvəffəqiyyətə nail olmaq mümkün olur. Bu o deməkdir ki, iş yerlərinin attestasiyası və səmərəliliyi idarəetmə metodu kimi iqtisadi prinsiplərlə formalaşır.

Bəs necə olur? Səxələrdə fondverimi planlaşdırılır, yəni fond üçün müəyyən ödənc təyin olunur, standart işlənilir, tədbirdə iştirak edənlər üçün həvəsləndirmə müəyyən olunur. Texniki problemlər vaxtında həll olunur. Az məsrəflə qısa bir müddətdə sürətləndirmədə müvəffəqiyyət əldə olunur. İqtisadi metodla idarəetmədə rəhbərliyin səriştəsi də az rol oynamır.

İstehsal prosesinin təşkilinin attestasiyası nə deməkdir? Ən əvvəl süni hesablanmış göstəricilərdən imtina olunur və sistemləşdirilmiş qiymətləndirmə məqsədinə üstünlük verilir. Bu hər bir iş yerinin və qrupun, eyni zamanda müxtəlif peşə qrupu

üzrə fəhlələrin vaxt büdcəsinin istifadə olunması, hər bir iş yerinin və eyni tipli qrupun istehlak prosesinin təşkilinin ahəngliyi, avadanlığın müxtəlif hissələrinin fəaliyyətinin etibarlılığı: elektrik, elektromexaniki alət. Bura zavodun mərkəzi laboratoriya bölməsi və mexaniki, enerji, alət şöbələri daxildir.

Mütəxəssislər tərəfindən hazırlanmış bu eksperimentin nəticələri pis olmur, müəssisənin nəticədə gəliri artır. Yaradıcı qrupun köməyi ilə onlarla müəssisələrdə, müxtəlif sahələrdə iş yerlərinin attestasiyası və səmərələşdirilməsi həyata keçirilmişdir. Müəssisələr işlənmiş texnologiyanı həvəslə qəbul edirlər, lakin heç də müəssisələrin əksəriyyətində arzu olunan səmərə alınmır.

İqtisadi stimül insanı hərəkətə gətirir o vaxt ki, digər cəhətlər də nəzərə alınır. Adamlara xas olan cəhətlər var, özünü göstərsin, qalib gəlsin, yeniliyi təklif etsin, müəyyən qədər asılı olmamaq, öz talehinin sahibi olmaq arzusu və b.k.

Kollektivdə elə mühit yaratmaq lazımdır ki, insan iqtisadi inkişafın fəal iştirakçısı olsun, sex üçün faydalı olan müəssisə üçün faydalı olmaya da bilər, ya da əksinə. Kollektivdə iqtisadi maraqlar nəzərə alınmalıdır.

Əməyin təşkilində həyata keçirilən kompleks tədbirlər sistemində ən əhəmiyyətli də iş yerlərinin attestasiya və səmərələşdirilməsidir.

Əmək vasitələrinin təkmilləşdirilməsi, daha çox səmərəli əmək predmetlərinin istifadə olunması, daha da ixtisaslı canlı əməyin tətbiq edilməsi və bütünlüklə əməyin və istehsal prosesinin təşkilinin ardı kəsilmədən yaxşılaşdırılması ilə əlaqədar olaraq iş yeri məhsuldar qüvvələrin vahidi kimi daima dəyişikliyə məruz qalır.

Bu dəyişikliklərin uçuğu və iş yerlərinin zəruri sayının formalaşmasına məqsədyönlü təsir hər yerdə və sisteməlik olaraq iş yerlərinin attestasiyasının aparılmasını və onların səmərələşdirilməsini nəzərdə tutur.

İş yerlərinin attestasiyası, səmərələşdirilməsi, uçotu və planlaşdırılması o məqsəddə görə aparılır ki, bunun əsasında istehsalın səmərəliliyi, məhsulun keyfiyyəti yüksəlsin və müəssisələrdə, sahələrdə, ərazilərdə və iqtisadiyyatda əsas istehsal fondlarından, əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunsun. Bu sahədə çox işlər görülür. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin imzaladığı Fərman və Sərəncama, təsdiq etdiyi Dövlət Proqramlarına, regionlara səfərlər zamanı verdiyi tapşırıqlara uyğun olaraq İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən ölkədə sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi, regionlarda sahibkarlığın inkişafı, yeni iş yerlərinin açılması, yoxsulluğun azaldılması, əhalinin rifahının daha da yaxşılaşdırılması istiqamətində tədbirlər davam etdirilir.

MÖVZU 4. İŞ YERLƏRİNİN ATTESTASIYASININ ƏSAS MƏRHƏLƏLƏRİ

Hər bir istehsalat məcmu iş yerlərindən ibarətdir. İş yerləri müəssisənin ilkin özəyini təşkil edir, məhsuldar qüvvələrin vahidi olaraq, yalnız münasib əməyin fondla silahlanması, xam mal, materiallar və digər əmək predmetləri ilə təchiz edildikdə, eləcə də müəyyən peşə hazırlığına malik olan istehsal vasitələrini hərəkətə gətirə bilən işçi qüvvəsi və onun münasib fayda verməsini nəzərdə tutur.

İstehsal vasitələrinin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar olaraq iş yerləri məhsuldar qüvvələrin bir vahidi kimi dəyişikliyə məruz qalır, bütünlükdə ardı kəsilməyən əməyin təşkilinin və istehsal prosesinin yaxşılaşdırılması ilə daha ixtisaslı canlı əməyin tətbiqi baş verir. Nəticədə də hər bir iş yerinin istehsalat imkanları artır ki, ümumi iş yerlərinin azalmasını şərtləşdirir, eyni zamanda işçilərin də sayı azalır.

Hər yerdə və sistemətik olaraq iş yerlərinin zəruri sayının formalaşmasına məqsədəuyğun təsir göstərən bu dəyişikliyin uçotu daima iş yerlərinin attestasiyasının aparılması və onların səmərələşdirilməsini nəzərdə tutur.

Müəssisələrdə, sahələrdə, ərazilərdə və regionlarda istehsalın səmərəliliyinin, məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və əsas istehsal fondlarından, eləcə də əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunmasını təmin etmək məqsədilə iş yerlərinin attestasiyası, səmərələşdirilməsi, uçotu və planlaşdırılması həyata keçirilir.

Bu məqsədə nail olunması və həyata keçirilməsi aşağıdakıların hesabına mümkün olur:

İş yerlərinin elmi-texniki tərəqqinin tələblərinə uyğun qaydada olması; əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinin sürətləndirilməsi, ağır və fiziki əl əməyinin tətbiq edilməsinin azaldılması, əməyin məzmun və cazibəliyinin yüksəldilməsi, əsas fondlardan istifadə olunmasının yaxşılaşdırılması, daha

mütərəqqi avadanlıqlarda işləri toplamaqla, artıq iş yerlərini ləğv etməklə, iş yerlərinin və işləyənlərin sayının tarazlaşdırılması və iş növbəsi əmsalının artırılması, əmək şəraitinin və iş yerlərində texniki təhlükəsizliyin yaxşılaşdırılması, istehsalat mədəniyyətinin yüksəldilməsi və ixtisas səviyyəsinin artırılması, o cümlədən, istehsalın əldə olunmuş səviyyəsinin qiymətləndirilməsi və onun təkmilləşdirilməsi üçün tədbirlərin müəyyən edilməsi.

İş yerlərinin attestasiyası, səmərələşdirilməsi, uçotu və planlaşdırılması prosesinin gedişində iki əsas məsələ həyata keçirilir.

İş yerlərində operativlik (taktika) ondan ibarətdir ki, iş yerlərinin texniki-təşkilati sabitliyi, bütövlükdə möhkəm dayanıqlı olmaq saxlanmalıdır. Bu vəzifəyə daxildir: iş yerlərinin sayının mövcud əmək ehtiyatları ilə tarazlaşdırılmasına nail olmaqla bərabər iş yerlərində elə texniki-təşkilati şərait yaratmaqla birgə əmək fəaliyyəti Ən yüksək istehsalın səmərəliliyində minimum əmək sərfi ilə əmək alətlərindən optimal istifadə olunması şəraitində az itkilərə yol verilsin.

Strateji, bu ondan ibarətdir ki, məcmu iş yerlərini kəmiyyət və keyfiyyət vəziyyətinə gətirməklə yüksək nailiyyətlər əldə etmək mümkün olsun. Bütün bu irəliləmə hərəkəti müəssisənin iqtisadi və sosial inkişafının perspektiv planlarında müəyyən olunur.

İş yerlərinin attestasiyası, səmərələşdirilməsi və planlaşdırılması – məqsədyönlü proses olaraq məcmu iş yerlərinin formalaşması və təkmilləşdirilməsi öz aralarında müəyyən texnoloji və təşkilati funksiyalarla bağlıdır. Bu proses xarakterinə görə mürəkkəbdir, zamanla arası kəsilmədən qarşıda duran məqsədə yönəldilir, o müəyyən texnoloji, müxtəlif metodlarla istər operativ, eləcə də strateji Ən yaxşı texniki-iqtisadi nəticələrə nail olmaq üçün həyata keçirilir.

İş yerlərinin kompleks attestasiya sistemi və onların səmərələşdirilməsi iş yerlərinin sayının uçotunu özünə daxil edir;

əslində attestasiyada nə vaxt ki, onların faktiki vəziyyəti normativ tələblərlə müqayisə olunur; məcmu qarşılıqlı əlaqədə tədbir kimi səmərələşdirmə, iş yerlərinin təkmilləşdirilməsi ilə onlardan istifadənin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə həyata keçirilir; planladırma məcmu iş yerlərinin inkişafında kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliklərinin əsas istiqamətlərini müəyyən edir.

İş yerlərinin attestasiyası öyrənilən obyektin həqiqi vəziyyəti haqqında məlumatın alınması ilə başlanır. Məlumatın obyektivliyinə uçotun təşkilinin köməyi ilə nail olunur. İş yerlərinin uçotu onların sayının müəyyən edilməsini, təşkilatını, növlər üzrə onların qruplaşdırılması və istifadənin xarakteri, məşğul olan işçilər kateqoriyalar üzrə və b. nəzərdə tutulur. İş yerlərinin uçotu müəssisələrdə özünə məxsus ola bilər. Qeyd olunan xüsusiyyət texnika və texnologiya, istehsalın və əməyin təşkili kimi obyektiv amillərlə şərtləşir. Bununla birlikdə müəssisələrin hamısı üçün uçot iş yerlərində xarakterik vəzifəyə malikdir. İş yerlərinin uçotu imkan verir:

əsas və xidmətedici istehsalda, texnoloji xidmət, sexlər, sahə, peşələr üzrə nöqtəyi –nəzərdən hər bir iş yerinə nömrə verməklə iş yerlərinin tam və həqiqi sayı müəyyən olunur.

İş yerlərinin ümumi sayında fəaliyyətdə olan və fəaliyyətdə olmayan iş yerlərini ayırmaq, sonuncunu vakant və ehtiyatda olan və artıq iş yerlərinə ayırmaq;

hər bir iş yerinə pasport tərtib etməyə başlamaq. Bu ilkin sənəd hesab edilir, iş yerinin texniki-iqtisai xarakteristikasını müəyyən edir və normativ əhəmiyyətə malikdir;

Uçotun aparılmasında qurulmuş avadanlığın heç birinin təhlili diqqətdən kənar qalmamalıdır. Eyni zamanda iş zonası və avadanlıqlar müxtəlif iş yerlərinin tərkibində iki dəfə hesaba alınmamalıdır.

Uçotun aparılmasında aşağıdakı təsnifatlardan istifadə olunur.

İş yerlərinin əlamətləri:

-işçilərin kateqoriyaları üzrə – fəhlə və qulluqçuların iş yerləri, peşələrin adları, işçilərin vəzifələri. Tarix dərəcələri, baş verən son dəyişiklik və ona əlavələr;

-işçilərin sayı üzrə – fərdi, kollektiv iş yerləri.

Hər bir iş yeri bir növbə ərzində, üç növbədə olunmasına baxmayaraq bir iş yeri hesab edilir. Bütün planlaşdırılan dövrdə işləmirsə, onun fəaliyyət vaxtı göstərilir.

İş yerlərinin sayı aşağıdakı qaydada müəyyən olunur:

- birbaşa hesablamalarda dəzgahların, aqreqlərin, maşınların, mexanizmlərin, texnoloji komplektlərin və təşkilati ləvazimatın xidmətdə istifadə olunur (norma üzrə) hər bir vahid işçiyə;

- təyin olunmuş xidmət zonası üzrə (istehsalat və xidmət binalarının xidmətçisinin və b.k. iş yeri);

- iş yerlərinə görə (gözetçilərin, nəzarətçilərin və b.k. iş yerləri);

-normativ əmək tutumu əsasında iş növləri üzrə, istehsalat prosesi, yaxud onların başa çatma hissəsi (məsələn, bənnaların, suvaxçaların, betonçuların iş yeri, tikintidə quraşdırıcı).

Ayrı-ayrı kateqoriyalardan fəhlə və qulluqçuların iş yerləri, hansı ki, yuxarıda qeyd olunan üsulların heç biri ilə müəyyən olunmadıqda təsdiq olunmuş zay normativi və digər normalarla işin həcmi və əmək məhsuldarlığı nəzərə alınmaqla hesablanır. Hər bir stuktur bölmələri üzrə uçot xüsusi cədvəl üzrə aparılır, forma hansı ki, sahə attestasiya, səmərələşdirmə, uçot və planlaşdırma qaydalarına əsasən müəyyən olunur və maşınla emal olunma tələblərinə də müvafiq olmalıdır.

Uçotun əsasında iş yerlərinin attestasiyasının növbəti mərhələsi başlayır. Bu mərhələnin əsas məqsədi iş yerləri sisteminin tədqiqatıdır, iş yerlərinin məcmu vəziyyəti haqqında ətraflı, mükəmməl, hərtərəfli informasiya vasitəsilə məlumatın toplanmasıdır. Həmin bu mərhələdə hər bir konkret iş yerinə

qiymət vermək və səmərələşdirilməsinin əsas istiqamətlərini tərtib etməkdən ibarətdir.

Növbəti mərhələdə iş yerlərinin attestasiyası məcmu tədbirlərdən ibarətdir, hər bir iş yerinin kompleks qiymətləndirilməsini, qabaqcıl elmi-texniki və təşkilati səviyyədə əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsini və yüksək keyfiyyətli məhsul istehsalını təmin edəcək kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Bütün bunlarla bərabər istehsalın nail olduğu səviyyənin təhlili də nəzərdə tutulur.

Attestasiyanın aparılmasında hər bir iş yeri kompleks üç səviyyədə qiymətləndirilir: texniki, təşkilati, əmək şəraiti və texniki təhlükəsizlik.

Dövlət və sahə standartlarının köməyi ilə iş yerlərinin normativ tələblərə uyğun olub-olmadığı aydınlaşdırılır. İş yerlərinin attestasiyası ölkənin və xarici ölkələrin texnika, texnologiya, əməyin və istehsalın təşkili, iş şəraitinin yaxşılaşdırılması və texniki təhlükəsizliyi təmin etmək sahəsində təcrübəyə əsaslanır.

İş yerlərinin attestasiyasında müxtəlif parametrlərlə müqayisə üsulunu tətbiq etmək məqsəduyğun hesab edilir. Bunun üçün göstəricilər müəyyən olunur.

Hələ keçmiş SSRİ-nin vaxtında 1985-ci ildə sənayedə və digər sahələrdə iş yerlərinin attestasiyası və onun səmərələşdirilməsi haqqında 15 avqust 1985-ci il tarixli qərarı ilə iş yerlərinin attestasiyası, səmərələşdirilməsinin həyata keçirilməsi və 1985-1987-ci illərdə iş tikinti, kənd təsərrüfatı və meşə təsərrüfatı, nəqliyyat, rabitə, maddi-texniki təchizat, əhaliyə məişət xidməti müəssisə və təşkilatlarda, topoqrafiya –coğrafiya müəssisə və təşkilatlarında qeyd olunan tədbir geniş miqyasda həyata keçirilirdi. O cümlədən də ARDNŞ müəssisələrində iş yerlərinin attestasiyası, səmərələşdirilməsi və planlaşdırılması üzrə qaydalar hazırlanmışdır. Qeyd olunan qərara əsasən sahəarası qaydalar işlənmişdir.

Azərbaycan Respublikasında «İş yerlərinin attestasiyasının keçirilməsi» qaydalarının təsdiq edilməsi haqqında qərar 6 mart 2000-ci ildə Nazirlər Kabineti tərəfindən qəbul edilmişdir.

Bu qərara əsasən iş yerlərinin attestasiyasının keçirilməsi qaydalarında ümumi müddəalar aşağıdakılardan ibarətdir:

1.1. Bu qaydalar iş yerlərinin attestasiyasının keçirilməsində mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaaraq respublika ərazisində yerləşən bütün müəssisə və təşkilatlar üçün əsasdır və iş yerlərinin attestasiyasının məqsədlərini, onun keçirilməsi və nəticələrinin istifadəsi qaydalarını müəyyən edir.

1.2. Müəssisədə mövcud olan bütün iş yerləri attestasiyadan keçməlidir.

1.3. İş yerlərinin attestasiyasının normativ əsasını Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi qəbul edilmiş normativ hüquqi aktlar, əməyin təhlükəsizlik standartları sistemi sənitar qaydaları və gigiyena normativləri təşkil edir.

1.4. Attestasiyanın keçirilməsi müdəti beş ildə bir dəfədən az olmayaraq, əməyin xarakterinin və şəraitinin dəyişməsindən asılı olaraq müəssisənin özü tərəfindən müəyyən olunur.

1.5. Təhlükəli və zərərli istehsal amillərinin parametrlərinin ölçülməsini, əmək proseslərinin ağırlıq və gərginlik göstəricilərinin müəyyən olunmasını müəssisənin laboratoriyası həyata keçirir. Bunun üçün müəssisələrdə zəruri hesab edilən texniki vəsaitlər və normativ – sorğu bazası olmadıqda dövlət sanitar-epidemioloji nəzarət mərkəzinin Dövlət Əmək Müfəttişliyinin laboratoriyaları və bu sahədə göstərilən ölçülərin aparılması hüquqlarına malik olan digər laboratoriyalar cəlb olunurlar.

İş yerlərinin zədə təhlükəsizliyinin qiymətləndirilməsi müəssisələr tərəfindən müstəqim həyata keçirilir.

Qeyd etməliyə ki, iş yerlərinin uçotunun, onların attestasiyasının, səmərələşdirilməsinin və planlaşdırılmasının vahid sahə qaydası xidmət göstərir. İş yerlərinin attestasiyasının və

səmərələşdirilməsinin aparılmasında söhbət aparılarkən başlıca ehtiyat hesab edilən insan amilinin fəaliyyəti, insanlarda təşəbbüskarlığı, yaradıcı münasibəti inkişaf etdirməkdir.

Əsas fəaliyyət növlərində iş yerlərinin attestasiyası və səmərələşdirilməsinin effektiv aparılmasının əsas istiqamətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

1.1.1. Neft hasilatında – quyunun işində təmirlər arası dövrün artırılması və onlara xidmət əmək tutumunun azaldılması. Bunun üçün iş yerinin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində qiymət vermək üçün əsas əlamətin işlənməsi vacibdir, yəni təmirlər arası nə təsir göstərir ki, bu göstəricidən də istifadə etmək mümkün olsun.

İş yerlərinin səmərələşdirilməsində ən əvvəl daha əhəmiyyətli təsir göstərən səbəblərdən xidmət və boş dayanmaların səbəbi üzrə çatışmayan cəhətlərin ləğv edilməsi nəticəsində əmək tutumunun azaldılmasını nəzərdə tutmaq.

Bu məqsəd üçün dəzgah – kaçalka və digər avadanlıqların təmirin keyfiyyətinə sisteməti olaraq nəzarəti həyata keçirmək lazımdır. Ayrı-ayrı bölmələrdə təkrar təmirin səbəbləri araşdırılmalıdır, briqadalardan başlamış xidmət sahəsinə kimi təhlil aparılmalıdır.

1.1.2. Nefti çəkib yenidən vurmaya hazırlıqda – neftin hazırlanmasında keyfiyyətin yüksəldilməsi və texnoloji avadanlığın işinin etibarlı olmasının yüksəldilməsi. Birinci növbədə təmir xidməti iş yerlərinin attestasiyası və səmərələşdirilməsi lazımdır, plan-profilaktik işlərin və təmirin aparılması vaxtının qısaldılması qrafikinin yerinə yetirilməsi əsas vəzifələrdən biridir. Bu iş yerləri qəza situasiyalarının sayının azaldılması faktı həmin iş yerlərinin qiymətləndirmə göstəriciləri hesab edilə bilər.

Avtomatlaşdırma vasitələrinin və nəzarət cihazlarının müntəzəm arası kəsilmədən neftin hazırlanmasında dəqiq işlənməsi vacibdir. Etibarlı nəzarət olunmalıdır.

1.1.3. Quyunun bina edilməsində – ildə bir qazma qurğusunun məhsuldarlığının artması. Bunun üçün birinci dərəcəli hesab edilir: işin keyfiyyətinə təsir edən və quyunun binə edilməsi dövrünün qısaldılmasına təsir edən təmir iş yerlərinin attestasiyası. Xüsusən qazma məhlulunun təmizlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi və yeni kimyəvi məhlulun tətbiq edilməsi. Boş dayanmaların azaldılması.

1.1.4. İstehsalat tapşırığının yerinə yetirilməsi: texnoloji və xüsusi nəqliyyat işlərində onlardan istifadə olunması əmsalının artırılması, boş-boşuna get-gəl olmamalıdır, tədbirlər işlənməlidir ki, boş-boşuna getmə halları azalsın. Yük altında və yük boşaltma əməliyyatlarına dispetçer təyinatı, tapşırığın yerinə yetirilməsinə nəzarətin təşkili.

1.1.5. Quyunun bina edilməsində, onun istismara verilməsinə hazırlıq işləri təyin edilmiş qrafikinə gözlənilməsi və göstərici iş normativ vaxtın azaldılmalıdır ki, o təmin olunmalıdır.

1.1.6. Neft məhsullarının nəql olunması əməliyyatında. Birinci növbədə təmirlər arası avadanlıqların ehtiyatları, hissələrin möhkəmlənməsi ehtiyat hissələrinin işlənməsinə qənaət olunmasını təmin edən, planlı profilaktik təmir və xidmət hesabına iş yerlərinin attestasiyası və səmərələşdirilməsi həyata keçirilir. Nasosla bir yerdən başqa yerə ötürən stansiyalarda əmək tutumunun azaldılmasını təmin edəcək tədbirlərin işlənməsi iş yerlərinin attestasiyası və səmərələşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir (işçilərin sayının azaldılması).

1.1.7. Geofiziki partiyaların işinin texniki-təşkilati reqlamentlərin təkmilləşdirilməsi, cihazların işin etibarlı və keyfiyyətli olmasını təmin etmək, icra vaxtının qısaldılmasına nail olmaq.

1.1.8. Neft-qaz emalında – istehsal gücündən səmərəli istifadə olunması, mütərəqqi texnoloji proseslərin tətbiq edilməsi. Texnoloji təmir işlərinin təkmilləşdirilməsi, əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunması.

1.1.9. Maşınqayırma-dəzgah parkından səmərəli istifadə (növbə əmsalının, yüklənmə əmsalının artırılması). İstehsal meydançasından istifadə imkanlarından axtarışlar və birlik səviyyəsində dəzgah parkının yüklənməsinin səmərələşdirilməsi.

1.2. İş yerlərinin uçotu.

1.3. İş yerlərinin səmərələşdirilməsi istehsalın əldə etdiyi nailiyyətlərə əsasən qabaqcıl elmi-texniki və təşkilati səviyyəyə onun uyğun olmasının kompleks qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur.

1.4. İş yerlərinin səmərələşdirilməsi fəaliyyət göstərən iş yerlərinin təkmilləşdirilməsi və onlardan istifadənin yaxşılaşdırılmasına yönəldilən məcmu texniki-təşkilati tədbirləri nəzərdə tutur.

1.5. İş yerlərinin planlaşdırılması, iş yerlərinin quruluşu və optimal sayının əmək ehtiyatları ilə tarazlaşmasını nəzərdə tutur.

2. İş yerlərinin uçotu

2.1. Müəssisə və təşkilatlarda uçotun obyektı iş yerlərinəndən ibarətdir.

2.2. Tam və həqiqi uçotu təmin etmək məqsədilə iş yerlərinin aşağıdakı təsnifatından istifadə olunur:

1. İşçilərin kateqoriyaları üzrə:

- fəhlələrin iş yerləri;

- qulluqçuların iş yerləri.

2. Peşələrin (vəzifələrin) adları üzrə.

3. İşçilərin sayı üzrə:

- fərdi;

- kollektiv.

İş yerlərində bir neçə işçinin məşğul olmasında onların hər birinə fərdi zona təhkim olmadıqda kollektiv iş yeri adlanır.

Kollektiv iş yerinin sayının hesabalanmasında və digər norma və normativlərə əsasən fərdiyə çevrilir, attestasiyanın aparılmasında isə bir vahid kimi baxılır.

2.3. Uçotun aparılmasında iş yeri kimi nəzərə alınmır:

- ümumi istifadədə olan avadanlıqlar, hansı ki işçi təhkim olunmur – oymaq dəzgahı, itiləmək, qaldırıcı nəqliyyat vasitələri və b.k.;

- avadanlıq montajda olduğu halda, yaxud quraşdırılmış, lakin akt üzrə istismara verilməyib, eləcə də sökülmüş.

2.4. İş yerlərinin sayı aşağıdakı qaydada müəyyən olunur.

2.4.1. Dəzgahların, aqreqatların, maşın, mexanizmlər, texnoloji, təşkilati ləvazimat komplekti hər bir vahidə xidmətdə bir (növbədə norma üzrə) işçiyə (tokar dəzgahı yerindən tərپənən (səyyar) kompressor, qaynaq aqreqatı, körpü, yaxud qüllə kranı və b.k.).

Sürücülərin iş yeri, mexanizatorlar, avtomobildə, traktorda məşğul olanlar, xüsusi texnika qüvvədə olan normalarla hesablanır. Avtomobil - zis -130 – bir iş yeri, traktor – 100 – bir iş yeri, sementləyici aqreqat və + 320 – iki iş yeri – motorçu və maşinist.

2.4.2. Təyin olunmuş xidmət zonası üzrə texnoloji və neft mədəni avadanlığı kompleksi: neft hasilatı üzrə kollektiv iş yeri briqada - müəyyən sayda neft quyusu bir briqadaya təhkim olunur, qazma briqadası, qazma qurğusu, təmir üzrə briqada qurğunun elektrik yükləyiçisi – avadanlıqla təchiz olunmuş zona və təmir üçün mexanizmlər, nefti hazırlama üzrə sex operatoru – nefti hazırlamaq üzrə texnoloji qurğu, reagent təsərrüfat bloku quyunu mənimsəyən əmtəə park briqadası qaldırıcı aqreqat, quyunun əsaslı təmiri briqadası – qaldırıcı aqreqat, qazın xüsusi çəkisinin təyin edilməsi qurğusu (AFU), sexdə qazın emal edilməsi sexi kompressor meydançası kompressor sexində nasosla çəkib bir yerdən başqa yerə nefti vurma stansiyası. Yeraltı boru kəmərinin korroziyadan katodla (mənfə

elektrod) müdafiə stansiyasının məntəqəsi, qazanxana qurğusu, beton-məhsul qovşağı, istehsalat binalarının təmizlənməsi üçün – xidmət olunan meydan.

2.4.3. İş postu üzrə (gözetçi işçilərin iş yeri, dispetçerlər, texniki nəzarət işçiləri və s.).

2.4.4. Bəzi istehsalat növlərində (məsələn, tikintidə, inşaatda, vıışqanın quraşdırılmasında, iş yerlərinin sayı manqaların sayı ilə müəyyən olunur. İş növləri üzrə normativ əmək tutumuna əsasən, yaxıd istehsalat prosesi (bənnanın iş yeri, sukvaqxının, betonçunun və s. iş yeri).

2.4.5. Bəzi kateqoriyadan fəhlə və qulluqçuların iş yeri, yuxarıda göstərilən üsullarda müəyyən olunmadıqda təsdiq olunmuş say normativi və digər əmək normalarından irəi gələn işin həcmi (sazlayıcı, növbətçi, təmirçi-çilingər, elektrik montyoru).

2.4.6. Əməyin xarakteri üzrə qulluqçuların vəzifələrinin vahid siyahısının əsasını təşkil edir. bundan irəli gələn qulluqçuların iş kateqoriyaya ayrılması lazım bilinir.: rəhbər işçilər, mütəxəssislər və texniki icraçılar.

Qulluqçuların iş yerlərinin attestasiyasında I kateqoriyaya xidmət və bölmə müəssisənin rəhbər işçiləri general müdir, baş mühəndis, baş mexanik, baş energetik.

II kateqoriya – mühəndis – texniki və iqtisad işlərində məşğul olan mütəxəssislər (mühəndis, iqtisadçı, geoloqlar, texniklər və s.).

III kateqoriya – texniki icraçılar uçot və nəzarət, sənədlərin rəsmi şəkilə salınması ilə məşğul olurlar (katibə, məkinaçı, kargüzarçı, kassir və s.).

2.5. Hər bir fərdi, yaxud kollektiv iş yeri bir iş yeri kimi nəzərə alınır, baxmayaraq ki, bir, iki və daha çoxnövbə istifadə olunur. İş yeri üçün, hansı ki, bütün plan dövrü orta illik səviyyəsində ondan istifadə olunur.

2.6. Bütün qürülüş bölmələrin hər bir uçotu xüsusi cədvəldə tərtib olunur. İş yerlərinin uçot cədvəlinin müxtəlif fəa-

liyyət növlərində bir tipli iş yerləri qruplaşdırılır. Yekun uçotun müəssisədə, təşkilatlarda hər il statistik hesabatı haqqında məlumat verilir. Burada iş yerlərinin mövcud hərəkəti haqqında, onların attestasiyası və səmərələşdirilməsi üzrə forma vasitəsilə müəyyən olunur.

İş yerlərinin attestasiyası metodikasının hazırlanmasının çox böyükəhəmiyyəti vardır və bu məqsəd üçün aşağıdakı şərtlər qoyulmuşdur.

1. Müəssisənin sadə qiymət və hesablaşma üzrə geniş işçi dairəsi göstəricisindən istifadə olunması;

2. Attestasiya xəritəsinin ilkin uçot məlumatlarının sadə və rahat formasının yaradılması;

3. Sənədləşmə həcminin maksimum ixtisarı;

4. Yalnız sonrakı təhlildə işlədilən göstəricilərin toplanması;

5. Keyfiyyət qiymət göstəricilərindən istifadənin minimumlaşdırılması;

6. Müəssisənin vəziyyətinin təhlili.

Bu şərtlərin yerinə yetirilməsi istehsalın təhlili zamanı müəssisə işçilərindən praktiki istifadə etmək üçün münasib vasitənin yaradılmasına imkan verir.

Son zamanlar müəssisədə iş yerlərinin attestasiyası metodikasının tətbiq olunması zamanı müəyyən dəyişikliklər aparılmışdır. Bu proses attestasiya xəritəsi üzrə göstəricilərin yerləşdirilməsində bir sıra ardıcılığın pozulması ilə izah edilir.

İş yerlərinin attestasiyası xəritəsi cədvəldə verilir. Bu cədvəldə bir sıra bəndlərin izaha ehtiyacı vardır.

İş yerərinin attestasiyası xəritəsi

Sahə	Qiymətləndirmə meyarı	Sahə	Qiymətləndirmə meyarı
1	Sex №	19	Avadanlıqların amortizasiya dərəcəsi
2	Xidmət	20	İşçilərin məşğulluğu %-lə
3	Sahə №	21	Əməliyyatın adı
4	Bina №	22	Əməliyyatın adı «---»----- (1) «---»----- (2) «---»----- (3) «---»----- (4) «---»----- (5)
5	İş yeri №	23	Avadanlığın ilkin qiyməti
6	İş yerinin adı	24	Əsas avadanlığın sayı
7	İstehsalın kodu	25	Planın yerinə yetirilməsi
8	Oxşar iş yerlərinin sayı	26	Növbə üzrə faktiki istehsal
9	İl ərzində iş günlərinin sayı	27	Avadanlıqlardan istifadə əmsalı
10	Sutkada növbələrin sayı	28	Material tullantısı zamanı itki
11	Növbənin uzunluğu (saat)	29	Texnologiyanın səviyyəsi
12	Növbə üzrə işçilərin sayı	30	Avadanlığın silahlanması
13	Orta aylıq əmək haqqı	31	İş yerlərinin təşkili
14	İşçilərin orta siyahı sayı	32	Sonitarın
15	O cümlədən, qadınlar	33	Texniki təhlükəsizlik
16	İş yerlərinin quruluşunun indeksi	34	Məhsuldarlığın artırılması imkanı
17	Normalaşdırma şəraiti	35	12 ay ərzində işdən azad olanların sayı
18	Əməyin mexanikləşmə dərəcəsi	36	Attestasiyanın qiymətləndirilməsi

7-ci bənd – istehsalın kodu konkret texnoloji axında və proses mərhələsində hər bir iş yerini müəyyən edir.

16-cı bənd – iş yerləri qrupunun indeksi sahədə iş yerləri sayının işçilərin sayından çox olduqda tətbiq edilir. Bu şərait adətən istehsal gücü tamamilə yüklənmədikcə və işçilər hazır-

ladığı məhsul ilə birlikdə texnoloji axın zamanı yerdəyişərkən baş verir.

20-ci bənd – iş yerlərində işçilərin məşğulluğu bu bənddən ehtiyatların üzə çıxarılmasından və işçilərin sayının texnoloji axının kompleks qiymətləndirilməsində istifadə edilir.

21-ci və 22-ci bənd – əməliyyatın adı və xarakteristikası hər bir iş yerində beş əsas istehsal əməliyyatını təsbit edir və əmək şəraiti, mexanizasiya dərəcəsi üzrə onların xarakteristikasını verir. Bunun əsasında əl əməyinin səviyyəsi və texnoloji axında onun xarakteri müəyyən edilir.

Attestasiyanın aparılması prosesində rəhbər işçilərin iş yerlərinin attestasiyası onların əməyinin nəticəsinin artırılmasına imkan verir. Rəhbər işçilərin iş yerlərinin attestasiyası zamanı nəinki iş yeri, həmçinin idarə edilən iş də qiymətləndirilir. İdarəetmə funksiyasını təhlili idarəetmənin funksional strukturunda çatışmamazlığı aşkara çıxmağa, əməyin səmərəsinin artırılmasına imkan verir.

İş yerlərinin texniki səviyyəsinin qiymətləndirilməsində onların təchizatı, texniki və təşkilati silahlandırma, texniki araşdırma vasitələri, əmək vasitələri, işçilərin ergonomik tələblərə uyğunluq və s. nəzərə alınır.

Rəhbər işçilərin iş yerinin təşkilati- iqtisadi səviyyəsi yerinə yetirilən işə uyğunluğun uçotunu, işin yerinə yetirilmə müddətini, normativ və metodik sənədlərin mövcudluğunu müəyyən edir.

MÖVZU 5. İŞ YERLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

İş yerlərinin səmərəli təşkilində və attestasiyasında əsas məqsəd istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi, əsas istehsal fondlarından effektiv istifadə edilməsi, müəssisənin mövcud kadrlarından düzgün və səmərəli istifadə edilməsi nəticəsində əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsidir.

İş yerlərinin attestasiyası hər bir işyerinin qabaqcıl elmi-texniki və təşkilati səviyyəli tədbirlərin özündə birləşdirir. İş yerlərinin attestasiyasını üç baxımdan qiymətləndirmək lazımdır: texniki, təşkilati, əmək şəraiti və texniki təhlükəsizlik.

İş yerləri qiymətləndirildikdə xarici ölkələrin və respublikamızın qabaqcıl təcrübəsindən istifadə olunmalıdır. Eyni zamanda sahə və sahələrarası əmək normalarının, sanitar-gigiyenik norma və qaydaların tələblərindən, iş yerlərində əməyin təşkilinin tipik xəritələrindən, işin ağırlığının qiymətləndirilməsi metodikasından standartlardan, texniki materiallardan, tipik iş yerləri normativlərindən istifadə olunmalıdır.

İş yerlərini texniki cəhətdən qiymətləndirərkən aşağıdakı əsas göstəricilər nəzərə alınır.

1. Texnoloji proseslərin progressivliyi;
2. Texnoloji proseslərin avadanlıqların və alətlərin yüksək keyfiyyətli məhsullar istehsal etməyə müvafiq olması;
3. Avadanlıqların məhsuldarlıq səviyyəsi;
4. İş yerlərinin texnoloji tərtibatı;
5. Əl əməyinin tətbiqi səviyyəsi.

İş yerlərinin təşkilatı səviyyəsinin qiymətləndirilməsi aşağıdakı göstəricilərlə xarakterizə edilir.

1. Planirovkanın reallığı;
2. tərtibatların miqdarı və komplektliyi;
3. Çoxdüzgahlılığın tətbiqi;
4. İş yerlərinə səmərəli xidmət;
5. Əməyin təşkili formalarının vəziyyəti;

6. Təsərrüfat hesabının, əməyin təşkilinin briqada formasının tətbiqi;

7. İşçilərin ixtisas səviyyəsi;

8. Fəaliyyət göstərən əmək normalarının kəmiyyət və keyfiyyəti;

9. İş yerlərindən istifadənin effektivliyi;

10. Növbəlik əmsalı;

11. Avadanlıqlardan vaxta görə istifadə.

İş yerlərinin əmək şəraitinə və texniki təhlükəsizlik baxımından qiymətləndirilərkən aşağıdakı göstəricilər nəzərə alınır:

1. İş yerinin sanitar-gigiyenik normaların tələblərinə uyğunluğu;

2. İstehsal prosesinin və avadanlıqların təhlükəsizlik standartlarına və əməyin mühafizəsi normalarına müvafiqliyi;

3. Əl əməyinin və ağır fiziki əməyin həcmi;

4. Əməyin yeksənək (monotonluğunun) olub-olmaması;

5. İşçilərin xüsusi geyimlə və müdafiə vasitələri ilə təmin edilməsi səviyyəsi.

Hər bir iş yerini təşkil edərkən yalnız əmək vasitələri tərkibinin düzgün müəyyən edilməsi deyil, onların daha məqsədəuyğun yerləşdirilməsi, yeni iş yerlərinin səmərəli planlaşdırılmasının təmin edilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İş yerlərinin səmərəli təşkili onlarda avadanlıqların, ləvazimatların, alət və detalların düzgün yerləşdirilməsini istehsal meydançasından daha faydalı istifadə olunmasını, rahat və təhlükəsiz əmək şəraitinin yaradılmasını təmin etməlidir.

Hazırda respublikamızın sənaye müəssisələrində iş yerlərinin sayı ilə işçilərin sayı arasında ciddi uyğunsuzluq vardır. Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar və texniki tərəqqinin inkişafı nəticəsində istehsaldan azad olunmuş işçilərin və əmək ehtiyatlarının artımı üzrə işçilərin sayı mövcud iş yerlərinin azalması işsizlərin sayının artmasına gətirib çıxarmışdır. Eyni zamanda müasir dövrdə tələbata cavab verməyən iş yerləri

vardır. Buna görə də ixtisasız və əl əməyinin xüsusi çəkisinin azaldılması və onun əsasında əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinin əsas istiqamətlərdən biri iş yerinin attestasiya olunması və onun təşkilinin səmərələşdirilməsidir.

İş yerinin attestasiyası zamanı mövcud norma və normativlərin keyfiyyəti öyrənilməlidir, əməyin, istehsalın təşkilindəki çatışmazlıqlar aşkara çıxarılır, fiziki və mənəvi cəhətdən köhnəlmiş iş yerlərinin ləğv edilməsi, istehsal sahəsi boşalmalıdır. Attestasiya nəticəsində azməsrəfli istehsal güclərindən daha yüksək istehsal güclərinə keçirilməsi nəticəsində avadanlığın gücündən tam istifadə etməklə əmək məhsuldarlığının əlavə artması üçün yeni ehtiyatlar aşkar edilməli və istifadəyə verilməlidir.

Hər bir iş yeri attestasiyadan keçdikdən sonra attestasiyanın nəticələri xüsusi xəritələrdə qeyd edilir və aşağıdakı kimi qiymətləndirilir:

1. «Attestasiyadan keçmişdir» - iş yerləri hansı ki, göstəriciləri tələbata müvafiqdir.

2. «səmərələşdirilməlidir» - iş yerləri hansı ki, göstəriciləri müvafiq tələblərə cavab vermir.

3. «Ləğv edilməlidir» - iş yerləri hansı ki, göstəriciləri tələbata cavab vermir.

Tədqiqat işi aparılan Keşlə maşınqayırma zavodunda 2000-ci ildə iş yerlərinin attestasiyasının nəticələri aşağıdakı cədvəldə öz əksini tapmışdır.

Cədvəldən aydın olur ki, iş yerlərinin attestasiyası nəticəsində ilin axırında 120 iş yeri ləğv edilməli idi. Bu isə bütün iş yerlərinin 6,8%-i deməkdir.

$$\left(\frac{120}{1764} \cdot 100 = 6.8\% \right)$$

Attestasiyadan keçmiş iş yerlərindən 704-ü bütün tələblərə cavab verir ki, bu da bütün iş yerlərinin 39,2%-ni təşkil edir. Bu onu göstərir ki, mövcud iş yerlərinin 60,1%-i və ya səmərələşdirilməli, ya da ləğv edilməlidir.

Cədvəl 1.

İş yerlərinin attestasiyası və səmərələşdirilməsi.

Göstəricilər	İş yerlərinin sayı
Bütün heyətin iş yerlərinin sayı	
a) ilin əvvəlinə	1764
b) ilin axırına	1724
Attestasiyadan keçirilmiş iş yerləri: cəmi:	1764
onlardan:	
• «attestasiyadan keçmişdir».	704
• «səmərələşdirilməlidir».	940
• «ləğv edilməlidir».	120
Səmərələşdirilmiş iş yerlərinin sayı	818
Ləğv edilmiş iş yerləri	40
İş yerlərinin səmərələşdirilməsi və ləğv edilməsi nəticəsinə azad olunmuş işçilərin sayı (nəfərlə)	137
İlin axırına işçilərin siyahı sayı O cümlədən: Əsas fəaliyyət heyəti	2013

Qeyd: Bütün heyətin orta siyahı sayı – 2300 nəfərdir.

Cədvəldən görüldüyü kimi iş yerlərinin 53,3%-i tələblərə qənaətbəxş cavab vermədiyinə görə səmərələşdirilməsi təklif olunur.

$$(1764 - 704 - 120 = 940 : 1764 \cdot 100 = 53,3\%)$$

İl ərzində təklif olunan iş yerlərindən 818-i səmərələşdirilmişdir. Ləğv edilmiş iş yerləri isə cəmi 40 olmuşdur. Bu isə

ləğv edilməli iş yerlərinin 33,3%-ni $\left(\frac{40}{120} \cdot 100 + 3.3\%\right)$ bütün iş yerlərinin isə cəmi 2,3%-ni $\left(\frac{40}{1764} \cdot 100 + 2.3\%\right)$ təşkil edir.

İş yerlərinin səmərələşdirilməsi və ləğv edilməsi nəticəsində 137 nəfər işçi və işçilərin 6,7%-i $\left(\frac{137}{2045} \cdot 100 + 6.7\%\right)$ azad edilmişdir.

Əgər attestasiyanın nəticəsinə müvafiq olaraq təklif olunan 120 iş yerinin hamısı və səmərələşdirilməsi olan digər iş yerləri lazımi tələblərə cavab verən səviyyəyə çatdırılışdı, onda azad olunmuş işçilərin sayı daha çox olardı.

Göründüyü kimi müəssisədə iş yerlərinin attestasiyası zamanı iş yerləri qiymətləndirilir. Burada əsas metod normativ metodudur. Yəni, faktiki məlumatlarla normativ məlumatlar müqayisə olunurlar.

İş yerlərinin qiymətləndirilməsi prosesində istifadə edilən əsas normalar aşağıdakılardır:

- sanitar-gigiyenik normalar;
- texnoloji-layihə normaları;
- əmək üzrə sahə və sahəarası normalar;
- tipik layihələr, iş yerində əməyin təşkili;
- müəssisələrin standartları;
- həmçinin xüsusi olaraq hazırlanmış normativlər.

Göstəricilərin qiymətləndirilməsi zamanı qeyd olunan normalar uyğun gəlmədikdə ekspert üsulundan istifadə edilir. Bu metoda ardıcıl olaraq texnika, texnologiya, əməyin təşkili və istehsal sahəsində qabaqcıl təcrübə də nəzərə alınır. Attestasiyanın nəticəsindən asılı olaraq hər bir iş yeri aşağıdakı üç qrupdan birinə aid edilir.

1. Attestasiya edilmiş – iş yerləri: göstəriciləri tamamilə onların qiymətləndirilməsi zamanı irəli sürülən tələblərə uyğun gəlir, yaxud gəlmir. Əgər tələblərdən heç olmasa biri uyğun

gəlməzsə, onda bu iş yeri bu qrupa aid edilə bilməz. Məsələn, məhsulun keyfiyyətinə olan tələb ödənməzsə; texniki və təşkilati silahlandırma təmin edilməzsə; tələb olunan əmək şəraiti qənaətbəxş olmazsa; köhnə normalar fəaliyyət göstərərsə; normalara yenidən baxılmasına ehtiyac olarsa.

2. Təkmilləşdirilməyə aid edilən - iş yerləri, ayrıca göstəriciləri tətbiq edilən tələblərə uyğun gəlmədikdə, onda təkmilləşdirmə prosesində onlar lazım olunan səviyyəyə gətirilə bilinmir.

3. Ləğv edilməyə məruz qalan iş yerləri ayrıca göstəriciləri tətbiq olunan tələblərə uyğun gəlmir və hətta təkmilləşdirmə prosesində onlar lazım olunan səviyyəyə gətirilə bilinmir. Bu qrup iqtisadi cəhətdən təkmilləşdirilməsi məqsəduyğun olmayan iş yerləri, həmçinin artıq iş yerləri aiddir.

Bəzən elə işlər olur ki, bu iş yerində zərərli şərait olduqda belə onlar ləğv edilməyə məruz qalmır, belə iş yerinə nümunə olaraq toxuculuq avadanlıqlarını göstərə bilərik. Burada səs-küyün səviyyəsi qəbul edilən normadan qat-qat çoxdur. Belə iş yerləri texniki təhlükəsizlik qaydalarına əməl edilməklə və işçilərə güzəştlər verməklə fəaliyyət göstərilər. Kompensasiyalar isə istehsalın səmərəliliyinə heç bir təsir göstərmir, lakin əlavə xərclərin artmasına səbəb olur və süni surətdə orta əmək haqqının səviyyəsinə təsir göstərə bilər. Attestasiyanın aparılmasının məqsədi aşağıdakılardan ibarətdir:

- əmək məhsuldarlığının artımı hesabına istehsalın səmərəsinin effektivliyinin artırılması; əsas fondlardan istifadənin yaxşılaşdırılması; əmək şəraiti və hər bir iş yerində texniki təhlükəsizliyin yaxşılaşdırılması, işçiləri istehsalın idarə edilməsinə cəlb etməklə onların sosial fəallığının artırılması; işçilərin ixtisas səviyyəsinin yüksəldilməsi.

Əl əməyi və ağır fiziki əməyin azaldılması, ixtisas olması kimi göstəricilər təhlil olunur.

İş yerlərinin attestasiyası məcmu tədbirlərdən ibarətdir ki, hər bir iş yerinə kompleks qiymət verilməsini daxil edir, səviyyə müəyyən edilir.

Qeyd olunan səviyyənin hər biri öz növbəsinə beş göstərici ilə xarakterizə edilir.

K₁ – texniki səviyyə:

K_{1.1} – tətbiq edilən avadanlığın irəli sürülən məhsul keyfiyyətinə olan tələbatın uyğunluğu;

K_{1.3} – avadanlığın texnoloji imkanlarından istifadə;

K_{1.4} – tətbiq edilən texnoloji prosesin progressivliyi;

K_{1.5} – iş yerinin texnoloji təchizatı. Beynəlxalq tələblərə cavab vermənin əhəmiyyəti də burada az əhəmiyyət kəsb etmir.

K₂ – təşkilati səviyyə:

K_{2.1} – iş yerinin məqsəduyğun təkmilləşdirilməsi;

K_{2.2} – iş yerinin təşkilati təchizatı;

K_{2.3} – iş yerində əməyin təşkilinin mütərəqqi forması;

K_{2.4} – məhsulun əmək tutumunun və əmək məsrəfləri normasının uyğunluğu;

K_{2.5} – iş yerindən istifadə olunma dərəcəsi;

K₃ – əmək şəraiti və texniki təhlükəsizlik;

K_{3.1.} – əməyin sanitar-gigiyenik şəraitinin normativ tələblərə uyğunluğu;

K_{3.2.} – əl və ağır fiziki əməyin mövcudluğu;

K_{3.3.} – yeksənək əməyin mövcudluğu;

K_{3.4.} – işçilərin fərdi və kollektiv vasitələrlə müdafiəsinin əmək fəaliyyəti təhlükəsizliyi standartlarına uyğunluğu;

K_{3.5.} – işçilərin təyin olunan normalara uyğun olaraq xüsusi paltarlarla təmin edilmə şəraiti (estetik, komfortabelni).

Hər bir iş yeri aşağıdakı qiymət göstəricilərinin tələblərinə uyğun gəlməlidir.

K_{1.1.} – tətbiq edilən avadanlığın məhsuldarlığını daha progressiv seriyalı avadanlığın məhsulradlığı ilə müqayisənin

nəzərə alınması, avadanlığın texniki vəziyyəti amortizasiya dərəcəsi.

K1.2. – irəli sürülən məhsul keyfiyyətinə istifadə olunan avadanlığın nə dərəcədə cavab verməsi avadanlığın imkanlarının müəyyən edilməsi.

K1.3. – texnoloji sənədlərdə nəzərdə tutulan avadanlığın iş rejiminin nəzərdə tutulan avadanlığın rejiminin iş rejiminə uyğunluğunun nəzərə alınması; istifadə edilən avadanlıqda yerinə yetirilən işin xarakteri arasındakı uyğunuq; avadanlığın gücündən istifadə dərəcəsi.

K1.4. – avadanlığın texnoloji iş rejiminin səmərəliyinin nəzərə alınması; avadanlığın xarakteri ilə onun yerinə yetirdiyi işin həcmnin uyğunluğu; təkmilləşmə metodlarının təşkili; tullantısız və az tullantılı texnologiyanın tətbiqi; xamaldan kompleks istifadə.

K1.5. – iş yerinin bütün texnoloji materiallar və instrumentlər ilə təchizatının nəzərə alınması. Texnoloji materialların texniki vəziyyəti. İş yerinin tələb olunan məhsul keyfiyyətini əldə etmək üçün lazımi texnoloji vasitələrlə təchiz edilməsi.

K2.1. – iş yerinin əhatə etdiyi sahənin texnoloji layihə normasına uyğunluğunun nəzərə alınması; iş yerində materailərin, alətlərin yerləşdirilməsi və saxlanılmasının düzgün təlim edilməsi; həm iş yeri zonasında, həm də ondan kənarında işçinin hərəkətinin minimuma endirilməsinin təmin edilməsi; iş yerinin planının əməyin təşkilinin tipik layihəsinə uyğunluğu.

İş yerinin planı işin yerinə yetirilməsi üçün münasib durumu, qanecici erqonomik tələbləri təmin etməli yarımuzanmış, uzanmış və dar əhatəli ərazidə işə yol verilməməlidir.

K2.2. – iş yerində əməyin təşkili layihəsində nəzərdə tutulan bütün lazımi təşkilati silahlandırmanın mövcudluğunun müəyyən edilməsi; təşkilati silahlandırmanın texniki vəziyyəti.

K_{2.3.} – çoxaqrcaqlı xidmətin tərkibinin nəzərə alınması; əməyin təşkilinin dəstə forması və onun təkmilləşdirilməsi, peşənin qovuşması, iş yerinə xidmətin təkmilləşdirilməsi.

K_{2.4.} – fəaliyyət göstərən normaların, onların texnik cəhətdən əsaslandırılmış dərəcələrinin keyfiyyətinin nəzərə alınması, onların faktiki əməyi nəzərə alınmalı, onların faktiki əmək tutumu layihəsinə uyğunluğu.

K_{2.5.} – daimi iş yerinə bağlı olan işlərin sayının və onların əmək tutumunun müəyyən edilməsi zamanı avadanlıqdan istifadə dərəcəsi; növbə ərzində işçilərin iş yerləri üzrə məqsəddüymüğü.

K_{3.1.} – iş yerində sanitar gigiyenik şərait qiymətləndirilərkən mövcud sanitar norma və qaydalara mümkün səviyyədə əməl edilməlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, K_{3.1.} göstəricisi bir neçə bərabərqiymətli ziddiyyətlərdən təşkil edilmişdir. Məsələn, iş yerində səs –küyün səviyyəsi sanitar normalara uyğun həyata keçirilməsinə imkan verir. Müqayisə üçün əhəmiyyəti olan bu göstəricinin izah olunması zavodda aparılan tədbirlər planı.

K_{3.2.}, K_{3.3.} – iş yerində fiziki ağır yeksənək əmək qiymətləndirilərkən «xalq təsərrüfatının sahələri üzrə ağır fiziki əl əməyi və yeknəsək əməyin bölüşdürülməsi üzrə tipik metodlar» rəhbər tutulmalıdır.

K_{3.4.} – iş yerində qoruyucu vasitələrin təhlükə siqnalizasiyasının mövcudluğunun müəyyən edilməsi xəbərdarlığı işarələrinin istifadəsi; uzaqdan idarənin mövcudluğu; yanğın və partlayışa qarşı spesifik avadanlıqların təmin edilməsi; fərdi və kollektiv mühafizənin texniki vəziyyəti.

K_{3.5.} – xüsusi qoruyucu paltarlarla işçilərin say uyğunluğunun müəyyən edilməsi.

Ümumiyyətlə, atestasiya zamanı iş yeri qiymətləndirilərkən əsas metod normativ metoddur. Yəni, faktiki məlumatlarla normativ məlumatlar müqayisə edilir.

Məsələ: Mexanikləşdirilmiş sexdə yanvar ayı ərzində 512 iş yerlərinin hamısında attestasiya aparılmışdır. Nəticədə 128 tam attestasiyadan keçmişdir, 308 səmərələşdirilməsi və yüklənməsi və 76 ixtisar olunması haqqında qərar qəbul olunmuşdur. İxtisar olunmuş iş yerlərində əvvəllər yerinə yetirilən işlərin müəyyən hissəsi attestasiyadan keçirilənlərə verilir, digər hissəsi ilə yeni yaranmış, təchiz olunmuş daha məhsuldar iş yerlərində yerləşən dəzgahlara təhkim olur.

Attestasiyanın nəticəsi üzrə aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilir:

76 dəzgah 218 min manata satılmışdır;

56 dəzgah ümumi dəyəri 674 min manata alınmışdır;

80 min manat dəyərində yeni iş yerləri təşkil olunur;

5 min manat məbləğində yenidən yüklənmiş və səmərələşdirilmiş iş yerləri yenidən planlaşdırılır;

12 min manat məbləğində layihələnmiş, hazırlanmış və təkmilləşdirilmiş texnologiyaya və təşkilati ləvazimat yerləşdirilmişdir;

18 min manat məbləğində yeni texnoloji proses işlənmiş və hazırlanmışdır;

2,5 min manat məbləğində qarışıq ixtisas və peşədən yeni dəzgahlarda əməliyyatların yerinə yetirilməsi və onlara xidmət göstərilməsində fəhlələrin təlim keçməsinə sərf olunmuşdur.

Fəhlələrin bir hissəsi çox dəzgahlarda eyni bir vaxtda işləməyə keçirilmişdir və çox dəzgaha xidmət zonası genişlənməmişdir.

Əməyin baza təşkilində – sexdə 512 nəfər əsas və 485 nəfər köməkçi fəhlə işləyirdi; əsas fəhlələrin orta aylıq əmək haqqı 250 min manat, köməkçilərininki isə 230 min manat təşkil etmişdir. Əməyin yeni təşkilində – sexdə 459 nəfər əsas və 480 nəfər köməkçi fəhlə işləyir; əsas fəhlənin orta aylıq əmək haqqı 270 min manat, köməkçi - 250 min manat təşkil etmişdir. Bununla bərabər birdəfəlik xərclər:

Köhnə dəzğahın satışından alınan vəsait çıxdıqdan sonra yeni dəzğahın alınmasına – 456 min manat; 2 min manat məbləğində – köhnə dəzğahlar sökülmüşdür; 30 min manat məbləğində avadanlığın quraşdırılması ilə yeni iş yerləri təşkil olunmuşdur; 5 min manat məbləğində yenidən yüklənmiş və səmərələşdirilmiş iş yerləri yenidən planlaşdırılıb; 12 min manat məbləğində təkmilləşdirilmiş texnoloji ləvazimatın, layihənin düzəldilməsi, hazırlanması və quraşdırılması; 18 min manat məbləğində yeni texnoloji prosesin işlənməsi; 2,5 min manat fəhlələrin təlim keçməsi; cəmi, birdəfəlik xərclər – 525,5 min manat.

Cədvəl 2.

İstehsal prosesinin göstərilməsi

	Göstərilən kəmiyyəti	
	İl	
	Əsas	hesablanan
Bir fəhlənin iş vaxtı fondu ayda	12	12
Məhsulun həcmi, min hissə kompleksi	47,0	49,6
Orta siyahı fəhlələrin sayı	997	939
O cümlədən:		
Əsas	512	459
Köməkçi	485	480
Məhsulun maya dəyəri, min.man.	2874,0	2927,0

Cədvəldə iqtisadi effektivlik göstəricilərinin hesablanması.

İşçilərin sayının nisbi azalması, nəfərlə:

a) ilə görə hesablama;

$$\Delta A - 49.6 \left(\frac{997}{47.0} - \frac{939}{49.6} \right) = 114.1$$

b) tətbiq olunma müddətinin nəzərə alınması ilə;

$$\Delta A_2 = \frac{12 \times 114.1}{12} = 114.1$$

Maya dəyərindən əldə olunan qənaət, min manat ilə görə hesablama:

$$\Delta E - 49.6 \left(\frac{2874.6}{47.0} - \frac{2927.2}{49.6} \right) = 109.1$$

Vəsaitin nəzərə alınması ilə;

$$\Delta E = \frac{12 \times 109.1}{12} = 109.1$$

İllik iqtisadi səmərə, min manat.

$$E_{ii} = 109,1 - 0,15 \times 525,5 = 30,2$$

Əmək məhsuldarlığının artımı %-lə:

$$D = \frac{114.1 \times 100}{939} = 12.2^1$$

Məlumdur ki, iş yerləri daima təkmilləşdirilməlidir. Ümumi maliyyə rəhbərliyi altında inhisarçı birləşmələr – kon-senrnlər özlərinin siyasi, hərbi və iqtisadi mövqələrini saxlamağa, qorumağa və genişləndirməyə cəhd edirlər.

Aydındır ki, qabaqcıl texnologiyanın və texnikanın tətbiq olunması yolu ilə əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi əsasında firmanın gəliri artmalıdır. İstehsalda işçi qüvvəsindən qənaətlə istifadə etmək nəzərdə tutulur və maksimum avtomatlaşdırılmış istehsalı təmin etmək üçün elmi-texniki inqilabın başlıca istiqaməti olan sənayenin robotlaşdırılmasının geniş miqyası da nəzərdə tutulur. Bu da öz növbəsində səmərələşdirmə yolu ilə gəlir əldə etməyi mümkün edir.

¹ Жуков Л.И., Горшков В.В. Справочное пособие по труду и заработной плате. «Финансы и статистика». Москва, 1990. ст.45-46.

Robotu başqa avtomatlardan fərqləndirən başlıca keyfiyyəti onun insani təqlid etmək qabiliyyətidir. Robotu üç əsas növə ayırırlar: sabit proqramla işləyən, insan-operator tərəfindən idarə olunan və süni intellekt olan (insanın köməyi olmadan məqsədəuyğun «şüurlu» işləyən). Robotdan sənayedə təhlükəli və ağır zəhmət tələb edən əməliyyatlarda həmçinin elmi tədqiqatlarda (məs: atom sənayesində, kosmosda, sualtı tədqiqatlarda) istifadə edilir.

Sənaye robotları icra orqanlarından (mexaniki əldən) və idarə sistemindən ibarətdir. Sənaye robotları əl əməyini avtomatlaşdıran ənənəvi qurğulardan, əsasən onunla fərqlənir ki, texnoloji proseslərdə müxtəlif mexaniki hərəkətləri yerinə yetirmək üçün onların iş proqramını dəyişməklə yenidən sazlaşdırmaq mümkün olur. Sənaye robotu kütləsi bir neçə yüz kiloqram olan müxtəlif detalları fəzada lazımi trayektoriyalar üzrə bir neçə metr apara bilir. Onun işləmə qabiliyyəti xarici mühitin təsirindən (temperaturundan, havanın tozluğundan, radiasiyadan və s.) asılı deyil.

Robota tələbat artmaqdadır. Bir çox ölkələrin müəssisələrində özləri robotu hazırlamağı lazım biliblər. Dövlət tərəfindən də köməklik göstərilir. Bunun nəticəsidir ki, sənaye robotlarının istehsalı və tətbiqi artır, eləcə də ihsarların rəqabət qabiliyyəti yüksəlir.

Robotların istehsalının və tətbiq olunmasının stimullaşdırılması üzrə dövlət tədbirlərinin həyata keçirilməsində üç əsas məsələdən söhbət gedir: əvvəla, dövlət robot texnikasının tətbiq olunmasına tərəfdardır, kömək də edir. Belə ki, kiçik və orta müəssisə sahibkarlarına istehsalın səmərəliliyi ilə əlaqədar əsaslı vəsait qoyuluşunda robot almaq üçün güzəştli kredit verilir. Ən yüksək texniki səviyyədə hazırlanmış robotun tətbiq edilməsində kompensasiya kimi fəvqəladə xərcə 13% alıcıya qiymətdə güzəşt verilir. Yaponlar bu işə ciddi yanaşırlar. Digər stimullaşdırıcı tədbir sənaye robotunun prokata verilməsidir ki, bunun vasitəsilə robotdan istifadə olunur, xüsusilə kiçik və orta

müəssisələrdə. Bu məqsədlə robot prokatı firması yaranır, 34 firma payda iştirak edir, robot texnikası istehsalçısı – firması da daxil olmaqla. Qeyd olunan ölkədə dövlət belə prokat firmalarının fəaliyyətini müəyyənləşdirmək üçün güzəştli şərait yaradır. Stimullaşdırma yolu ilə maşınqayırmada kiçik və orta müəssisələrin məhsuldarlığını yüksəltməyə üstünlük verilir.

İkincisi, inhisarlar kompaniya üzrə tədbirlərin aparılmasında dövlət tərəfindən özlərinə tərəfdar əldə edirlər, dövlət təşkilatlarının köməyindən və maliyyə yardımından istifadə edirlər. Bu birliyin qarşısında duran vəzifə ondan ibarətdir ki, xarici və daxili bazarın vəziyyətini öyrənir, elmi-texniki işləmələrin koordinasiyası, reqlamlara cavabdehlik və xüsusi kapitalla dövlət orqanizmi arasında əlaqə yaradan özək olur.

Üçüncüsü, bu məsuliyyətli işi öz öhdəsinə götürməklə dövlət robot texnikası sahəsində tədqiqat və işləmələri stimullaşdıraraq inhisarı dövlətə həvalə olunmaqla çox vaxt tədqiqatların aparılması ilə əlaqədar, olduqca böyük risklərlə üzləşə bilər. Belə ki, layihələrdən biri robotların üçüncü nəslini nəzərdə tutur, yeni sahələrdə onların tətbiq olunması artmaqda olan rəqabəti nəzərə almalıdır.

Robot texnikasının geniş tətbiq olunması tələb edir ki, bu prosesdə bütün işçilər tədqiqat və işləmələr sferasında məşğul olanlardan başlayaraq istehsalat kollektivlərinə kimi fəal iştirak etsinər. Robot texnikasının tətbiqi alimlərin, konstruktorların, texnik və texnoloqların peşə ustalığına və yüksək ixtisaslı fəhlə-mütəxəssis və xüsusilə gənclərə onların bacarıqlarına ciddi tələblər irəli sürür. Bu tələblərin dərk olunması da vacibdir.

Məlumdur ki, robotlar da təkmilləşirlər. Dəzgah operatorunun proqramçı ixtisasına yiyələnməsi işin məzmununun zənginləşməsi üçün yaxşı imkan hesab edilir.

Proqramçılar texnoloji kompleksi yaxşı bilməlidirlər, iqtisadi və texnoloji biliyə malik olmalıdırlar, proqnozlaşan idarəçilik sistemi ilə tanış olmalıdırlar və proqramlaşdırılmış

qurğuya düzgün xidmət göstərilməsini təmin etməlidirlər. Məlumdur ki, sənaye robotlarının proqramçılarının operatorların sayından hazırlamaq özünü doğruldu, ona görə ki, robotların tətbiq olunması ilə xidmət və əməliyyatla qovuşma meyli güclənir.

Robotların tətbiqi artdıqca təmir xidmətlərinə daha yüksək tələblər də artır. Robotu, istehsal edən müəssisə tərəfindən müəyyən xidmət servisi və texniki xidmət yaradılsa da istehlakçısı özü üçün öz firmasının təmir kadrlarının hazırlanmasında maraqlı olur. Robotun tətbiq olunması nəticəsində azad olan dəzgah operatorlarının bir hissəsi təmir işlərini icra etmək üçün hazırlanırlar. İstehsalatda baş vermiş narazılığın müəyyən edilməsi xeyli dərəcədə təmirçilərin ixtisasından və təcrübəsindən asılıdır.

Kadrların quruluşunda baş verən dəyişikliklər təhlil edilərkən maddi və maliyyə imkanları nəzərə alınır.

Qeyd olunanlardan aydın olur ki, Yaponiyada elmi-texniki inqilabın əsas istiqaməti hesab edilən robot texnikasının yaranması, tətbiqi və istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsində onun rolunun artması ölkədə diqqət mərkəzindədir. İş yerlərinin attestasiyası xarici ölkələrin təcrübəsi nəzərə alınmalıdır.

MÖVZU 6. İŞ YERLƏRİNİN SƏMƏRƏLƏŞDİRİLMƏSİ

Məlumdur ki, iş yerlərinin attestasiyası üzrə işin növbəti mərhələsi onların səmərələşdirilməsidir. Ona görə də müəssisələrdə və hər bir struktur sahədə attestasiya komissiyasının iş yerlərinin vəziyyətinə münasib qəbul etdiyi qərarların reallaşması üzrə təşkilati-texniki tədbirlər hazırlanır.

İş yerlərinin səmərələşdirilməsi üzrə tədbirlər həm hər bir iş yerinə, həm də qrup iş yerlərinə aid oluna bilər. Tədbirlər mərkəzi attestasiya komissiyası ilə razılaşdırılır. Səmərələşdirmə dedikdə iş yerlərinin təkmilləşdirilməsi, yaxşılaşdırılması, daha məqsəduyğun iş yerlərinin attestasiyaanının təşkilidir.

İş yerlərinin səmərələşdirilməsi üzrə tədbirlər müəssisənin fondu hesabına ödənilir. Fond yetərinə olmadıqda, bankdan kredit alınır.

Tədbirin hazırlanmasında əsas diqqət insan amilinin fəallaşmasına nail olunan elm və texnikanın tətbiq edilməsinə, əl əməyinin tətbiqinin ixtisarına, əmək şəraitinin yaxşılaşmasına yönəldilir, məhsulun (işin) keyfiyyətinin yüksəldilməsi və tədbirlərin işlənməsi üzrə də işlər həyata keçirilir.

Attestasiyanın başa çatması ilə texniki-iqtisadi təhlil struktur bölmələri və ya müəssisə və təşkilatlarda bütünlükdə aparılır ki, onun gedişində:

-texnoloji proseslərin və attestasiyanın nəticələrinin təhlili əsasında hər bir iş yerinin real tələbatı təyin olunur və onların təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflər verilir; istehsalat planı təsdiq olunur.

İş yerlərinin normativ səviyyəyə çatdırılmasından nəticə və bunun üçün zəruri məsrəflər hesablanır; iş yerlərinin attestasiyası üçün texniki, maddi və maddi imkanları aşkar edilir.

Təhlilin nəticəsi üzrə istehsalın təkmilləşdirilməsi əsas istiqamətləri, səmərələşdirilməsinin həcmi və mərhələləri (vaxtı), az səmərəli və artıq iş yerlərinin sayı və ləğv edilməsi vaxtı, iş yerlərinin yeni iş yerləri ilə əvəz edilməsi, işçilərin sayı

və peşə tərkibi, ixtisasların artırılması və yenidən hazırlanması olan işçilərin sayı, işçilərin azad olması və onlardan gələcəkdə istifadə olunması imkanları müəyyən edilir.

Səmərələşdirmə üzrə növbəti əsas istiqamətlər təkliflərin işlənməsi məsləhət olunur:

a) iş yerlərinin texniki səviyyəsinin yüksəldilməsi (quraşdırılmış, modernləşdirilmiş avadanlıqlar, avtomatlaşdırılmış nəzarət vasitələrinin tətbiq edilməsi, yüksək məhsuldar alətin və ləvazimatın, xırda mexanikləşdirmə vasilələrinin tətbiqi; təmirin keyfiyyətinin və etibarlılığının yüksəldilməsi; mütərəqqi az əməliyyatlı, az tulantılı texnoloji proseslərin tətbiqi; mütərəqqi materialların, hissələrin və konstruksiyaların tətbiqi; əsas köməkçi istehsal proseslərinin mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması, mühəndis və idarəetmə əməyinin mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması, elektrik-hesablama texnikasının geniş tətbiqi, ağır fiziki əl əməyinin həcmünün ixtisarı);

b) iş yerlərinin təşkili səviyyəsinin yüksəldilməsi (səmərəli əmək proseslərinin və mütərəqqi rejimin tətbiq edilməsi və layihələndirilməsi, iş yerlərinin planlaşdırılmasının yaxşılaşdırılması, əməyin elmi təşkili üzrə tipik layihələrin tətbiqi, çox aqreqatlı xidmətin tətbiqi xidmət əlaqəsinin genişləndirilməsi. Əməyin təşkilinin kollektiv formasının mükəmməlləşdirilməsi, texniki cəhətdən əsaslandırılmış normaların tətbiq edilməsi, fəaliyyət göstərən əmək xərcləri normalarının nail olunan texniki və texnologiya səviyyəsinin uyğunluğuna gətirilməsi, əməyin normalaşdırılması sferasının genişləndirilməsi, işçilərin peşələr üzrə sistematik öyrədilməsi, işçilərin ixtisasının mütəmadi yüksəldilməsi, əmək intizamının möhkəmləndirilməsi üzrə tədbirlərin aparılması, sahələr üzrə əməyin kooperasiyası və ixtisaslaşdırılmasının yaxşılaşdırılması, səmərəli nəqliyyat vasitələrinin tətbiqi;

c) iş yerlərində texniki təhlükəsizlik və əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması tədbirləri: optimal temperaturun yaradılması, səs-küyün azaldılması, düzgün işıqlandırma və havalandırıl-

manın aparılması, fərdi və kollektiv qoruyucu vasitələrin tətbiqi, yeknəsək əməyin ixtisarı, səmərəli əmək rejimi və istirahətin tətbiqi, təhlükəsiz əmək şəraitinin yaradılması.

Əlavə və az səmərəli iş yerlərinin ləğvi: istehsalda işçilərin ixtisasının yüksəldilməsi işdən azad edilən işçilərin müəssisə daxilində bölüşdürülməsi və ya onlara işə düzəlməyə kömək edilməsi və s.

İş yerlərinin attestasiyası və səmərələşdirilməsi zamanı azad edilən avadanlıqlar tətbiq edilən ardıcılıqla realizə edilir və alınan vasitə istehsal, elm və texnikanın inkişafı fonduna gedir.

İş yerlərinin attestasiyası və səmərələşdirilməsi üzrə işlərin keyfiyyətlə yerinə yetirilməsi üçün əmək kollektivlərinə və fərdi işçilərə mükafatlar verilir. İş yerlərinin attestasiyası və səmərələşdirilməsi üzrə işlərin aparılmasının müxtəlif mərhələlərində işçilərə aşağıdakı hallarda mükafatlar verilir:

-təşkilati və metodik təminat, həmçinin iş yerlərinin attestasiyası və uçotu üzrə işlər uğurla aparıldıqda. Bu halda müəssisənin, sexin işçiləri və müəssisənin attestasiya komissiyasını üzvləri mükafatlandırılır;

İş yerlərinin səmərələşdirilməsi, ixtisarı üzrə texniki-təşkilati tədbirlərin aparılmasında iqtisadi səmərə əldə edilərsə, bu halda mükafatlandırma aşağıdakı formada olur.

- a) işçilərin dərəcələri artırılır;
- b) işçilərin əmək haqqına 25% əlavə olunur;
- c) qiymətli hədiyyələrlə mükafatlandırma;
- ç) işçilərə ezamiyyətlərin verilməsi;

- iş yerlərinin attestasiyası və səmərələşdirilməsi üzrə işlər aparıldıqdan sonra əmək məhsuldarlığı artırsa.

İş yerlərinin attestasiyasının keçirilməsində mühəndis texniki işçilərin və rəhbər işçilərin mükafatlandırılması da mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu kateqoriyadan olan işçilərin mükafatlandırılması aşağıdakı göstəricilərdən asılıdır:

a) iş yerinin istifadə əmsalı. Bu əmsal aşağıdakı düsturla, bir iş yerindən məhsulun plan götürülməsinin normativə nisbəti ilə müəyyən edilir.

$$\Theta_{pl.i.y.} = \frac{V_{m\acute{a}h.p.h.}}{V_{m\acute{a}h.n.h.}}$$

burada,

$\Theta_{pl.i.y.}$ – plan, iş yerlərindən istifadə məsalı;

$V_{m\acute{a}h.p.h.}$ - məhsul istehsalının plan həcmi (min man.)

$V_{m\acute{a}h.n.h.}$ – faktiki iş yerlərinin sayından hesablanan məhsul istehsalının həcmi;

$$V_{m\acute{a}h.n.h.} = \sum F\dot{I}Yx nY$$

$F\dot{I}Y$ - iş yerlərinin faktiki sayı;

nY - (layihə olmadıqda) hər faktiki iş yerindən məhsul götürülməsi göstəricisi və iş növbəsinin normativ əmsalı.

Eyni ilə, iş yerlərindən istifadənin faktiki əmsalı da hesablanıla bilər;

b) artıq iş yerlərinin sayının yüklənmə dərəcəsi və iş yerləri, hansiki normativ tələblərə çatdırılması qarşıda durur, məhsulun plan həcmindən istehsalı üçün planlaşdırılan iş yerlərinin (YP) normativ üzrə tələb olunan məhsulun bu həcmindən istehsalı üçün iş yerlərinin sayına olan nisbətində öz ifadəsini

tapır (MN) $\left(\frac{MN}{MP}\right)$ nisbəti plan üzrə iş yerlərinin sayı müvafiq

normativə uyğundur.

c) attestasiya edilmiş iş yerlərinin keyfiyyət parametrlərinin normativ tələblərə uyğunluq dərəcəsi. Bu göstərici aşağıdakı düsturla xarakterizə olunur:

$$\Theta_{NT} = \frac{\Sigma gN}{\Sigma Y}$$

burada,

Θ_{NT} - iş yerlərinin normativ tələblərə uyğunluq əmsalı;

ΣgN – attestasiya olunmuş göstəricilərin cəmi, hansıki, iş yerləri normativ tələblərə uyğundur.

ΣY – bütün attestasiyadan keçmiş göstəricilərin ümumi cəmi.

İş yerlərinin attestasiya olunmuş əmsalı (Θ_{aiy}) onların birləşdirilmiş attestasiyadan keçmiş iş yerlərində xüsusi çəkisini əks edən daha ümumi göstərici.

$$\Theta_{NT} = \frac{\Sigma IY(A)}{\Sigma IY(F)}$$

burada,

$\Sigma IY(A)$ -iş yerlərinin cəmi, bütün normativ tələblər üzrə attestasiyadan keçmiş;

$\Sigma IY(F)$ - bütün iş yerlərinin cəmi.

İşçilərin, yəni mütəxəssislərin və qulluqçuların əməyinin mükafatlandırılmasında əməyin keyfiyyəti nəzərə alınır. Əməyin keyfiyyət əmsalının səviyyəsindən asılı olaraq təyin olunmuş mükafatlandırma göstəricilərinin yerinə yetirilməsinə görə mükafatın miqdarına düzəliş verilə bilər.

Əməyin keyfiyyəti əmsalının müəyyən edilməsi üçün meyarların içərisində aşağıdakıların nəzərə alınması məqsəduyğundur:

-istehsal güclərindən istifadə olunması əmsalı, iş yerlərindən istifadə əmsalı;

-avadanlığın yüklənmə əmsalı;

-avadanlığın iş növbəsi əmsalı;

-iş yerlərinin attestasiyası əmsalı;

-istehsalın ahənglilik əmsalı;

-fondverimi;

-işçinin təqsiri üzündən avadanlığın boş dayanma səviyyəsi;

- iş yerlərinin normativ tələblərə uyğunluq əmsalı və b.k. Funksional bölmələrin rəhbər işçilərinin, mütəxəssislərin və qulluqçuların əsas fondlardan və iş yerlərindən istifadə olunmasının yaxşılaşdırılmasına görə mükafatlandırılmasının daha mühüm göstəriciləri aşağıdakılardan iərətdir:

-iş yerlərinin texniki-iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsi;

-gərgin planların qəbul edilməsi və yerinə yetirilməsi;

-fondveriminin yüksəldilməsi və istehsal gücündən avadanlıqlardan istifadə olunmasının digər göstəriciləri.

İşçilər iş yerlərinin azaldılmasında və əməyin keyfiyyətini yaxşılaşdırılmasında maraqlı olmalıdırlar.

Bazar münasibətləri və yeni təsərrüfatçılıq şəraitində iş yerlərinin səmərələşdirilməsində yeni forma və üsullardan daha cəsərlə istifadə etmək əlbəttə fayda verir.

Maddi stimullar – işçiləri və əmək kollektivlərini ictimai- faydalı əməkdə fəal iştirak etməyə, onun səmərəliliyini yüksəltməyə, istehsalat tapşırıqlarını daha yaxşı yerinə yetirməyə sövq edəcək maddi nemətlər əldə etməyin şərtləri və formaları kimi istifadə olunurlar.

Rəhbər işçilər, mütəxəssislər və qulluqçular ictimai istehsalın inkişafında çox mühüm rol oynayırlar. Maddi nemətlərin istehsalı prosesində mühəndis-texnik işçilər öz töhfələri ilə istehsalın inkişaf etməsinə əhəmiyyətli təsir göstəriirlər. Əgər fəhlələr yeni dəyər yaranması prosesində bilavasitə iştirak edirlərsə, mütəxəssislər və qulluqçular isə bilavasitə məhsul hazırlığı ilə məşğul olmasalar da onlar icra itdikləri funksiyalarda icra etdikləri funksiyalardan asılı olaraq konstruktör, texnoloji və təşkilati hazırlıq işlərinin və operativ rəhbərliyin vasitəsilə istehsal prosesini hazırlayırlar. Bütün heyətin vahid bir kollektivdə məhsul istehsalını təşkil edirlər.

Onların əməyi ictimai faydalı əmək hesab edilir, burada zehni fəaliyyət üstünlüyə malikdir. Müasir dövrdə istehsal

prosesinin mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması, müxtəlif texnologiyaların tətbiqinin genişlənməsi artdıqca bu fəaliyyətə ehtiyac artır. Yeni növ məhsulların istehsalında da mürəkkəb əməyin xüsusi çəkisi daha da artır.

Qeyd olunan kateqoriyadan olan işçilər qarşısında ciddi vəzifələr durur. Onlardan idarəetmədə çeviklik, dərin bilik tələb olunur. Məsuliyyət daha da artır, çünki sərbəstlik verilir. İstehsalın rentabelli işləməsi təmin edilməlidir. MTJ qulluqçular texniki, iqtisadi, təşkilati və inzibati rəhbərliyi həyata keçirirlər. İş yerlərinin səmərələşdirilməsində onların fəaliyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

MÖVZU 7. İŞ YERLƏRİNİN PLANLAŞDIRILMASI

İş yerlərinin attestasiyası və onların səmərələşdirilməsi sistemində iş yerlərinin planlaşdırılması xüsusi yer tutur.

İş yerlərinin planlaşdırılması – dedikdə avadanlıqların, metarialların, texniki vasitələrin, rabitə qurğularının, əmək predmetlərinin, həmçinin işçilərin səmərəli yerləşdirilməsi və istehsal meydançası ərazisindən qənaətlə istifadə olunması başa düşülür.

İstehsal meydançasından səmərəli istifadə olunmasına iş yerlərində avadanlıqların ergonomik tələblərin uçotunu nəzərə almaqla yerləşdirilməsi yolu ilə nail olunur. İstehsal meydançasından səmərəli istifadə olunmasının qiymətləndirilməsi üçün iki göstəricidən istifadə olunur. Bunlar: orta hesabla bir dəzgaha düşən ayrılmış meydança və bir işçiyə düşən istehsal meydançasının sanitariya norması.

Fəaliyyət göstərən normalara görə hər bir işçiyə hündürlüyü 3,2 m və sahəsi 4,5 m² az olmayaraq istehsal meydançası düşür. Eyni zamanda kiçik dəzgahlar üçün istehsal meydançasının ərazisi 10-12 m, orta həcmli dəzgahlar üçün 15-25 m², böyük həcmli dəzgahlar üçün 30-45 m² olmalıdır.

İş yerlərinin planlaşdırılmasının məqsədləri:

a) əlverişli, yüksək məhsuldarlıqlı və təhlükəsiz əmək şəraitinin yaradılması;

b) istehsal meydançasından daha səmərəli və qənaətli istifadə olunması;

c) lazımsız, artıq hərəkətlərin ixtisarı və ya ləğvi;

ç) işçinin daha əlverişli hərəkəti üçün şəraitin yaradılması.

İş yerlərinin yerləşdirilməsi zamanı istehsal meydançasında nəqliyyatın səmərəli hərəkətini nəzərə almaq və həmçinin işçilərin rahat və təhlükəsiz hərəkətini təmin etmək lazımdır.

Daimi iş yerlərinin müəyyən edilməsi zamanı istehsal meydançasının hüdudlarının ciddi müəyyən edilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu məsələnin lazımi dərəcədə nəzərə alınmaması təchizat elementlərinin səmərəli yerləşdirilməsi prinsipinin pozulmasına gətirib çıxara bilər.

İş yerlərinin planlaşdırılması zamanı onların təcili işıqlandırılması imkanlarının mövcudluğunun nəzərə alınması da vacibdir.

Qeyri qənaətbəxş işıqlandırma görmə orqanlarının tez yorulmasına və bununla əlaqədar olaraq işin keyfiyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Dəzgahçıların pəncərənin yanına və ya ona yaxın yerləşdirilməsi iş yerlərinin işıqlandırma dərəcəsinin yaxşılaşmasına imkan verir. Eyni zamanda iş yerləri tezalısan və partlama təhlükəsi olan mənbələrə yaxın olmalıdır.

Bundan başqa, həm normal, həm də qəza şəraitində işçilərin və yüklərin iş yerləri arasında rahat və təhlükəsiz hərəkətinin təmin edilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Ümumiyyətlə, iş yerləri iş zonasına və köməkçi sahəyə ayrılır. İş zonasında əsas texnoloji avadanlıqlar və daimi işlədilən digər təchizat vasitələri yerləşdirilir.

İş yerlərinin planlaşdırılması zamanı müəyyənləşdirici amillərdən biri də iş duruşu hesab edilir. İş duruşu dedikdə, bədənin əmək predmetlərinə və vasitələrinə nəzərən vəziyyəti, duruşu nəzərdə tutulur. İş duruşunun ən geniş yayılmış formalarından – oturaq, ayaqüstü və oturaq-ayaqüstü formalarını göstərmək olar.

Ayaqüstü işə başlamaq üçün və onu davam etdikdə iş duruşu daha yorucu olur, çünki bu zaman bədənin şaqulu vəziyyətdə saxlanması üçün əlavə enerji tələb edilir. Ümumiyyətlə, iş duruşu formasının seçilməsi işin yerinə yetirilməsi zamanı tələb olunan fiziki enerejidən və digər cəhətlərdən asılıdır. İş duruşu formasının seçilməsi üçün meyar aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

İş duruşunun seçilməsi üçün tələb olunan meyar

Duruş	Tərtib edilmiş güc, kq.	İş zamanı hərəkət	İş zonasının sahəsi radius (mm)
Oturaq	5	Məhdudlaşmış	400-600
Oturaq ayaqüstü	5-10	Adi	400-650
Ayaqüstü	10-15	Təkmilləşdirilmiş	650-750

Əgər işin yerinə yetirilməsi zamanı tətbiq edilən güc 5 kq qədər olarsa, onda belə iş oturaq; tətbiq edilən güc 5-10 kq arası olarsa, onda belə iş oturaq-ayaqüstü iş; nəhayət tətbiq edilən güc 10 kq-dan çox olarsa, onda belə iş ayaqüstü işə aid edilir.

İş duruşunun müəyyən edilməsi zamanı fizioloji tədqiqat metodlarını rəhbər tutmaq məqsədəuyğundur. Bu tədqiqatların məlumatlarına görə ayaqüstü iş zonanı əzələ enerjisi 15-16% yüksəlir, həmçinin ayaqüstə görülən iş, oturaq halda görülən işə nisbətən 3 dəfə çox enerji sərfi tələb edir.

İş yerində işçilərin boyu üzrə müxtəlif əməliyyatlar yerinə yetirilir, bununla əlaqədar olaraq iş zonasının hündürlüyü boylu işçiyə görə qurulmalıdır. İşçilərin antropometrik məlumatlarının uçotunu nəzərə alaraq müxtəlif iş duruşları zamanı iş yerinin normativ hündürlüyü parametrləri aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 3

Parametrlər və iş vəziyyəti	Hündürlük əlamətləri		
	aşağı	orta	hündür
Oturaq iş zamanı iş stolunun hündürlüyü	700	725	750
Oturaq iş zamanı dəqiq işlər üçün stolun hündürlüyü	900	950	1000
Oturaq iş zamanı dəzgah və			

maşınlarda iş üçün iş stolunun hündürlüyü	800	825	850
Ayaqüstü iş zamanı dəzgah və maşınlarda işləyən işçi səthin hündürlüyü	1000	1050	1100
Oturaq-ayaqüstü iş zamanı işçi səthinin hündürlüyü	950	1000	1050

Müəssisə səviyyəsində iş yerinin planlaşdırılmasının əsas məsələləri: iş yerlərinin optimal sayının müəyyən edilməsi; iş yerlərinin və işçilərin sayının tarazlığının saxlanması; məhsul istehsalının həcmnin artırılması əsas və əzəmətli iş yerlərinin ixtisarı və s. hesab edilir.

İş yerlərinin planlaşdırılması sayı mövcud istehsal potensialından və iş qüvvəsindən səmərəli, optimal istifadə edilməsi zamanı verilmiş nomenklaturada məhsul buraxılışını təmin etməlidir. Planlaşdırma obyektini kimi iş yerlərinin orta illik sayı götürülür.

Planlaşdırma obyektini kimi iş yerlərinin orta illik sayı götürülür və əsas fəaliyyətlə məşğul olan heyətin iş yerlərinin sayının planlaşdırılması aşağıda verilmiş düsturla müəyyən edilir.

$$\text{İş y.pl.s.} = \frac{M \text{ pl.həcmi.}}{\text{İş yer.pl.M.sex}}$$

burada,

İş y.pl.s. - əsas fəaliyyətdə məşğul olan heyətin iş yerinin planlaşdırılmış həcmi;

M pl.həcm. – məhsulun planlaşdırılmış həcmi;

İş yer.pl.M.sex - bir iş yerindən planlaşdırılmış məhsul çıxarışı.

Bir iş yerindən məhsulun planlaşdırılmış çıxarışı- **Çpl.** hesabat ilinin bir iş yerindən faktiki çıxarılmış məhsulun – **ÇF**

planlaşdırılmış əmək məhsuldarlığı indeksinə – *Yə.məh.* və avadanlığın işinin növbəlik əmsalının artım indeksinə – *Yn.əms.* vuraraq müəyyən edilir.

$$\text{Çpl.} = \text{ÇF} \times \dot{I}ə.məh. \times \dot{I}n.əms$$

burada,

ÇF – məhsulun faktiki çıxarışı;

İə.məh - əmək məhsuldarlığının artım əmsalı indeksi.

İ n. məh – avadanlığın növbəlik artım əmsalı indeksi.

Bir iş yeri üzrə məhsulun faktiki çıxarışı:

$$\text{ÇF} = \frac{P_F}{M_{or}}$$

P_F - cari ildə faktiki məhsul buraxılışı;

M_{or} - cari ildə əsas fəaliyyətdə məhsul olan heyətin iş yerlərinin orta illik sayı;

Nəhayət iş yerlərinin orta illik sayı aşağıdakı düsturla müəyyən edilir.

$$M_{orta} = M_s + M_{or.il.art.} - M_{çix};$$

burada,

M_s – cari ilin əvvəlinə iş yerlərinin sayı;

M_{or.il.art.} – onların orta illik artımı;

M_{çix} – iş yerlərinin orta illik çıxarılması.

Ворішніков özünün «Реализация рабочих мест» qeyd etmişdir ki, məhsulun planlaşdırılmış çıxarışın, həm də əmək məhsuldarlığını artımı indeksindən və avadanlığın növbəti iş əmsalının artımı indeksindən asılıdır.

Əmək məhsuldarlığının artımı indeksi, yəni *İə.məh* - növbəti düsturla müəyyən edilir.

$$\dot{I}_{\partial.m\partial h} = \frac{\dot{I}_{\partial.m\partial h} \cdot art.t.}{100}$$

burada,

$\dot{I}_{\partial.m\partial h} \cdot art.t.$ – plan üzrə əmək məhsuldarlığının artım tempidir.

Növbəlik əmsalının artım indeksi isə

$$\dot{I}_n = \frac{K_n}{K_F}$$

düstunu ilə müəyyən olunur.

burada,

K_n – plan dövründə avadanlığın növbəti iş əmsalıdır;

K_F - cari ildə avadanlığın növbə iş əmsalıdır.

Son iki düsturu nəzərə alsaq iş yerlərinin planlaşdırılmış sayı aşağıdakı düsturla ifadə olunur.

$$Mn. = \frac{M_{or} \cdot x \Pi n}{\Pi F \cdot x \frac{t_{\partial.m\partial h}}{100} \cdot \frac{K_n}{K_F}} \quad \text{və ya}$$

$$M = \frac{\Pi n \cdot M_{ort} K_F \cdot x 100}{\Pi_F \cdot T_{\partial.m\partial h} \cdot x K_n}$$

Bu düsturda $\frac{\Pi_n}{\Pi_F}$ - istehsal həcmının artım indeksi kimi

($T_{u.h}$) qəbul etsək düstur son nəticədə $Mn. = \frac{M_{od\partial m} \cdot T_{i.h} \cdot K_F}{T_{\partial.m} \cdot K_n}$

şəklində olacaq.

Elə istehsal sahələri vardır ki, orada avadanlığın növbəli əmsalı nəzərə alınmır, onda belə şəraitdə plan dövründə iş yerlərinin sayının müəyyən edilməsi üçün başqa göstəricilərdən (məsələn, avadanlığın illik iş vaxtından istifadə əmsalı) istifadə olunur.

Buraxılan məhsul həcmnin planlaşdırıldığı müəssisələrdə iş yerlərinin sayı fəhlə və qulluqçuların planlaşdırılmış sayı və iş yerlərinin işçilərlə tamamlanması əmsalı əsasında müəyyən edilir.

$$K = \frac{S_p}{M_p}$$

burada,

S_p – plan üzrə heyətin sayı;

M_p – plan üzrə iş yerlərinin sayı.

Buraxılan məhsul həcmnin planlaşdırıldığı müəssisələrdə iş yerlərinin planlaşdırılmış sayını hesablamaq üçün şərti rəqəmlərlə tutaq ki, hansı bir müəssisə üçün əmək məhsuldarlığının 105.4%-ə çatdırılması nəzərdə tutulmuşdur.

Avadanlığın növbəlik iş əmsalının isə keçən ilki ilə 1,30 müqayisədə 1,33 çatdırmaq nəzərdə tutulur. Bu bir məqsəd kimi qarşıya qoyularsa, məhsulun planlaşdırılmış həcmi hesabət ilindəki 47,5 mln. manata qarşı 50 mln. manat təşkil edir. İstehsal həcmnin artım tempi isə 105,3%-ə bərabər olur, hesabət üzrə iş yerlərinin orta illik sayı 3100. Bu verilən məlumatları rəhbər tutaraq bu il üçün iş yerlərinin planlaşdırılmış sayı aşağıdakı qaydada hesablanır:

$$M_n = \frac{M_{art.} \cdot T_{ih.} \cdot K_F}{T_{d.məh.} \cdot xK_n} = \frac{3100 \times 105.3 - 1.30}{105.4 \times 1.33} = 3027$$

Qeyd edək ki, bəzi iqtisadçıların fikrincə xalq təsərrüfatında iş yerlərinin sayı işçilərin sayına uyğundur. Orta hesabla müəssisələr üzrə heyətin layihələşdirilmiş və faktiki sayı təq-

ribən bərabərdir. Lakin, belə yanaşma düzgün deyildir. Faktiki xidmət zonası və faktiki əmək məhsuldarlığı bir çox hallarda layihələşdirilmə göstəricisinə nisbətən azdır. Bu da heyətin yüksək olmayan ixtisası ilə, aşağı əmək intensivliyi ilə, əməyin təşkilindəki çatışmamazlıqlarla şərtləndirilir. Nəticədə müəssisələrdə iş yerlərinin faktiki sayı onların layihələşdirilmiş sayına nisbətən çoxluq təşkil edir.

Əgər iş yerlərinin sayı işçilərin sayına tam uyğun olarsa, bu zaman tarazlaşdırma dərəcəsi vahidə bərabər olur. Həmçinin, bu zaman tamamlanmanın faktiki əmsalı normativə bərabər olur.

Əgər müəssisə normativ tamamlanma əmsalına nail olarsa, onda demək olar ki, iş yerlərinin sayı işçilərin sayı ilə tam uyğunluq təşkil edir. Bütövlükdə müəssisə üzrə iş yerlərinin planlaşdırılmış sayını ilin əvvəlinə mövcud iş yerlərinin qarşılıqlı əlaqəsi yolu ilə nail olunur. Bu qarşılıqlı əlaqə iş yerlərinin planlaşdırılmış balansını tərtib edilərkən nəzərə alınır. Müəssisə səviyyəsində 2 növ balansdan istifadə etmək məqsəddə uyğundur, bunlar: a) iş yerlərinin və işçi qüvvəsinin balansını; b) iş yerlərinin balansını.

İş yerlərinin və işçi qüvvəsinin balansının köməyi ilə istehsal planının, fəhlə və qulluqçuların sayı ilə əsas fondların mövcudluğu arasında əlaqə təmin edilir.

İş yerlərinin balansını isə il ərzində iş yerlərinin hərəkətini müəyyən edir. İş yerlərinin balansını müəssisələrin iqtisadi və sosial inkişaf planı ilə bir vaxtda hazırlanır.

Beləliklə, iş yerlərinin səmərəli və düzgün planlaşdırılması nəinki fəhlənin əməyinin təhlükəsiz və əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsini təmin edir, həmçinin iş yerlərinə daha mütərəqqi xidmət olunmasını asanlaşdırır.

Planlaşdırma iş yerlərinin və işləyənlərin tarazlaşdırılması göstəricisi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. onun əsasında əmək ehtiyatlarının iş yerlərinin sayına uyğunluğu qiymətləndirilir. İş yerlərinin və işləyənlərin kəmiyyət və keyfiyyət tarazlığını fərqləndirmək lazımdır.

İş yerləri və işləyənlərin tarazlaşma dərəcəsi K_d işləyənlərin sayının heyətin sayına olan nisbətlə hesablanır, bütün iş yerlərinin kompleksləşməsi üçün tələb olunan növ və normativi nəzərə alınır. Hesablama aşağıda verilmiş düstur üzrə aparılır.

$$K_d = \frac{\dot{I}. S_{\text{üm}}}{\dot{I}_{y.\text{üs.}} \times K_{n.or.}}$$

burada,

K_d – iş yerləri və işçilərin tarazlaşma dərəcəsi;

$\dot{I}. S_{\text{üm}}$ - işləyənlərin ümumi sayı;

$\dot{I}_{y.\text{üs.}}$ – iş yerlərinin ümumi sayı.

$K_{n.or.}$ - iş yerlərinin işçilərlə komplektləşməsinin orta normativ əmsalı.

İş yerlərinin komplektləşməsinin normativ əmsalı avadanlığın normativ (layihə) növbə işində bir fərdi iş yerinə düşən işləyənlərin sayı kimi müəyyən olunur. Keyfiyyət tarazlaşmasında – burada işçinin peşə, ixtisası, texnoloji təyinatı və iş yerinin avadanlığının texniki səviyyəsinə uyğunluğu nəzərdə tutulur.

İş yerlərinin planlaşdırılmasında attestasiyanın nəticələrinə görə ləğv edilmiş iş yerlərinin sayı nəzərə alınır. Plan ilinin əvvəlinə iş yerlərinin plan sayının və yeni iş yerlərinin zəruri artımı nəzərə alınmaqla müəyyən olunur. Ləğv olunmuş iş yerlərinin sayı $\dot{I}_{y.p.}$ aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$\dot{I}_{s.y.p.ə.} = \dot{I}_{s.y.p.l.ə.} + \dot{I}_{s.y.} + \dot{I}_{s.y.ü}$$

burada,

$\dot{I}_{s.y.p.ə.}$ – plan dövrünün əvvəlinə iş yerlərinin ümumi sayı.

$\dot{I}_{s.y.}$ - plan dövründə orta illik hesablamada iş yerlərinin işə salınması;

$\dot{I}_{s.y.ü}$ – plan dövründə orta illik hesablamada iş yerlərinin ümumi sayı.

Plan dövründə işə salınmalı yeni iş yerlərinin sayı yeni növ məhsul istehsalı üzrə tapşırıqla əlaqədar, prinsiplə yeni iş yerlərinin yaranmasını tələb edir, az səmərəli iş yerlərinin əvəz olunması zəruriliyindən irəli gəlir, yaxşı işçilərin əmək şəraitinin və həmçinin yaxşılaşdırılması üzrə tapşırıqla bağlı olur.

İşə salınan və ləğv olunan iş yerlərinin sayı iş yerləri balansının işlənib hazırlanma prosesində, eyni vaxtda keyfiyyətə iqtisadi və sosial inkişaf planının tərkib hissəsi kimi müəyyən olur, iş yerlərinin sayı iş pasportda əks olunur.

Təcrübədə iş yerlərinin planlaşdırılması nəinki müəssisənin iş qüvvəsi ilə faktiki təmin olunmasının obyektiv qiymətləndirilməsini təmin edir, eləcə də iş qüvvəsinə olan planlı tələbatı da müəyyən edir və təşkilati-texniki tədbirlər vasitəsilə müəssisədə iş yerlərinin sayı da tənzimlənir və beləliklə mövcud əmək ehtiyatları ilə tarazlaşdırılmaq mümkün olur. Bununla da işdə məqsədyönlü xeyli imkan yanar ki, istehsalın ixtisaslı kadrlara olan tələbatına görə onların hazırlanması və ixtisasların artırılması nəzərə alınar və beləliklə, ölkənin əmək resurslarından səmərəli istifadə olunar.

MÖVZU 8. İŞ YERLƏRİNDƏ ƏMƏK ŞƏRAİTİ VƏ ONUN YAXŞILAŞDIRILMASI

Əmək şəraiti üzrə iş yerlərinin attestasiyanının keçirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu proses aşağıdakı kimi aparılır. Əvvəlcə, əmək şəraiti üzrə iş yerlərinin attestasiyanının keçirilməsi məqsədi ilə müəssisədə əmr verilir. Bu əmrə müvafiq olaraq müəssisədə, lazım gəldikdə onun struktur bölmələrində attestasiya komissiyası yaradılır. Attestasiya komissiyasının sədri komissiyanın tərkibi və əmək şəraiti üzrə iş yerlərinin attestasiyasına aid sənədləşməni aparır, onların saxlanılmasına və tərtib edilməsinə cavabdeh şəxs təyin olunur, eyni zamanda əmək şəraiti üzrə iş yerləri attestasiyasına aid işlərin qrafiki və müddəti müəyyən olunur. Müəssisənin attestasiya komissiyasının tərkibinə həmkarlar ittifaqı təşkilatının nümayəndələri və mütəxəssislər daxil edilir. «Hazırda özündə 23 sahə, 3 həmkarlar ittifaqı komitəsini və Naxçıvan Muxtar Respublikası Həmkarlar İttifaqı Şurasını birləşdirən Azərbaycan Həmkarlar İttifaqı Konfederasiyası istər ölkə miqyasında, istərsə də beynəlxalq aləmdə kifayət nüfuza malik olan ictimai təşkilidir».¹

Qeyd etmək olar ki, iş yerlərinin attestasiyası zamanı avadanlıqların zədə təhlükəsizliyi və əmək şəraiti qiymətləndirilir. Bütün bu işlərdə həmkarlar təşkilatı fəal iştirak edir. Əməyin ağırlığı, əməyin mühafizəsi üzrə qüvvədə olan hüquqi aktlar əsasında avadanlıqlar qiymətləndirilir. İşçilərin fərdi mühafizə vasitələri ilə təmin edilməsi müəyyən edilir. Təhlükə və zərərlik dərəcələri üzrə iş yerlərinin faktiki vəziyyətinin qiymətləndirilməsi həyata keçirilir. Qiymətləndirmənin nəticələri əmək şəraiti üzrə iş yerlərinin attestasiya pasportlarına daxil edilir. Növbəti mərhələdə isə müəssisənin attestasiya ko-

¹ Azərbaycan Həmkarlar İttifaqının yaranmasının 100, Həmkarlar İttifaqları Mərkəzi Orqanının 100 illiyində Konfederasiyanın sədri Səttar Mehbalıyevin çıxışından. «Azərbaycan» qəzeti, 2005, 26 noyabr.

missiyasının işinin nəticələri əmək şəraiti üzrə iş yerlərinin attestasiya protokolu ilə rəsmiləşdirilir. Protokola aşağıdakılar əlavə edilir:

- əmək şəraiti üzrə iş yerlərinin attestasiya pasportu;
- əmək şəraiti üzrə attestasiyanın və iş yerlərinin siyahısı;
- müəssisədə iş yerlərinin və əmək şəraiti üzrə attestasiya nəticələrinin toplu siyahısı;
- müəssisədə əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması və sağlamlaşdırılması üzrə tədbirlər planı. Planda texnika və texnologiyanın yaxşılaşdırılması, əməyin mühafizəsi üzrə tədbirlər, tədbirlərin maliyyə mənbələri, onların həyata keçirilməsi müddəti və icraçılar göstərilir;
- əmək şəraiti üzrə iş yerinin attestasiya xəritəsi.

Bu xəritə aşağıdakı şəkildə verilmişdir:

Müəssisə _____

Məntəqə _____ sex _____

Oxşar yerlərin miqdarı _____ üzvlərin sayı _____

O cümlədən, qadınlar _____

Qeyd etmək lazımdır ki, «Əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması əməyin elmi təşkili üzrə işlərin tərkib hissəsidir. İqtisadi ədəbiyyatarda haqlı olaraq qeyd edilmişdir ki, əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması üzrə həyata keçirilən tədbirlərn demək olar ki, onların $\frac{1}{5}$ hissəsini təşkil edir. bütün planlaşdırılmış xərclərin $\frac{1}{4}$ hissəsi onların həyata keçirilməsinə sərf olunur».¹

Əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması və onun mühafizəsi – dövlətin mühüm problemidir. Bu Azərbaycan Respublikasının 1995-ci ilin 12 noyabrında ümumxalq səsverməsi ilə qəbul edilmiş və həmin ilin 27 noyabrında qüvvəyə minmiş Konstitusiyasında öz əksini tapmışdır. «Hər kəsin təhlükəsiz və sağlam şəraitdə işləmək, heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan öz işinə görə dövlətin müəyyənləşdirdiyi minimum əmək haqqı miqdarından

¹ Вах: «Труд и заработная плата в СССР». Словарь-справочник. М., s.589.

az olmayan haqqı almaq hüququ vardır». Bu hüquq qorunmalıdır»¹.

Əmək şəraitinin yaxşılaşdırılmasının olduqca böyük əhəmiyyəti istehsalat mühiti ilə bağlı olması ilə izah olunur, belə ki, əməkdə insanların həyat fəaliyyəti keçir ki, bu da həyat şəraitidir, insanın məqsəduyğun fəaliyyəti davam edir. İnsanın işləmək qabiliyyəti, onların vəziyyətindən, iş qabiliyyətinin səviyyəsindən, işin nəticəsindən, sağlamlıq vəziyyətindən, əməyə münasibətlərindən bir başa asılı olur.

«Əmək şəraiti – istehsal mühitinə xas olan amillərin məcmusu, bunlar əmək prosesində işçinin vəziyyətinə (sağlamlığına, iş qabiliyyətinə, əməyə münasibətinə, şəxsiyyətin inkişafına) və istehsalın nəticələrinə təsir edir... Əmək şəraitinə texnoloji, təşkilati, təbii-təbiət amilləri təsir göstərir. Əmək şəraiti sanitariya-gigiyena, fizioloji və estetik əmək şəraitinə ayrılır. Öz nəticələrinə görə əlverişli, yəni əməyə yaradıcı münasibətin inkişafına kömək edən və qeyri-əlverişli, yəni yorğunluğu, peşə xəstəliyini, işə neqativ nümunasibəti doğuran şəkildə ola bilər».²

Əmək Elmi Tədqiqat İnstitutunun metodik tövsiyələrində əmək şəraitinə necə bir «mürəkkəb, obyektiv hal, əmək prosesində formalaşan qarşılıqlı təsir altında sosial-iqtisadi, texniki-təşkilati, təbii-təbiət xarakterli insanın sağlamlığına, əmək qabiliyyətinə, onun əməyə münasibətinə və əməyə məmnun olma səviyyəsinə, əməyin səmərəliliyinə, eləcə də istehsalın digər iqtisadi nəticələrinə, əhəlinin həyat səviyyəsinə və cəmiyyətin başlıca məhsuldar qüvvəsi kimi şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafına təsir göstərən təzahürdür»³ kimi izah olunur.

Əmək şəraitinin formalaşması prosesi və onların işləyən adamın canlı vücuduna təsiri verilmiş 1№-li sxemdə baxmaq olar.

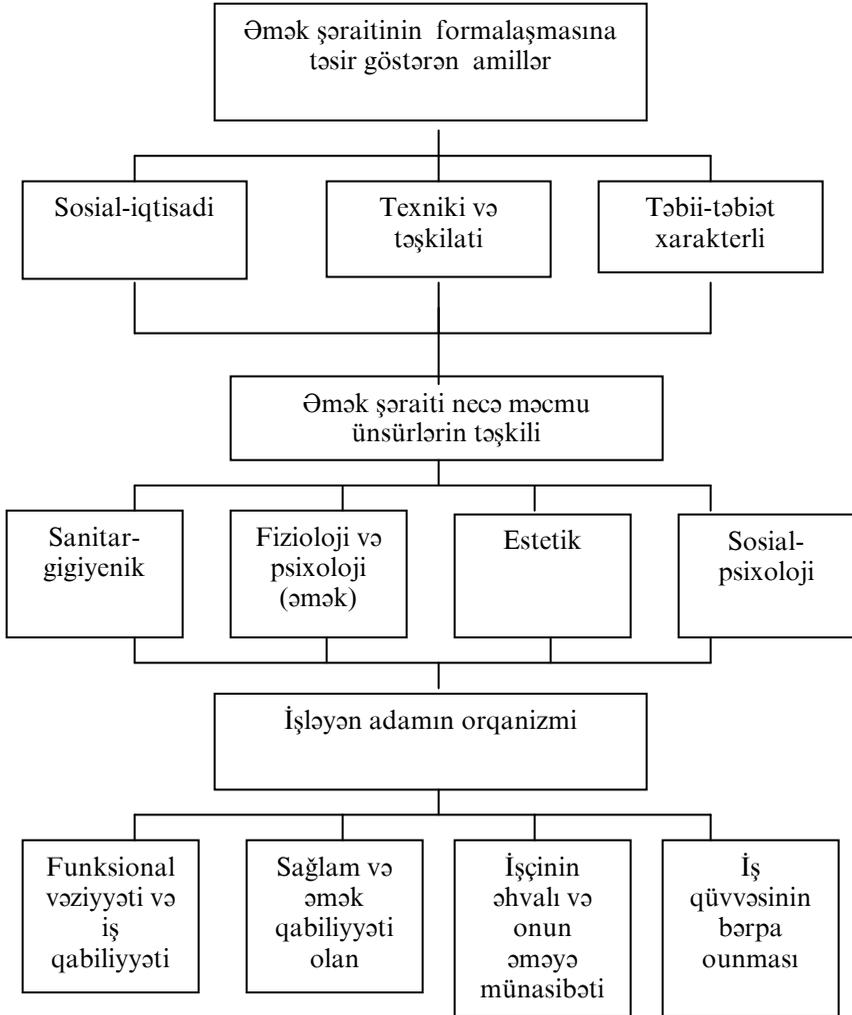
¹ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. 2001. s.11.

² Qısa iqtisadi lüğət ASE Baş Redaksiyası. Bakı, 1989. s.76.

³ Классификация факторов, воздействующих на формирование условий труда. Методические рекомендации. М., 1977, с.12.

Sxem 1.

Əmək şəraitinin formalaşması və onların işləyən adamın canlı vücuduna təsiri

Texniki və təşkilati amillərə daxildir:

- əmək vasitələri – istehsalat binaları tikintiləri, sanitariya-texniki qurğular, texnoloji, köməkçi və nəqliyyat-qaldırıcı avadanlıqlar, alətlər, texnoloji ləvazimat və s.

Əmək predmetləri – xammal və yarımfabrikatlar, köməkçi materiallar və əlavə məhsullar, hazır məhsulla, tətbiq olunan enerji;

texnoloji proseslər – əmək predmetlərinin mexaniki, fiziki, kimyəvi və bioloji proseslərin tətbiq edilməsi ilə emalı, ayrı-ayrı qovşaqların yığılması və məmulatın hazırlanması, xammalın, yarımfabrikatların, hazır məhsulun nəql edilməsi, texnologiyaya riayət olunmasına nəzarət;

istehsalın təşkili – konkret sosial-iqtisadi şəraitdə canlı əməyin istehsalın maddi üsürləri ilə səmərəli əlaqələndirilməsinə dair kompleks tədbirlər. İstehsalın tipi (fərdi, seriyalı, kütləvi), istehsalın əsaslandırılması və kooperativləşdirilməsi, müəssisənin növbə üzrə işi, keçmə sürəti və istehsal prosesinin təkrarlılığı, istehsal bölmələrinin strukturu;

Əməyin təşkili – müəssisə və təşkilatlarda əməyin təşkili dedikdə əmək prosesində adamların və texnikanın birləşməsinin konkret forma və üsulları başa düşülür. Əməyin təşkili üsürləri: əmək bölgüsü və əmək kooperasiyası; iş yerinin təşkili və ona xidmət; əməyin normalaşdırılması; əmək üsulları və fənləri; kadrların hazırlanması və ixtisasının artırılması; əmək məhsuldarlığının möhkəmləndirilməsi; növbə daxili, sutkalıq, həftəlik, illik əmək rejimi və istirahət;

idarəetmənin təşkili – bölmələrin strukturu və onların qarşılıqlı təsiretmə xarakteri, istehsala funksional və xətti idarəetmə, əmək prosesində adamların qarşılıqlı əlaqələrinin təşkili, onların istehsalın maddi üsürləri ilə əlaqəsi, emal olunan informasiyanın xarakteri, məzmunu, həcmi, onun emalının texniki təchizat prosesi.

Əmək icra olunduqda bir-bir sayılan texniki-təşkilati amillər bilavasitə maddi şəraitin formalaşmasına təsir göstərir.

Onların təsiri əsas işdə işləyənlərin ümumi yüklənməsini, fiziki yükü, əsəbi-emosional gərginliyi, ritmi, icra olunan əməliyyatın tempini, məzmununu və təkrar olunmasını, icra olunan işin təhlükəli olma dərəcəsini müəyyən edir və s.

Avadanlıqların bir çox növləri səs, titrəmənin istehsalat binasının mənbəyi ola bilər. Tətbiq olunan texnikadan, texnoloji proseslərdən, dermitizasiya səviyyəsindən və b.k. müxtəlif texniki qurğulardan havanın tozlanma və qazlanması, iş zonasında onun hərəkəti, nəmliyi, hərəkəti və təzyiq və s. asılı olur.

Təbii-təbiət amillərinə daxildir:

- coğrafi-dəniz səviyyəsindən hündürlükdə, relyefin forması, iqlim, havanın hərəkəti və s.;

- geoloji-faydalı qazıntıların, mədən süxurlarının yatımı, dağın təzyiqi, temperaturu, istilik-soyuqluq dərəcəsi, iş zonasının nəmliyi, rütubəti, məkanın, sahənin qapalı olması.

Bioloji-xüsusilə flora (bitki aləmi) və fauna (heyvanat aləmi) məlum yerlərdə, adamların təhlükəli heyvanlarla qarşılıqlı qarşılışması, həşərat, cücü, mikroorqanizm, bitkilərlə, bilavasitə əmək şəraitinin formalaşmasına təsir göstərən, xüsusilə kənd təsərrüfatında, nəqliyyatda, tikintidə, dağ-mədən sənayesində ümumi mühitdir ki, sosial və iqtisadi, təşkilati və texniki amillər təsir göstərir, sənaye avadanlığına, texnologiyaya, istehsalın və əməyin təşkilinə tələblər irəli sürülmüşdür.

Əmək şəraitinin formalaşması prosesinə bu sayılan amillər bir vaxtda möhkəm vəhdət halında, ona görə ki, sıx qarşılıqlı əlaqədə, bir-birlərindən asılı vəziyyətdə daima fəaliyyət göstərirlər.

Əmək şəraitinin təşkil edilməsi mürəkkəb ümumi ünsürlərdən ibarətdir ki, öz növbəsində işləyən şəxsə müsbət və ya mənfə təsir göstərir.

Əmək şəraitinin ünsürləri qabaqcadan billə-bilə məqsəd qoymaq üçün deyil. Hər bir konkret hadisə istehsalın xüsusiyyətlərindən və onun təşkilində asılı olur.

Sxemada əmək şəraitinin tərkib ünsürləri dörd qrupa bölünür:

Sanitar – gigiyenik;

Fizioloji və psixoloji (əmək);

Estetik;

Sosial-psixoloji.

Sanitar-gigiyenik ünsürlər – bu xarici istehsal mühiti: mikroiklim (temperatur, nisbi rütubət, havanın hərəkət sürəti), hava mühiti (buxarın, qazın, aerosolun mövcud olması) işıqlandırma, səs, titrəyiş, ultra səs, müxtəlif şüalanma, bioloji və digər təsirlər. Demək olar ki, onların hamısı standartlaşdırma yolu ilə nomalaşdırılır, sanitar norması və sanitar-gigiyenik tədqiqat üsulunun köməyi ilə tələb və sayca qiymətləndirilir.

Fizioloji və psixoloji ünsürlər əməyin məzmunu və onun təşkili ilə şərtləndirildiyindən çox vaxt onu əmək, zəhmət adlandırırlar. Bu fiziki yükdür, dinamik və statik işlə əlaqədardır (birdəfəlik yükün qaldırılması, bir növbədə, statik yük, iş zonası), görmə qabiliyyəti (işin dəqiqliyi), əsəb-psixi yük görmənin gərginliyi, əsəb-emosional gərginlik və intellektual yük (emal olunan informasiyanın həcmi, birdəfəlik müşahidə vaxtı istehsal əhəmiyyətli obyektlərin sayı, uzun müddət fikrini bir yerə cəmləşdirərək müşahidə və s.); yeknəsək əmək prosesi (müxtəliflik, əmək tempi). Bu qrupun ünsürlərindən, fiziki səydən və yeknəsəklikdən başqa, təsdiq olunmayan normativlərə malik deyillər.

Estetik – duyan, həssas – gözəllik qanunlarını, incəsənətin gerçəkliyə münasibətinin, onun növ və janrlarının, bədii şüurun qanunauyğun inkişafının spesifik xüsusiyyətlərini, bədii yaradıcılıq metodunu öyrənən fəlsəfi elmdir.

Estetikanın ümumi kateqoriyaları (gözəllik, eybəcərlik və s.) gerçəkliyin özünəməxsus şəkildə mənimsənilməsinin təzahürüdür.

Dizayn və texniki estetik problemləri, davranış məişət estetikası mərhələlərinin işlənilib hazırlanması aktual xarakter daşıyır.

Estetik ünsürlər – bu elə ünsürlərdir ki, ətraf mühiti dərk etmə nöqtəyi-nəzərdən adamda əmək şəraitinə müvafiq münasibəti yaradır, ya ona səbəb olur (insanın əmək fəaliyyətində rənglər, formalar, musiqi nəzərdə tutulur). İş yələri, alətlər, iş paltarları, köməkçi vasitələr, habelə binanın iç görünüşünün memar – bədii tərtibatı bədii konstruktör keyfiyyətində həllini tapır. Müasir şəraitin mühüm ünsürü funksional musiqidir. Onun tətbiq olunması işin icrasının vəziyyətinə müasir təsir göstərir və onun işləmək qabiliyyətinə kömək edir.

Əmək şəraitinin estetik səviyyəsinin müəyyən edilməsi ekspert üsulunun köməyi ilə qiymətləndirilir.

Sosial-psixoloji ünsürlər, yaxud kollektivin psixoloji iqlimi – bu kollektivdə birlik, əmək prosesində qarşılıqlı əvəz etmə səviyyəsi, yoldaşcasına qarşılıqlı kömək göstərmək, əmək kollektivində intizam, habelə kollektivdə qruplararası münasibətlərin xarakteri, yəni mübahisənin ixtilafın səviyyəsi ilə ifadə olunur. Onlar hələlik ölçü vahidinə malik deyillər, norma və standartda məlum deyil. Sosioloji tədqiqat, müxtəlif şifahi sorğu üsulları, anketlərin paylanması və təhlili vasitəsi onların ölçülməsi və qiymətləndirilməsi üçün obyektiv əsas verir.

Əmək şəraitinin qeyd olunmuş ünsürlərinin təsnifatı əsasında onların xarakterik xüsusiyyətləri üzrə qrup halında birləşmə Prinsipi təşkil edir ki, əmək şəraitinin vəziyyəti ixtisaslı və müəyyən məqsədə yönəltməklə öyrənmə imkan yaradır. Beləliklə, norma, qayda, standartın münasib təyin olunmasına yönəldilən tədbirlərin işlənməsi nəticəsində mümkün olar.

Qeyd etmək lazımdır ki, iş yerində mövcud olan əmək şəraiti əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə bilavasitə təsir göstərir. Ona görə də hər bir iş yerində əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması məsələləri ilə məşğul olan mütəxəssislərin özlərinin müasir tələblərə cavab verəcək bliklə, elmlə zənginləşməsi vacib məsələlərdən biri hesab edilir. Bu sahədə cihazlarla həmin işçilərin təchiz olunması, əməyin təhlükəsizliyinin qorunmasında vacib üç komponentin: profilaktika, müşahidə və işə qarışmaq, onların əhəmiyyəti kiçilməməlidir.

Profilaktikaya normativ sənədlərin, təlimatın və bütün təhlükə amilləri haqqında informasiyanın işlənməsi sayəsində nail olmaq mümkündür.

Müşahidə nəzarətin və onun dinamizliyi nəticəsinin təhlil olunmasını güman edir.

Müdaxilə, yəni işə qarışmaq ondan irəli gəlir ki, bədbəxt hadisə baş verdikdə normativ sənədlərin düz olması nəzarətdə olmalıdır ki, müqaisənin təhlil olunması mümkün olsun.

Beləliklə, iş yerlərinin təhlil edilməsindən sonra iş yerlərinin təkmilləşdirilməsi və yaxşılaşdırılması üzrə təkliflər hazırlanır ki, iş yerlərinin təşkilinin bütün amilləri nəzərdə tutulur.

Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 159-cu maddəsinə uyğun olaraq Nazirlər Kabinetinin 22 avqust 2002-ci il tarixli 137 №-li qərarına əsasən Azərbaycan Respublikasının müəssisə, idarə və təşkilatlarında iş yerlərinin attestasiyanını nəticələri əsasında əmək şəraiti ağır və zərərli olan işlərdə çalışan işçilərin tarif (vəzifə) maaşlarına əmək şəraitinin ağır və zərərlik vəziyyətindən asılı olaraq artımın (əmsalın) minimum miqdarı aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

a) əmək şəraiti ağır və zərərli işlərdə əmək şəraitində ağır və zərərliyin:

- aşağı səviyyəsində – 1,04;
- orta səviyyəsində – 1,08;
- yuxarı səviyyəsində – 1,12;

b) əmək şəraiti xüsusilə ağır və xüsusilə zərərli işlərdə əmək şəraitinin ağır və zərərsizliyinin:

- aşağı səviyyəsində – 1,16;
- orta səviyyəsində – 1,20;
- yuxarı səviyyəsində – 1,24;

İş yerlərinin attestasiyanını nəticələrinə əsasən əmək şəraitinin ağır və zərərliliyinin qiymətləndirilməsi metodikasını Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi hazırlayıb təsdiq etmişdir.

Maliyyə Nazirliyi, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi ilə razılaşdırılmaqla bu qərarın 1-ci bəndinə uyğun olaraq tabeliklərindəki büdcədən maliyyələşdirilən müəssisə, idarə və təşkilatlarda əmək şəraiti ağır və zərərli, xüsusilə ağır və xüsusilə zərərli olan iş yerlərində peşə və vəzifələrin siyahısını müvafiq artım əmsalları göstərilməklə təsdiq etməlidir.

Azərbaycan Respublikasının susuz torpaq ərazilərində daimi içməli su mənbələrindən 20 kilometrədən 40 kilometrədək uzaqda işləyən müəssisə, idarə, təşkilatlarda və ya iş yerlərində çalışan işçilərin əmək haqqına artımın (əmsalın) minimum miqdarı 1, 2, 40 kilometr və ondan çox olduqda isə artımın (əmsalın) minimum miqdarı 1,4 məbləğində müəyyən edilmişdir.

Xəzər dənizində yerləşən obyektlərdə çalışan işçilərin tarif (vəzifə) maaşlarına sahillə əlaqə şəraitindən asılı olaraq artımın (əmsalın), minimum miqdarı aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

a) sahilə quru yol əlaqəsi olduqda – 1,4;

b) quru yol əlaqəsi olmadıqda və sahildən aşağıdakı uzaqlıqda yerləşdikdə;

- 0,5 kilometrə qədər -1,5;
- 0,5 kilometrədən 70 kilometrə qədər – 1,65;
- 70 kilometrədən artıq – 1,75.

Respublikamızda dəniz səviyyəsindən hündürlükdə yerləşən müəssisə, idarə, təşkilatlarda və ya iş yerlərində çalışan

işçilərin əmək haqqına hündürlük 1500 metrədən 2000 metrədək olduqda artımın (əmsalın) minimum miqdarı 1,2; 2000 metrədən yuxarı olduqda isə artımın (əmsalın) minimum miqdarı 1,3 məbləğində dəniz səviyyəsindən 1500 metrədən 2000 metrədək və 2000 metrədən yuxarıda yerləşən yaşayış məntəqələrinin siyahısı təsdiq edilir.

Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi Respublikamızın susuz ərazilərini müəyyən etməli və Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsilə birlikdə həmin ərazilərin xəritəsini hazırlamalıdır.

Müəssisə, idarə və təşkilatlar respublikamızın susuz ərazilərində daimi içməli su mənbəyindən uzaqda yerləşən iş yerlərində çalışan işçilərin əmək haqqına artım əmsallarını tətbiq edərkən iş yerləri ilə içməli su mənbəyi arasındakı məsafələri hər il şəhər (rayon) icra hakimiyyəti orqanı ilə dəqiqləşdirərək razılaşdırmalıdırlar.

Büdcədən maliyyələşən müəssisə, idarə və təşkilatlar respublikanın susuz ərazilərində daimi içməli su mənbəyindən uzaqda yerləşən iş yerlərində çalışan işçilərin əmək haqqına artım əmsalını Maliyyə Nazirliyi Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi ilə razılaşdırmaqla tətbiq etməlidir.

Göstərilən artım əmsalları işəgötürən tərəfindən tarif (vəzifə) maaşına, vaxtamuzd və işəmuzd əmək haqqına, qanunvericilikdə tarif (vəzifə) maaşına müəyyən edilmiş əlavələr və «məzuniyyət vaxtı üçün orta mək haqqının hesabalaşması zamanı nəzərə alınan və aalınmayan ödənişlərin müəyyən edilməsi və məzuniyyət vaxtı üçün əmək haqqının əmsallaşdırılması qaydasının təsdiq edilməsi» barədə «Nazirlər Kabinetinin 1999-cu il 25 avqust tarixli 137 sayılı qərarının 1 №-li əlavəsinin 3-cü abzasında nəzərdə tutulan mükafatlara tətbiq edilir.

Əmək şəraitinin və müəssisənin işçilərinin sağlamlığının yaxşılaşdırılmasında bu məqsəd üçün ayrılan maliyyə mənbə-

lərindən istifadə olunur. Bu sahədə iqtisadi və sosial vəhdətlikdən irəli gələn siyasət həyata keçirilir.

İş yerlərinin attestasiyasında təhlil işlərinə geniş yer verilir. İstər sosioloji və istərsə də iqtisadi cəhətcə təhlilin qiymətləndirilməsində adamların sağlamlığına şəraitin öyrənilməsi az əhəmiyyət kəsb etmir.

Əmək şəraiti işçilərin sağlamlığının təhlil olunması ondan ibarətdir ki, daha dərin tədqiqat mühüm sosial işçi qrupları (qadınlar, gənclər, işləyən təqaüdüçülər) üzrə həyata keçirilir. Onlara aiddir:

1. Əməyin maddi şəraitinin təhlili;
2. İşçilərə sosial və tibbi xidmətin təhlili;
3. İşçilərə mədəni və idman xidmətinin təhlili;
4. İşçilərin əmək şəraitinin və yaşayışının yaxşılaşdırılması fondunun yaranma və istifadə olunmasının təhlili.

Birinci iki kompleks təhlilə daha geniş baxaq. Birinci kompleks təhlilin obyektivi əmək vasitələri, əmək predmetləri, onların iş prinsipində, eləcə də mühit şəraitində insanla qarşılıqlı əlaqəsidir. Təhlilin aparılmasında əməyin maddi şəraitinin inkişafı haqqında zəruri informasiyanın alınması, onların yaxşılaşdırılmasını həll etmək üçün məqsədi müəyyən etmək üçün lazımdır. Araşdırmaq lazımdır ki, nə səviyyədə əməyin maddi şəraiti əməyin mədəniyyətini yüksəldir, işçinin sağlamlığını və əmək fəaliyyətində yaradıcı başlanğıcı yüksəldir, işdə yeknəsəkliyi ləğv edir, əmək ehtiyatlarından istifadə olunmasının səmərəliliyi kimi qadın və pensiya yaşda olan adamların əməyindən istifadə etməkdə iş yerlərinin uyğunlaşdırılmasına səbəb olur, imkan yaradır.

Maddi əmək şəraitinin təhlili üçün ən mühüm göstəricilər aşağıdakılardan ibarətdir:

- istehsalın mexanikləşmə və avtomatlaşma səviyyəsi (əsasən maşın və avadanlıqlarda işləməyən və sadə alətlərdən istifadə etməyən fəhlələrin xüsusi çəkisi; başlıca olaraq fiziki əməklə məşğul olub və sadə alətlərdən istifadə edən fəhlələr;

başlıca olaraq fiziki əməkdə fəaliyyət göstərən, lakin ayrı-ayrı alətlərdən istifadə edən fəhlələr; əsasən maşın və avadanlığa xidmət göstərən fəhlələr; əsasən maşın və avadanlıqların işinə xidmət və nəzarət edən fəhlələr); əməyin mühafizəsi göstəriciləri (peşə xəstəliyinin səviyyəsi, travmaların faizi, bədbəxt hadisə); əmək şəraiti (ətraf mühit); iş otaqlarında işçilərə tibbi xidmət; növbə rejimi (növbə əmsalı) müəssisədə, yaxud sexdə; işdən sonra qalib işləmə saatları və boşdayanma vaxtı.

İkinci kompleks təhlilə daxil olan mühüm göstəricilər – işçilərə sosial və tibbi xidmət – aşağıdakılardan ibarətdir:

-ictimai-iaşə xidməti

Göstərilən zavodun işçilərinin sayı; müəssisə tərəfindən göstərilən xidmətlər; tibbi xidmət (xəstələnmənin analizi ilə əlaqədar); işçilərin iş yerlərinə daşınması (orta hesabla vaxt, iş qədərki yola onların sərf etdiyi vaxt); uşaq (evləri) idarələri (tələbin ödənilməsi); işçilərin həyat şəraiti (mənzilə tələbat, gözləmənin orta vaxtı); zəhmətkeşlərin istirahət təşkilatları.

İşçilərin əmək şəraiti və həyatın yaxşılaşdırılması fondunun yaranması və istifadə olunmasında vəsait necə xərclənir və nə kimi nəticə əldə olunmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bu təhlilin gələcək inkişafında iqtisadçılar və mühəndislər (texniklər) sosioloqlarla və tibb işçiləri ilə əməkdaşlığa arxalanmalıdırlar.

MÖVZU 9. İŞ YERLƏRİNİN ATTESTASIYASI VƏ SƏMƏRƏLƏŞDİRİLMƏSİ ÜZRƏ İŞLƏRİN TƏŞKİLİ

İş yerlərinin səmərələşdirilməsi – fəaliyyətdə olan iş yerlərinin təkmilləşdirilməsi üzrə məcmu texniki-təşkilati tədbirlərin işlənməsi və həyata keçirilməsi prosesidir.

İş yerlərinin səmərələşdirilməsi müəyyən ardıcılıqla həyata keçirilir. Onun əsas mərhələsi: müəssisə bütövlükdə və onun bölmələri üzrə iş yerlərinin attestasiyası üzrə tədbirlərin işlənməsi;

- işlənməş tədbirlərin yerinə yetirilməsinin təşkili;
- yerinə yetirilən işlərin qəbulu və iqtisadi səmərəliliyin hesablanması.

İş yerlərinin səmərələşdirilməsi üzrə tədbirlərin işlənməsi üçün ilkin materiallar tədqiqat materiallarına və attestasiyanın təhlilinə xidmət edir; konkret iş yerlərində məşğul olan işçilərin təklifləri; konkurs baxışlarının nəticələri, qabaqcıl təcrübə haqqında məlumatlar. Tədbirlərin layihələrinin təşkilində başlıcası – kompleks yanaşmaqdır. İş yerlərinin səmərələşdirmə sistemi kompleks proseslərdən ibarətdir. Bütün hallarda layihə iş yerlərinin texniki və təşkilati səviyyəsinin yüksəldilməsini əks etməlidir, əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması və texniki təhlükəsizliyi təmin etməlidir, az səmərəli və artıq iş yerləri ləğv olunmalıdır.

Təhlükə və zərərlik üzrə iş şəraitinin faktiki vəziyyətinin qiymətləndirilməsi həyata keçirilir. Qiymətləndirmənin nəticələri əmək şəraiti üzrə iş yerlərinin attestasiya pasportuna daxil edilir.

Növbəti mərhələdə isə müəssisənin attestasiya komissiyasının işinin nəticələri, əmək şəraiti üzə iş yerlərinin attestasiya protokolu ilə rəsmiləşdirilir. Protokola aşağıdakılar əlavə edilir:

- əmək şəraiti üzrə iş yerlərinin attestasiya pasportu;
- əmək şəraiti üzrə attestasiyanın və iş yerlərinin siyahısı;

- müəssisədə iş yerlərinin və əmək şəraiti üzrə attestasiya nəticələrinin toplu siyahısı;

- müəssisədə əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması və sağlamlaşdırılması üzrə tədbirlər planı. Planda texnika və texnologiyanın yaxşılaşdırılması, əməyin mühafizəsi üzrə tədbirlər, tədbirlərin maliyyə mənbələri, onların həyata keçirilməsi müddəti və icraçılar göstərilir;

- əmək şəraiti üzrə iş yerinin attestasiya xəritəsi.

Bu xəritə aşağıdakı şəkildə verilir.

Şəkil A.

Müəssisə _____
İstehsalat _____ Sex _____
Məntəqə _____ Peşə _____
Oxşar yerlərin miqdarı _____ Fəhlələrin sayı _____
O cümlədən, qadınlar _____

İş yerlərinin amilləri	TBH SBH normativi	Amillərin durumu (vəziyyəti)	X dərəcə	X faktiki bal
1	2	3	4	5

Zərərli kimyəvi maddələr:

I sinif təhlükəsi;

II sinif təhlükəsi;

III sinif təhlükəsi;

IV sinif təhlükəsi;

Toz, mq/m³;

Səs-küy, d B;

İnfra qırmızı şüalanma:

İT (yüksək tezlikli BT/m²;

UIT (ultra yüksək tezlikli);

VT/m²

ƏİT (ən yüksək tezlikli)

MKVT / m²

İş yerində havanın temperaturu, S^0 (binada) əməyin ağırlığı.

İstehsalat mühitinin amillərinin cəmi _____

Əmək şəraitinə görə güzəştlər _____

Xəritənin içaçısının imzası _____

Doldurulma tarixi _____

TBH – texnoloji buraxıla bilən həddi

SBH – səviyyənin buraxıla bilən həddi

Əmək şəraiti üzrə iş yerinin attestasiyası işinin yekunlaşdırılmasından sonra, müəssisənin rəhbəri görülmüş işə qiymət verməklə onun nəticələrinin təsdiq edilməsi üçün əmr verilir.

İş yerlərinin attestasiyanını nəticələri haqqında məlumat müəssisənin işçilərinə çatdırılır. Əmək şəraiti üzrə iş yerlərinin attestasiyası sənədləri ciddi hesabat materailləridir və 4-5 il müddətində saxlanmalıdır. Əməyin mühafizəsi üzrə iş yerlərinin attestasiyasının keçirilməsinin keyfiyyətinə dövlət nəzarətini Dövlət Əmək Müfəttişliyi həyata keçirir.

Qeyd edək ki, əmək şəraiti üzrə iş yerinin attestasiyasının nəticəsi bilavasitə iş yerlərinin əmək şəraiti üzrə qiymətləndirilməsindən asılıdır.

Cədvəl 4

İş yerlərinin qiymətləndirilməsi onun əmək şəraiti üzrə normativlərə uyğunluğu

İstehsalat mühitinin amilləri	Ölçü vahidi	Nor-mativlər	Ölçü-nün aparılma tarixi	Ölçü-nün nəticələri	Fərq (-)
1	2	3	4	5	6
Zərərli kimyəvi maddələr	mq/m ³				
Fibrogen təsirli aerozollar	mq/m ³				
İstehsalat tozu	mq/m ³				
Fiziki amillər					

Titrətmə, lokal, ümumi	dB, m/s				
Səs-küy	d BA				
İT(yüksək tezlikli) radio- tezlikli elektromaqnit sahəsi	VT/m ²				
UIT (ultra yüksək tezlikli)	VT/m ²				
ƏYT (yüksək tezlikli)	VT/m ²				
İnfraqırmızı şüalanma	T/m ²				
Havanın temperaturu	S ⁰				
Hava hərəkətinin sürəti	M/S				
Rütubət nisbi	%-lə				
Ultrasəs	dB				
İnfrasəs	dB				
İonlaşdırılmış şüalanma rentgen					
Atmosfer təzyiqi	atm				
Bioloji istehsalat amilləri					
Psixofizioloji amillər	kq/s				
Növbə ərzində yükü tutarkən					
Statistik gərginlik (yük)					
1. Əl ilə					
2. Əl ilə					
Bədən və ayaq əzələlərinin iştirakı ilə					
Növbə ərzində gərginlik (yük)	kqm				
Əzələlərə düşən ümumi gərginlik (ağırlıq)	kqm				
Çiyin əzələlərinə düşən gərginlik (ağırlıq)					
Bədən, əl və ayaq əzələlərinə düşən ümumi gərginlik (ağırlıq)					
İşçi duruş (vəziyyətdə)					
Məkanda yerdəyişmə	k/növ- bədə				
İşin sürəti (tempo)					
Əməyin yeknəsəkliyi (mono- itliyi)					
Əsəb emosional gərginlik					
İntellektual gərginlik					
Sair					

Qeyd edilən bu 2 xəritəli faktiki rəqəmlər əsasında aşağıda təhlil etmək üçün 2000-ci ildə Səttər xan adına məşin-

qayıрма zavodunda aparılan əmək şəraiti üzrə iş yerlərinin attestasiyanın nəticələrini nəzərdən keçirmək olar.

2000-ci ildə Səttərhan adına maşınqayıрма zavodunda aparılan əmək şəraiti üzrə iş yerlərinin attestasiyasının nəticələrini nəzərdən keçirək:

Səttərhan adına maşınqayıрма zavodunda ən zərərli əmək şəraiti poladtökmə saxındadır. Bu sexdə əmək şəraiti üzrə iş yerinin attestasiyası xəritəsi aşağıdakı qaydada verilir.

Müəssisə **səttərhan adına maşınqayıрма zavodu**

İstehsalat poladtökmə Sex № 1 PÇTS

Məntəqə _____ Peşə kran sürücüsü

Oxşar yerlərin miqdarı **13** fəhlələrin sayı **13**

O cümlədən qadınlar **6 nəfər**

Cədvəl 5

İş yerlərinin amilləri	TBH SBH normativ i	Amillərin durumu vəziyyəti	X dərəcə bal	X fatkiki bal
1	2	3	4	5
Zərərli və kimyəvi maddələr mq/m ³				
I sinif təhlükəsi toz, mq/m ³	20	25	5	1
II sinif təhlükəsi toz, mq/m ³				
III sinif təhlükəsi toz, mq/m ³				
Səs-küy dBa	80	88	-	1
Titrəmə dB	109	113	4	2
İnfra qırmızı şüalanma	-	-	-	-
İonlaşmış şüalanma	-	-	-	-
YTS (yüksək təzyiqli)VT/m ²	-	-	-	-
UYT (ultra yüksək tezlikli)	-	-	-	-
ƏYT (ən yüksək tezlikli (mk VTm ²	-	-	-	-
İş yerində havanın temperaturu S ⁰	22	32	10	3
Havanın ağırlığı	-	-	-	-

TBH-texnoloji buraxıla bilən hədd;
 SBH-səviyyənin buraxıla bilən həddi.
 İstehsal mühitinin amilləri – cəmi

$$1 + 1 + 1 + 2 + 3 = 8$$

Əmək şəraitinə görə güzəşt 16%

Xəritəçinin imzası _____

Sex rəisinin imzası _____

Doldurulma tarixi _____

Cədvəl 6

İş yerlərinin qiymətləndirilməsi, onun əmək şəraiti üzrə normativlərə uyğunluğu

İstehsalat mühitinin amilləri	Ölçü vahidi	Normativlər	Ölçünün aparılma tarixi	Ölçünün nəticələri	Fərq
1	2	3	4	5	6
Zərərli kimyəvi maddələr	mq/m ³	20	-	25	5
Fiprogen təsirli	mq/m ³	-	-	-	-
İstehsalat tozu, aerosol	mq/m ³	4	-	10	6
Fiziki amillər	mq/m ³	-	-	-	-
Titrəmə, lokal, ümumi	d5 m/s	109		113	4
Səs-küy	UBQ	80		88	8
İT (yüksək tezlikli) radiotezlik elektro-maqnit sahəsi	VT/m ²	-	-	-	-
ÜİT	VT/m ²	-	-	-	-
ƏİT	VT/m ²	-	-	-	-
İnfraqırmızı şüalanma	-	-	-	-	-
Havanın temperaturu	S ⁰	22	-	32	10
Rütubət nisbi	%	75	-	65	-
İnfrosəs	dB	-	-	-	-
İonlaşdırılmış şüalanma	rentgen	-	-	-	-
Atmosfer təzyiqi	Atm	760	-	768	8
Bioloji istehsal amilləri	-	-	-	-	-

Psixofixioloji amillər					
Statistik gərginlik	Yük				
1.Əl ilə 2.Əl ilə					

Bədən ağır əzələlərin iştirakı ilə
Dinamik gərginlik kqm.
Əzələlərə düşən ümumi gərginlik-
Lifin əzələlərinə düşən gərginlik-
Bədən, əl, ayaq əzələlərinə düşən gərginlik-
İşçi duruşu (vəziyyəti)
Məkanda yerləşmə km
İşin sürəti-
Yeknəsəklik –
Əsəb emosional gərginlik, intellektual gərginlik
Sair-

Birinci xəritədə əsas balların cəminə görə verilən güzəştlərin məbəği və ya faizi, nisbəti aşağıdakı cədvələ əsasən müəyyən edilir.

Cədvəl 7

İşlərdə	X faktiki bal	Tarif stavkası üzrə ödəmə məbləği %-lə
Ağır və zərərli əmək şəraiti	2-dən	4
	2,1-4,0	8
	4,1-6,0	12
Xüsusilə ağır və zərərli əmək şəraiti	6,1-8,0	16
	8,1-10,0	20
	10-çox	24

Zavodun bütün sexlərində aparılan bu cür təhlildən sonra alınan məlumatlar əsasında əməyin intensivliyindən və

şəraitindən asılı olaraq işçilərə onlara verilən əlavə əmək haqqı %-ə görə hesablanır, aşağıdakı qaydada qruplaşdırılır.

Cədvəl 8

Vəzifə	İşçilərin sayı cəmi	O cümlədən		Əmək haqqına əlavə faizlər					
		Ağır və zərərli iş şəraiti	Xüsusi ağır, zərərli iş şəraitində işləyənlər	4	8	12	16	20	24
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Termist	27	2	25	-	-	2	11	14	-
Polad əridən	6	-	6	-	-	-	-	6	-
Çilingör	19	19	-	-	19	-	-	-	-
Qaynaqçı	26	20	6	-	-	-	-	-	-
Dəmirçi	14	1	13	-	-	1	13	-	-

Nəhayət akt tərtib olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, qeyd olunan zavoda da beş ildən bir attestasiya zavod üzrə ümumi keçirilir. Səttərhan adına Bakı maşınqayırma zavodunda bir iş yerində aparılan ümumi attestasiyası aşağıdakı cədvəldə verilir.

İş yeri haqqında ümumi məlumat:

Sex _____ MYS № 13

1. İş yerinin adı _____ Tokar

2. Vəzifənin kodu _____

3. İş yerinin kodu _____ № 1

4. İş yeri amillərinin təsnifatı

4.1. Əməyin təşkili üzrə **fərdi** kollektiv

4.2. İşçi və texniki avadanlığın qarşılıqlı əlaqəsi

birəqrəqat, çoxəqrəqat

4.3. Növbə rejimi üzrə **1 növbə**, 2 növbə, 3 növbə.

4.4. Ə/H ödəmə sistemi və forma üzrə işəməuzd, vaxta-
müzd, **mükafatlı-vaxtamuzd.**

4.5. Əməyin mexanizləşmə dərəcəsi üzrə

İşə nəzarət

Maşın-əl

Maşın və mexanizm

Avtomat

4.6. Əmək şəraiti üzrə

Normal, ağır və zərərli, xüsusi ağır və zərərli

5. Avadanlığın mövcudluğu

Qeyd olunduğu kimi attestasiya prosesindən sonra iş yerləri ardıcıl olaraq 3 səviyyə üzrə qiymətləndirilir.

Cədvəl 9

Sətir №-si	Göstəricinin adı	Qiymət
1.	İş yerinin texniki səviyyəsi	+ -
1.1.	Avadanlığın mütərəqqiliyi	+ -
1.2.	Texnoloji prosesin uyğunluğu	+ -
1.3.	Texniki vəziyyət qaldırıcı-nəqliyyat qurğuları ilə təminat	+ -
1.4.	İş yerlərinin texnoloji təchizatı	+ -
2.	İŞ yerinin təşkilati səviyyəsi	+ -
2.1.	Səmərəli planlaşdırma	+ -
2.2.	Təşkilati təchizat	+ -
2.3.	Əməyin təşkili forması üzrə qabaqcıl təcrübənin tətbiqi	
2.4.	Əmək üzrə mütərəqqi normalar və normativlərin tətbiqi	+ -
2.5.	Yerinə yeritilən işin keyfiyyətinin tələblərə uyğun olması	+ -
3.	Əmək şəraiti və təhlükəsizlik	+ -
3.1.	Sanitar gigiyenik şərait normativ tələblərə uyğunluğu	+
3.2.	İstehsal prosesinin avadanlığı	

	təhlükəsizliyi standartlarına uyğunluğu	+
3.3.	Əl və ağır fiziki əməyin tətbiqi	+ -
3.4.	İşçinin xüsusi paltarla təmin edilməsi	+ -

Akti imzalayan şəxslərin imzası:

Zavodun bütün sexlərində keçirilən attestasiyanın nəticələri növbəti cədvəldə verilir.

Attestasiyanın tələb olunan səviyyədə aparılması vacib məsələlərdən biridir. Bu işin yüksək səviyyədə aparılması üçün həvəsləndirici stimullaşdırmadan da istifadə olunur.

Cədvəl 10

Sexin adı	İş yerlərinin cəmi	Attestasiya edilmiş iş yerləri	Təkmiləşdirilmiş iş yerləri	Ləğv edilməyə məhkum edilən iş yerləri və ləğvin səbəbləri
Polad tökmə	151	100	45	6 ağır əmək şəraiti
Dəmirçi № 3	28	15	10	3 ağır əmək şəraiti
Mexaniki yığma sexi № 11	148	100	20	28 -
Mexaniki yığma sexi № 12	211	150	19	42 -
Mexaniki yığma sexi № 13	57	43	10	4 -
Mexaniki yığma sexi № 14	87	60	12	15 -
Ştamp sexi	47	36	10	1 -
Buxar güc sexi	58	55	3	-
Nəqliyyat	52	50	2	-
Dəmir yolu	31	31	-	-
Dəmir yolu №2	-	-	-	-
Təhlü-				

kəsizlik	376	376	-	-
Yemək-xana	17	17	-	-
Ekologiya	24	24	7	-
Məişət sexi	84	84	-	-

İş yerlərinin attestasiyası və səmərələşdirilməsi üzrə işlərin aparılmasının müxtəlif mərhələlərində işçilərə aşağıdakı hallarda mükafatlar verilir:

-təşkilati və metodik təminat, həmçinin iş yerlərinin attestasiyası və uçotu üzrə işlər uğurla aparıldıqda. Bu halda müəssisənin, sexin işçiləri və müəssisənin attestasiya komissiyasının üzvləri mükafatlandırılır;

-iş yerlərinin səmərələşdirilməsində iş yerlərinin ixtisas üzrə texniki-təşkilati tədbirlərin aparılmasında iqtisadi səmərə əldə edilərsə, bu halda mükafatlandırma aşağıdakı formada olur;

- a) işçilərin ixtisas dərəcəsi artırılır;
- b) işçilərin əmək haqqına 25% əlavələr edilir;
- c) qiymətli hədiyyələrlə mükafatlandırma;
- ç) işçilərə məzuniyyətin, putyovkaların verilməsi;

-iş yerlərinin attestasiyası və səmərələndirilməsi üzrə işlərin aparılmasından sonra əmək məhsuldarlığı artırsa.

İş yerlərinin attestasiyasının keçirilməsində mühəndis-texniki işçilərin və rəhbər işçilərin mükafatlandırılması da mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd olunan kateqoriyadan olan işçilərin mükafatlandırılması aşağıdakı göstəricilərdən asılıdır:

a) iş yerindən istifadə əmsalı, bu əmsal aşağıdakı düsturla müəyyən edilir:

$$\Theta = \frac{V_1}{V_2}$$

V_1 – istehsal olunan məhsulun planlaşdırılmış həcmi;

V_2 – məhsul istehsalının həcmi.

Burada istehsal olunan məhsulun həcmi aşağıdakı düsturla hesablanır.

$$V_2 = \sum IEF \times NC$$

burada,

$IYFS_s$ – iş yerlərinin faktiki sayı;

NC - hər bir faktiki iş yerindən məhsul çıxarışının normativ göstəricisi;

b) artıq iş yerlərinin sayının yüklənmə dərəcəsi. bu göstərici iş yerlərinin planlaşdırılmış sayının iş yerlərinin sayına bölməklə tapılır;

c) attestasiya edilmiş iş yerlərinin keyfiyyət parametrlərinin tələblərə uyğunluq dərəcəsi. Bu göstərici aşağıdakı düsturla xarakterizə edilir.

$$K_{n.T.} = \frac{\sum \Pi H}{\sum \Pi}$$

burada,

$K_{n.T.}$ – iş yerlərinin normativ tələblərə uyğunluğu kimi;

$\sum \Pi H$ – normativ tələblərə uyğun olan iş yerlərinin attestasiya göstəricilərinin cəmi;

$\sum \Pi$ – bütün attestasiya göstəricilərinin ümumi cəmi.

c) iş yerlərinin attestasiya əmsalı:

$$K_{i.y.a.} = \frac{\sum IY(A)}{\sum IY.(F)}$$

burada,

$\sum IY (A)$ – bütün normativ tələblər üzrə attestasiya edilmiş iş yerlərinin cəmi;

$\sum IY (F)$ – bütün iş yerlərinin cəmi.

MÖVZU 10. İŞ YERLƏRİNİN ATTESTASIYASI NƏTİCƏSİNDƏ ONUN SƏMƏRƏLƏŞDİRİLMƏSİ TƏDBİRLƏRİNİN İQTİSADI EFFEKTİLİYİNİN HESABLANMASI

İş yerlərinin attestasiyası – əməyin və istehsalın təşkilinin təkmilləşdirilməsinin ən mühüm istiqamətidir. İş yerlərinin attestasiyasının başlıca məqsədi əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi, əsas fondlardan, maddi və əmək resurslarından səmərəli istifadə olunmasının yaxşılaşdırılmasından ibarətdir.

Müəssisənin istehsalat proqramını yerinə yetirmək üçün hansı və nə qədər iş yerləri tələb olunduğunu dəqiq müəyyən etmək lazımdır və həmin iş yerləri müasir tələblərə uyğun təchiz olunmalıdır. Əlbəttə, belə bir tədbiri, işi mötəbər kompleks əsaslarla görmək olar. Hər bir iş yerinin texnika və texnologiyaya, işçilərin ixtisası, onların əmək şəraiti qabaqcıl, mütərəqqi səviyyədə nəzərə alınmaqla iş yerlərinin səmərələşdirilməsi lazımdır və az effektiv sahənin ləğv edilməsi üzrə həyata keçirilən tədbirlərlə mütləq əlaqələndirilməlidir.

Bir çox müəssisələr belə də edirlər, sexlər üzrə bu işin aparılmasının qayda və qrafikləri tərtib olunur və iş yerlərinə qiymət vermək üçün əsas əlamətlər işlənir.

Ən əvvəl ağır fiziki əl əməyinin ləğv edilməsi sahəsində tədbirlər həyata keçirilir. Köməkçi işçilərin sahə say normativi tətbiq olunur, işəməz fəhlələr üçün həvəsləndirici sistemlər işlənir, əməyin təşkili səviyyəsinin, istehsalın ahəngliliyinin yüksəldilməsi istiqamətində kompleks tədbirlər həyata keçirilir.

Məlumdur ki, iş yerlərinin attestasiyası ən geniş kompleks tədbirlərin: texnoloji, texniki, təşkilati həyata keçirilməsini tələb edir. əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsində üstünlük elmi-texniki tərəqqinin, yeni texnikanın tətbiqinin sürətləndirilməsinə verilir. İş yerlərinin attestasiyasının səmərələşdirilməsinin sürətləndirilməsində yeni texnikanın və mütərəqqi texnologiyanın, yüksək məhsuldarlıqlı avadanlıqların və bura-

xılan məhsulların keyfiyyətinin yüksəldilməsi olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Günü və Yeni İl münasibətilə Azərbaycan xalığına təbrikində qeyd etmişdir ki, 2005-ci ildə Azərbaycanın iqtisadiyyatı 26 faiz artmışdır. Yəni, ümumi daxili məhsulun artımı 26 faiz təşkil etmişdir. Bu, dünyada analoji analoqu olmayan bir göstəricidir və Azərbaycan bu göstəriciyə görə dünyada birinci ölkədir... Sənaye istehsalı 33 faiz artıb. Əhalinin pul gəlirləri təxminən 30 faiz artıb. Azərbaycanda orta aylıq əmək haqqı artıq 140 dollara gəlib çatmışdır. Son iki il ərzində Azərbaycanda 340 min yeni iş yeri açılmışdır ki, bu da bir daha onu göstərir ki, bizim bütün planlarımız, bəyan etdiyimiz proqramlar reallığa söykənir və uğurla icra edilir.¹

«Əgər 2005-ci ilin birinci yarım ilində sənaye istehsalı 20 faiz artdığı halda kənd təsərrüfatında 4-5 faiz artım olmuşdur. Nəhayət, bu sahəyə qayğı göstərilir. Belə ki, aqrar sektorun texniki parkının yaxşılaşdırılmasına vəsait ayrılmışdır. Dövlət büdcəsindən 92 milyard manat pul vəsaiti 1000-dən çox vahidlə yeni texnika və s. alınmışdır.

Taxıl yığan kombayn üçün (210 vahid), traktor(350 vahid), kənd təsərrüftə məhsulları maşınları (584 vahid) sənəd imzalanmışdır. Hazırda texnikaya olan tələbat öyrənilir. Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinə 50-dən çox kənd təsərrüfatı subyektinə dəyəri altı il ərzində ödəniləsi 62 kombayn, 64 təkərli traktor və 226 traktora qoşma verilmişdir, kənd təsərrüfatı üçün xidmət göstərən 10 aqrotexxidmət müəssisəsi yaranmışdır.²

Eyni zamanda elmi-texniki tərəqqinin imkanlarından qeyd olunan sahədə kifayət qədər istifadə olunmur.

Əvvəllər mətbuatda kənd təsərrüfatı texnikası ilə təchiz olunma göstəriciləri müqayisə etməyə imkan verirdi. 1000 hek-

¹ «Azərbaycan» qəzeti, 6 yanvar 2006-cı il.

² İqtisadiyyat və sosial həyat. «Azərbaycan» qəzeti, 19 iyul 2005-ci il. s.4.

tar yumşaq şum hesabı ilə təchiz olunma səviyyəsi təhlil olunurdu və arzu olunan səviyyəyə çatmaq mümkün olmuşdu.

Əlbəttə, iş yerlərinin attestasiyası ilə əlaqədar elmi-texniki tərəqqinin tətbiqinin sürətləndirilməsi nəticəsində bu mümkündür. Bu proses əvvəlki illərə nisbətən ardıcılıqla həyata keçirilir.

İş yerlərinin attestasiyası nəticəsində onların səmərələşdirilməsinin əsas iqtisadi səmərəlilik göstəriciləri aşağıdakılardan ibarətdir: işçilərin sayının nisbi azaldılması; məhsulun (işin, xidmətin) maya dəyərinin aşağı düşməsi; əmək məhsuldarlığının artım səviyyəsi, buraxılan məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması.

İş yerlərinin yaxşı nəticə verən attestasiyası və səmərələşdirilməsi əməyə, materallara və maliyyə resurslarına qənaət olunmasında, istehsal gücündən istifadənin səviyyəsinin yüksəldilməsi və zəhmətkeşlərin yaradıcılıq fəaliyyətinin artması və son nəticədə əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsində özünü göstərir. İş yerlərinin səmərələşdirilməsi üzrə attestasiya nəticəsində həyata keçirilən tədbirlərin iqtisadi səmərəlilik göstəriciləri: işçilərin sayının nisbi azaldılması, o cümlədən onların mütləq azad olması hesabına; əmək məhsuldarlığının artması; məhsulun (işin, xidmətin) bütünlükdə və eləcə də ayrı-ayrı maddələr üzrə cari məsrəflərin maya dəyərinin aşağı salınması qənaətin əldə olunması; illik iqtisadi nəticə; bütün bunlar əməyə qənaət olunması hesabına əldə olunur; iş yerlərinin sayının azalması; avadanlığın və istehsalat mediançasının azad olması; fondveriminin və avadanlığın növbəlik əmsalının artması; eyni zamanda məhsulun, xidmətin, işin keyfiyyətinin yaxşılaşması; mütərəqqi tələblər səviyyəsinə çatdırılmış iş yerlərinin sayının və həmişə iş yerlərində məşğul olan işçilərin sayının artması.

Bu göstəricilər tədbirlərin həyata keçirilməsi planının formalaşması mərhələsində və onların həyata keçirilməsinin

baş a çatdırılması üzrə illik və tətbiq olunma müddətində müəyyən olunurlar.

İqtisadi səmərəlilik göstəriciləri aşağıdakı qaydada hesablanır.

İşçilərin sayının nisbi azalması ΔA_I nəfərlə:

a) bir illik hesablamada:

$$\Delta A = Q_{h.\sigma} \left(\frac{I.S_{\partial sas}}{Q_{h.\partial}} - \frac{I.S_{hesabl.}}{Q_{h.h.}} \right)$$

burada,

$Q_{h.\sigma}$ və $Q_{h.\partial}$ - məhsulun (işin, xidmətin) münasib qaydada hesablamada və baza illəri məhsul vahidində (iş, xidmət); $I.S_{\partial sas}$ və $I.S_{hesabl.}$ - münasib baza və hesablamada illəri üzrə işçilərin sayı, nəfərlə;

b) tədbirin həyata keçirilməsi vaxtı nəzərə alınmaqla ΔA_B

$$\Delta A_B = \Delta A \frac{m}{12}$$

burada,

m - tədbirin tətbiq olunma vaxtından sonrakı təqvim ilinə qədərki ayların miqdarı.

Maya dəyərinin aşağı salınması üzrə qənaət manatla:

a) bir illik hesablamada:

$$\Delta \Theta = IS \left(\frac{M_{\partial}}{Q_{m.\partial}} - \frac{M_{hes.}}{Q_{m.h.}} \right)$$

burada,

M_{∂} və M_h - əsas və hesablamada illəri üzrə (işin, xidmətin) həcmi məhsulun maya dəyərində;

b) tətbiq olunma müddəti nəzərə alınmaqla ($\Delta \Theta_{m.d.}$)

$$\Theta_{m.d.} = \Delta \Theta \frac{m}{12}$$

$\Theta_{m\partial h.}$ – əmək məhsuldarlığının artımı:

$$\Theta_{m\partial h.} = \frac{ISx100}{IS_{\partial s} (12 - m) : 12 + (S_{hes.}xm) : 12}$$

Θ – illik iqtisadi səmərə, manatla:

$$\Theta_{il.} = \Theta - 0,15 \times X\partial rc$$

burada,

$X\partial rc$ – bir dəfəlik xərclər nəzərdə tutulur.

İş yerlərinin səmərəli təşkilinin bütün ünsürləri ilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir və əmək intizamı da həmin ünsürlərdə biridir ki, burad əmək intizamı, texnoloji və istehsal intizamı bütün iş vaxtı ərzində əmək fəallığı və təşəbbüsü ilə yüksək məhsuldar və keyfiyyətli əmək münasibətlərinin geniş sahələrini əhatə edir, ümumi işdə bütün kollektivin müvəffəqiyyəti, sərbəstliyi və tələbkərlığını əhatə edir.

Əmək intizamının əsas meyarı – səmərəli son nəticəyə nail olmaqdır.

Kollektivdə əmək intizamının vəziyyətinə təsir göstərən məcmu amillər istehsalat və şəxsi xarakterli ola bilər, onlardan: əməyin və istehsalın təşkili, tətbiq olunan əmək haqqı sistemləri, texniki təchizatın səviyyəsi, əməyin sanitar-giciyenik qənaətbəxş olması, eləcə də işçilərin sosial-demokratik xarakteristikası. Əsas məqsəddə nail olmaq üçün qeyd olunan amillər nəzərə alınır.

İş yerlərinin səmərələşdirilməsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsindən iqtisadi effekt onların attestasiyası əsasında aşağıda qeyd olunanlar hesabına əldə olunur:

- məhsul istehsalında (işdə, xidmətdə) xammal və materiallara qənaət etməklə onların məsrəfinin xüsusi çəkisini mü-tərəqqri normalara çatdırmaq;

- sosial sığortaya ayırmalarla birlikdə əmək haqqı fondunun əsas və əlavə hissəsinə qənaət etmək;

- avadanlığın çıxarılmasının həyata keçirilməsi ilə əlaqədar əmələ gələn birdəfəlik məsəflərə qənaət;

- amortizasiya ayırmalarına qənaət;

- avadanlığa xidmət üzrə xərclərə qənaət;

- əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması nəticəsində güzəşt və kompensasiya ödənişi vəsaitinin azalması.

İqtisadi effektivlik göstəricilərinin hesablanması (-ci cədvəl).

İşçilərin sayının nisbi azalması nəfərdə:

a) bir illik hesablama:

$$\Delta A = 49.6 \left(\frac{997}{47.0} - \frac{939}{49.6} \right) = 114.1$$

b) tətbiq olunma vaxtına görə:

$$\Delta A_v = \frac{12 \times 114.1}{12} = 114.1$$

Maya dəyərinin azalmasından əldə olunan qənaət, m.manat:

a) bir illik hesablama:

$$\Delta \mathcal{D} = 49.6 \left(\frac{2874.6}{47.0} - \frac{2927}{49.6} \right) = 109.1$$

$$\Delta \mathcal{D} = \frac{12 \times 109.1}{12} = 109.1$$

İllik iqtisadi effekt, m.manat.

$$\mathcal{E}_{il} = 109.1 - 0,15 \times 525,5 = 30,2$$

Əmək məhsuldarlığının artımı %-lə:

$$D = \frac{114.1 \times 100}{939} = 12.2$$

Cədvəl 11

İstehsal prosesinin göstəriciləri¹

Adları	Göstəricilərin kəmiyyəti	
	İl	
	Əsas	Hesablama
Bir fəhlənin iş vaxtı fondu	12,0	12,0
Məhsulun həcmi, min. manat. Hissələrin komplekti	47,0	49,6
Fəhlələrin orta siyahı sayı, nəfərlə	997	939
O cümlədən:		
Əsas	512	459
Köməkçi	485	480
Məhsulun maya dəyəri, min manat	2874,6	2927,2

Növbəlik əmsal aşağıdakı qaydada hesablanır.

İşlənmiş maşın növbələrinin ümumi sayı sex və sahələrə təhkim edilmiş maşınların sayına bölünür.

Sexdə 200 dəzgah quraşdırılmışdır. Birinci növbədə onların hamısı işləyirdi, ikinci növbədə onların 50%-i işləyir və üçüncü növbədə dəzgahların yalnız 80 ədədi işləmişdir.

$$K_{nov.} = \frac{200 + 100 + 80}{200} = 1.9$$

Hesablamadan aydın olur ki, avadanlıqlardan istənilən səviyyədə istifadə olunmur.

¹ Жуков Л.И., Горшков В.В. справочное пособие по труду и заработной плате. М. «Финансы и статистика». 1990.ст.46.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 22 avqust 2002-ci il tarixli 137 sayılı qərarı.
2. «İş yerlərinin attestasiyasının keçirilməsi qaydasının təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 6 mart 2000-ci il tarixli qərarı.
3. Байер Х., Вальтер Э. Экономический анализ. Москва. Экономика 1979.
4. Quliyev T.Ə., Yusufova T.Q. Əmək göstəricilərinin təhlili. Bakı 1995.
5. Жуков Л.И., Горшков В.В. Справочное пособие по труду и заработной плате. Финансы и статистика. Москва 1990.
6. Аттестация рабочих мест в промышленности. Москва 1985.
7. Методические рекомендации АО аттестации рабочих мест на промышленном предприятии. Экономика. Москва 1989.
8. Основы научной организации труда на предприятии, учебное пособие. Под общей редакцией И.А.Полякова. Москва. Профиздат 1987.
9. Qısa iqtisadi lüğət. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası Baş Redaksiyası. Bakı 1989.
10. «Azərbaycan» qəzeti 2004-2005-ci illər.

*«İŞ YERLƏRİNİN ATTESTASIYASI» fənni üzrə
testlər*

1. İş yerlərinin təşkilinin əsas məqsədi nədir?

- A) minimum əmək sərf etməklə maksimum nəticə əldə etmək üçün ən əlverişli şərait yaratmaqdır
- B) daha çox əmək haqqı qazanmaqdır
- C) yeni iş yerlərinin açılmasıdır
- D) iş yerlərinin planlaşdırılması
- E) iş yerlərinin attestasiyası və səmərələşdirilməsi

2. İş yerləri hansı əlamətlərə görə təsnifata ayrılır?

- A) iş yerinin ölçüləri, işçilərin sayını, əmək şəraiti, əmək prosesinin xarakteri, əsas avadanlıq vahidinin miqdarı
- B) işçilərin sayı, əsas avadanlıq vahidinin miqdarı, əmək proseslərinin xarakteri, əmək şəraiti, əməyin mexanikləşmə səviyyəsi
- C) işçilərin sayı, əsas avadanlıq vahidinin miqdarı, əmək şəraiti, əməyin mexanikləşmə səviyyəsi, iş yerinin ölçüləri
- D) əsas avadanlıq vahidinin miqdarı, əmək şəraiti, əməyin mexanikləşmə səviyyəsi, iş yerinin ölçüləri, əmək proseslərinin xarakteri
- E) əməyin mexanikləşmə səviyyəsi, əsas avadanlıq miqdarı, iş yerlərinin ölçüləri, əməyin mexanikləşmə səviyyəsi, əmək proseslərinin xarakteri

3. İş yerlərinin təşkilinin əsas ünsürləri hansılardır?

- A) ixtisaslaşma, təmərgüzləşmə, təchizat, səmərəli xidmət
- B) planirovka, kombinəşmə, təchizat, ixtisaslaşma
- C) planirovka, ixtisaslaşma, təchizat, səmərəli xidmət
- D) təmərgüzləşmə, ixtisaslaşma, təchizat, planirovka

E) səmərəli xidmət, planirovka, ixtisaslaşma, təmərgüzləşmə

4. İş yerlərinin attestasiyasının aparılmasının əsas mərhələləri:

A) iş yerlərinin planlaşdırılması, iş yerlərinin attestasiyası, iş yerlərinin səmərələşdirilməsi

B) iş yerlərinin uçotu, iş yerlərinin planlaşdırılması, iş yerlərinin attestasiyası

C) iş yerlərinin uçotu, iş yerlərinin attestasiyası, iş yerlərinin səmərələşdirilməsi

D) iş yerlərinin uçotu, iş yerlərinin attestasiyası, iş yerlərinin səmərələşdirilməsi

E) iş yerlərinin təşkili, iş yerlərinin uçotu, iş yerlərinin attestasiyası

5. İş yerlərinin attestasiyasının həyata keçirilməsi üçün onun qiymətləndirilməsi meyarları hansılardır?

A) təşkilati, psixoloji, texniki, əmək şəraiti

B) texniki, təşkilati, psixoloji, texniki təhlükəsizlik

C) əmək şəraiti, texniki, təşkilati, psixoloji

D) texniki, psixoloji, əmək şəraiti, texniki təhlükəsizlik

E) təşkilati, texniki, əmək şəraiti, texniki təhlükəsizlik

6. İş yerlərinin attestasiyası nəticəsində iş yerlərinin qruplaşdırılması ardıcılığı necədir?

A) «attestasiyadan keçmişdir», «səmərələşdirilməlidir», «ləğv edilməlidir»

B) «ləğv edilməlidir», «səmərələşdirilməlidir», «attestasiyadan keçmişdir»

C) «səmərələşdirilməlidir», «ləğv edilməlidir», «attestasiyadan keçmişdir»

D) «attestasiyadan keçmişdir», «ləğv edilməlidir», «səmərələşdirilməlidir»

E) «səmərələşdirilməlidir», «attestasiyadan keçmişdir», «ləğv edilməlidir»

7. Müəssisələrdə iş yerlərinin texniki səviyyəsinin qiymətləndirilməsi göstəriciləri hansılardır?

A) xidmət sisteminin səviyyəsi, texnoloji proseslərin mütərəqqiliyi, avadanlıqların məhsuldarlıq səviyyəsi, iş yerlərinin texnoloji tərtibatı

B) texnoloji proseslərin mütərəqqiliyi, avadanlığın məhsuldarlıq səviyyəsi, iş yerlərinin texnoloji tərtibatı, işin keyfiyyətini təmin edən vasitələrin məqsədəuyğunluğu

C) avadanlığın məhsuldarlıq səviyyəsi, xidmət sisteminin səviyyəsi, iş yerlərinin texnoloji tərtibatı, işin keyfiyyətini təmin edən vasitələrin məqsədəuyğunluğu

D) iş yerlərinin texnoloji tərtibatı, işin keyfiyyətini təmin edən vasitələrin məqsədəuyğunluğu, xidmət sisteminin səviyyəsi, texnoloji proseslərin mütərəqqiliyi

E) avadanlıqların məhsuldarlıq səviyyəsi, texnoloji proseslərin mütərəqqiliyi, xidmət sisteminin səviyyəsi, işin keyfiyyətini təmin edən vasitələrin məqsədəuyğunluğu

8. Müəssisələrdə iş yerlərinin təşkilati səviyyəsinin qiymətləndirilməsi göstəriciləri hansılardır?

A) planirovkanın reallığı, təchizatın səviyyəsi, xidmət sisteminin səviyyəsi, avadanlıqların məhsuldarlıq səviyyəsi

B) çoxdüzgaha xidmətin səviyyəsi, planirovkanın reallığı, təchizatın səviyyəsi, avadanlıqların məhsuldarlıq səviyyəsi

C) planirovkanın reallığı, təchizatın səviyyəsi, xidmət sisteminin səviyyəsi, çoxdüzgaha xidmətin səviyyəsi

D) avadanlıqların məhsuldarlıq səviyyəsi, planirovkanın reallığı, çoxdüzgaha xidmətin səviyyəsi, xidmət sisteminin səviyyəsi

E) təchizatın səviyyəsi, xidmət sisteminin səviyyəsi, avadanlıqların məhsuldarlıq səviyyəsi, çoxdüzgaha xidmətin səviyyəsi

9. İş yerlərində yorğunluğun azaldılmasına səbəb olan amillər necə qruplaşdırılır?

- A) texnoloji amillər, ekoloji amillər, əmək amilləri
- B) əmək amilləri, ekoloji amilləri, təşkilati amillər
- C) ekoloji amillər, təşkilati amillər, texnoloji amillər
- D) texnoloji amillər, əmək amilləri, təşkilati amillər
- E) texnoloji amillər, əmək amilləri, sosioloji amillər

10. İş yerlərində əməyin elmi təşkilinin əsas vəzifələri hansılardır?

- A) təşkilati, sosial, iqtisadi
- B) iqtisadi, sosial, fizioloji
- C) sosial, iqtisadi, texniki
- D) fizioloji, təşkilati, texniki
- E) texniki, iqtisadi, təşkilati

11. İş yerlərinin attestasiyası nəticəsində onların səmərələşdirilməsinin əsas iqtisadi səmərəlilik göstəriciləri hansılardır?

- A) işçilərin nisbi azalması, maya dəyərin aşağı düşməsi, əmək məhsuldarlığının artması
- B) iş yerlərinin azalması, maya dəyərin aşağı düşməsi, əmək məhsuldarlığının azalması
- C) işçilərin nisbi azalması, əmək məhsuldarlığının artması, iş yerlərinin artması
- D) maya dəyərin aşağı düşməsi, işçilərin nisbi azalması, iş yerlərinin artması
- E) əmək məhsuldarlığının artması, işçilərin nisbi artması, maya dəyərin aşağı düşməsi

12. İş yerlərinin uçotunun əsas məqsədi nədir?

- A) iş yerlərinin planlaşdırılması, təşkili və qruplaşdırılması
- B) iş yerlərinin sayının müəyyənləşdirilməsi, təsnifləşdirilməsi və qruplaşdırılması
- C) iş yerlərinin təsnifləşdirilməsi, planlaşdırılması və təşkili
- D) iş yerlərinin sayının müəyyənləşdirilməsi, təşkili və qruplaşdırılması
- E) iş yerlərinin qruplaşdırılması, planlaşdırılması və təchizatı

13. Mövcud iş yerlərinin azalmasının əsas səbəbləri hansılardır?

- A) istehsalın ixtisaslaşması və əmək kooperasiyası
- B) əmək bölgüsü və əmək kooperasiyasının səviyyəsi
- C) istehsalın təmərgüzləşməsi və kombinəlməsi
- D) texniki tərəqqinin inkişafı və bazar münasibətlərinin formalaşması
- E) əmək məhsuldarlığının və məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi

14. «İş yerlərinin attestasiyasının keçirilməsi qaydasının təsdiq edilməsi haqqında» NK-qərarı hansı tarixdə verilmişdir?

- A) 6 mart 2000-ci il
- B) 22 avqust 2002-ci il
- C) 15 aprel 2004-cü il
- D) 18 iyul 1999-cu il
- E) 30 sentyabr 2003-cü il

15. İş yerlərinin təşkilinin iqtisadi mahiyyəti özünü nədə ifadə edir?

- A) iş yerlərinə səmərəli xidmətdə və təchizatda
- B) iş yerlərinin planirovkasında və ixtisaslaşmasında

- C) işçilərin sosioloji, psixoloji, fizioloji vəziyyətinə təsirində
- D) iş yerlərinin attestasiyası və səmərələşdirilməsində
- E) əmək məhsuldarlığının və məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsində

16. Avadanlıqların növbəlik əmsalı maksimum neçə ola bilər?

- A) 1,5
- B) 5
- C) 4
- D) 3
- E) 2

17. İş yerlərinin attestasiyasının keçirilməsi müddəti neçə ildən biridir?

- A) 3 ildən bir
- B) 5 ildən bir
- C) 8 ildən bir
- D) hər il
- E) 10 ildən bir